

**IZVEŠTAJ VLADI
BOSNE I HERCEGOVINA
O POSJETI BOSNI I HERCEGOVINI
EVROPSKOG KOMITETA
ZA SPREČAVANJE MUČENJA I NEČOVJEČNOG
ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA
(CPT)**

OD 05. DO 14. 04. 2011. GODINE

*This translation from the original English language version has been made by the authorities of
Bosnia and Herzegovina
Prijevod sa originalne verzije na Engleskom jeziku uranen od strane vlasti Bosne i Hercegovine.*

SADRŽAJ

Kopija dopisa o dostavljanju izveštaja CPT-a	4
I. UVOD	5
A. Datumi posjete i sastav delegacije.....	5
B. Ustanove koje su posjećene.....	6
C. Konsultacije delegacije.....	7
D. Saradnja između CPT-a i vlasti Bosne i Hercegovine.....	8
II. ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE MJERE	9
A. Agencije za primjenu zakona	9
1. Uvodne napomene.....	9
2. Mučenje i drugi oblici zlostavljanja.....	9
3. Zaštitne mjere protiv zlostavljanja.....	14
4. Materijalni uslovi	17
1. Uvodne napomene.....	19
2. Zlostavljanje.....	21
3. Jedinice sa visokom bezbjednosnom zaštitom i pojačan nadzor (sa intenzivnim tretmanom).....	24
4. Popunjenost radnih mjesta	29
5. Materijalni uslovi	31
6. Režim	32
7. Zdravstvena zaštita.....	34
8. Disciplina, izolacija i fizičko ograničavanje	39
9. Kontakt sa spoljnim svijetom.....	42
10. Žalbe i inspekcijske procedure.....	43
C. Imigracioni centar u Lukavici.....	44
1. Uvodne napomene.....	44
2. Uslovi pritvora	45
3. Zdravstvena zaštita.....	46
4. Ostala pitanja.....	46

D. Psihijatrijske ustanove	49
1. Uvodne napomene.....	49
2. Psihijatrijska klinika Sokolac.....	49
E. Domovi za socijalno zbrinjavanje	58
1. Uvodne napomene	58
2. Životni uslovi, osoblje i liječenje	59
 PRILOG I:	
Spisak preporuka CPT-a, komentara i zahtjeva za informacijama	63
 PRILOG II:	
Spisak nacionalnih organa i organizacija sa kojima je delegacija CPT-a održale konsultacije.....	77

Kopija dopisa o dostavljanju izvještaja CPT-a

Gđa Minka Smajević
Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
Trg Bosne i Hercegovine br. 1
Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Strazburg, 20. 07. 2011. g.

Poštovana gospođo Smajević,

U skladu sa članom 10, stav 1 Evropske konvencije za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, u prilogu dostavljam Vladi Bosne i Hercegovine izvještaj koji je napravio Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) nakon svoje posjete Bosni i Hercegovini u periodu od 05. do 14. aprila 2011. godine. Izvještaj je CPT usvojio na svom 75. sastanku, koji je održan od 4. do 8. jula 2011. godine.

Preporuke, komentari i zahtjevi za dostavljanje informacija koje je formulisao CPT su navedeni u Prilogu I ovog izvještaja. Što se tiče naročito preporuka CPT-a, uzimajući u obzir član 10 Konvencije, Komitet zahtjeva od vlasti Bosne i Hercegovine da u roku od šest meseci dostave odgovor koji će dati pun opis aktivnosti koje su preduzete da se one realizuju. CPT vjeruje da će biti moguće da vlasti Bosne i Hercegovine u tom odgovoru dostave reakcije i odgovore na komentare i zahtjeve za dostavljanje informacija.

Stojim Vam u potpunosti na raspolaganju ako imate bilo kakvih pitanja u vezi izvještaja CPT-a ili predstojeće procedure.

S poštovanjem,

Latif Hüseyinov
Predsednik Evropskog komiteta za
sprečavanje mučenja i nečovječnog
ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

I. UVOD

A. Datumi posjete i sastav delegacije

1. U skladu sa članom 7 Evropske konvencije za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu: Konvencija), delegacija CPT-a je posjetila Bosnu i Hercegovinu u periodu od 05. do 14. aprila 2011. godine. Posjeta je organizovana u okviru CPT-ovog programa periodičnih posjeta za 2011. godinu; obo je bila peta posjeta CPT-a Bosni i Hercegovini.

2. Posjetu su obavili sledeći članovia CPT-a:

- Wolfgang HEINZ, šef delegacije
- Eugenijus GEFENAS
- Mykola GNATOVSKYY
- Pétur HAUKSSON
- Sonja KURTEN-VARTIO
- Ilvija PŪCE
- Olivera VULIĆ.

Pomagali su im sledeći članovi Sekretarijata CPT-a:

- Hugh CHETWYND (šef Odjeljenja)
 - Christian LODA
 - Elvin ALIYEV
- uz pomoć sledećih prevodilaca
- Spomenka BEUS
 - Danica CUK-LALIĆ
 - Ksenija KEIVANZADEH
 - Senada KRESO
 - Amira SADIKOVIĆ.

B. Ustanove koje su posjećene

3. Delegacija je posjetila sledeća mjesta:

Policijske ustanove

Federacija Bosne i Hercegovina

- Federalna uprava policije, Sarajevo
- Policijska stanica Goražde, Bosansko-Podrinjski Kanton
- Policijska stanica Konjic, Hercegovačko-Neretvanski Kanton
- Policijska stanica Mostar Centar, Hercegovačko-Neretvanski Kanton
- Policijska stanica Novo Sarajevo, Sarajevski Kanton
- Policijska stanica Sarajevo Centar, Sarajevski Kanton

Republika Srpska

- Centralna policijska stanica Banja Luka
- Policijska stanica Banja Luka Laktaši
- Policijska stanica Bosanska Gradiška
- Policijska stanica Foča
- Policijska stanica Istočno Sarajevo
- Policijska stanica Sokolac

Imigracioni centri

Država Bosna i Hercegovina

- Imigracioni centar za ilegalne emigrante u Lukavici

Zatvorske ustanove

Država Bosna i Hercegovina

- Pritvorski centar u Sarajevu

Federacija Bosne i Hercegovine

- Istražni odjel Zatvora u Mostaru
- Istražni zatvor Sarajevo
- Zatvor zatvorenog tipa u Zenici (visoko-bezbjedonosna jedinica)

Republika Srpska

- Zatvor u Banja Luci
- Zatvor u Doboju
- Zatvor zatvorenog tipa u Foča
- Istražni dio Zatvora u Istočnom Sarajevu

Tužilaštva

Republika Srpska

- Okružno javno tužilaštvo u Istočnom Sarajevu
- Specijalno tužilaštvo za suzbijanje organizovanog kriminala, Banja Luka

Psihijatrijske ustanove

Federacija Bosne i Hercegovine

- Forenzičko-psihijatrijski odjel KPZ Zenica

Republika Srpska

- Psihijatrijska klinika u Sokocu

Domovi za socijalnu zaštitu

Federacija Bosne i Hercegovine

- Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih lica "Drin" Fojnica

C. Konsultacije delegacije

4. U toku posjete, delegacija je održala konsultacije sa državnim ministrom pravosuđa, gosp. Barišom Čolakom, sa ministrima unutrašnjih poslova i pravde Republike Srpske, gosp. Stanislavom Čađom i Džerardom Selmanom, kao i sa visokim zvaničnicima iz relevantnih državnih i entitetskih ministarstava. Delegacija se sastala i sa državnim ombudsmanom i glavnim tužiocem Republike Srpske, i razgovarala sa članovima nevladinih i međunarodnih organizacija aktivnih u oblastima od interesa za CPT.

U Prilogu II ovog izveštaja naveden je spisak državnih organa i organizacija sa kojima se delegacija sastala.

D. Saradnja između CPT-a i vlasti Bosne i Hercegovine

5. Stepen saradnje sa vlastima Bosne i Hercegovine tokom posjete je bio zadovoljavajući na svim nivoima, sa jednim izuzetkom. Delegacija je došla do zaključka da je, generalno, informacije o mogućoj posjeti CPT-a i njegovom mandatu i ovlaštenjima, data mjestima koja se koriste za zadržavanje lica lišenih slobode; shodno tome, delegacija je imala brz pristup objektima koje je željela da posjeti, dokumentaciji koju je željela da pregleda i pojedincima sa kojima je željela da razgovara.

Izuzetak se odnosi na odbijanje pristupa dana 8. aprila 2011. godine pritvorskim ćelijama koje se nalaze u Kancelariji specijalnog tužioca za organizovani kriminal u Banjoj Luci. Istražitelj na dužnosti i njegovi nadređeni su tvrdili da nemaju saznanja o mandatu Komiteta i službenik za vezu nije mogao da ih ubijedi da delegaciji dozvole pristup¹. Situacija je riješena narednog dana i posjeta ćelijama je izvršena.

Komitet veruje da će u budućnosti akreditivna pisma dobijena od državnih vlasti važiti za sva mjesta u Bosni i Hercegovini, gdje ljude lišene slobode mogu da drže javne vlasti, kao i da će svo relevantno osoblje biti obaviješteno o mandatu i ovlaštenju Komiteta.

¹ Delegacija je obaviještena da niko nije bio u pritvoru u vrijeme posjete i uvid u evidenciju sutradan je potvrdio tu činjenicu.

II. ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE MJERE

A. Agencije za primjenu zakona

1. Uvodne napomene

6. Lišenje slobode koje vrši policija je i dalje regulisano krivičnim zakonima i zakonima o krivičnom postupku koji su stupili na snagu na nivou države, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Distrikta Brčko 2003. godine. Lica koja policija liši slobode zbog sumnje da su počinila krivično djelo moraju biti izvedena pred tužioca u roku od 24 časa, a koji mora, u roku od naredna 24 časa, da podnese zahtjev sudiji za prethodni postupak da izda rješenje o određivanju pritvora osumnjičenom ili puštanju na slobodu². Prema tome, maksimalni period policijskog pritvora je 48 sati.

Nadležnost za policijske poslove imaju ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko Distrikta. Ministarstv unutrašnjih poslova Federacije ima ograničene policijske nadležnosti (prije svega, borba protiv međunarodnih i međukantonlnih krivičnih djela). Na nivou države, nadležnosti za primjenu zakona ima Ministarstvo bezbjednosti, a provode ih tri agencije: Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA), čiji je zadatak, između ostalog, da omogući međuentitetsku i regionalnu saradnju u borbi protiv organizovanog kriminala, trgovine ljudima i međunarodnog terorizma, Granična policija, odgovorna za nadgledanje granica i za pritvor ilegalnih imigranata, kao i Državna obavještajna služba.

2. Mučenje i drugi oblici zlostavljanja

7. Za razliku od zapažanja iznesenih nakon posjete 2007. godine, delegacija CPT-a je dobila značajan broj kredibilnih optužbi o ozbiljnom fizičkom zlostavljanju koje je vršila policije i drugi službenici koji rade na provođenju zakona. Navodno zlostavljanje se uglavnom odnosilo na udarce nogama i rukama po raznim dijelovima tjela, kao i udarce pendrecima i bejzbol palicama; međutim, dobila je, sa detaljnim opisima, tvrdnje o vezanju lisicama u nezgodnom položaju koje je trajalo satima, stavljanju plastičnih kesa preko glave osumnjičenih, kao i primjeni električnih šokova. Dalje, više lica je izjavilo da im je cijev pištolja stavljena u usta tokom ispitivanja, pa je pištolj čak bio repetiran i uperen u njihove sljepoočnice.

² Vidi članove 134, 135 i 139 državnog Zakona o krivičnom postupku, članove 148 i 153 Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, članovi 191 i 196 u Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske.

Većina navoda se odnosi na fazu kada su osumnjičene ispitivali kriminalistički inspektori u njihovim kancelarijama, ponekad tokom dužeg vremenskog perioda, prije nego što bi bili smješteni u pritvorsku ćeliju ili predani tužilaštvima. Informacije koje je prikupila delegacija CPT-a ukazuju na to da je zlostavljanje u svrhu pokušaja da se iznudi priznanje česta praksa kriminalističkih inspektora u Centralnoj policijskoj stanici u Banja Luci. Tačnije, delegaciji je izneseno nekoliko međusobno doslednih optužbi o upotrebi malih ručnih naelektrisanih palica koje su koristili ovi posljednje pomenuti inspektori tokom ispitivanja osumnjičenih. Tvrdnje su iznijeli pritvoreni i osuđeni zatvorenici u četiri zatvora koje smo posjetili u Republici Srpskoj. U jednom broju slučajeva, navode o korišćenju uređaja za elektro šokove na pritvorenom licu od strane policije, zabilježio je i zatvorski ljekar u Banjoj Luci u zdravstvenom katronu pomenutog lica, nakon njegovog prijema u tu ustanovu.

Nekoliko navoda se odnosi na zlostavljanja od strane policijskih službenika u trenutku hapšenja ili tokom premještanja lica od mjesta hapšenja do policijske stanice, uključujući i lica koja je uhapsila SIPA. Pomenuta lica su izjavila da su udarana pesnicama, nogama i, u nekim slučajevima, su zadobila udarce palicom nakon što su bila stavljena pod kontrolu i vezana liscama.

8. U jednom broju slučajeva, delegacija je prikupila medicinsku i drugu dokumentaciju koja se slaže sa navodima o zlostavljanju koje su iznijela pritvorena lica. Sledeći primjeri predstavljaju uzorak takvih slučajeva:

i) U jednom slučaju, lice je uhapšeno 25. marta 2011. godine u Sarajevu i dovedeno u policijsku stanicu u Istočnom Sarajevu negdje oko podneva. Navodno, ono je tada podvrgnuto uzastopnim udaracima po tijelu od nekoliko kriminalističkih inspektora i uniformisanih policajca, dok je bilo vezano liscama za radijator u jednoj kancelariji. Izgleda da je jedan policajac rekao svojim kolegama da ga ne udaraju po glavi, jer će tako ostaviti vidljive tragove. Lice takođe tvrdi da je bilo vezano u nezgodnom položaju i da mu je plastična kesa više puta stavljena na glavu. On je tvrdio da je proveo noć sjedeći na stolici, vezan liscama za radijator u jednoj od dvije pritvorske ćelije. Sledećeg jutra je navodno ponovo udaran pesnicama i šakama u kancelariji kriminalističkog inspektora, prije nego što je odveden u Okružno tužilaštvo u 14:30 časova. Tužilac je naložio da se pritvoreno lice odvede u lokalnu bolnicu i podvrgne ljekarskom pregledu.

U ljekarskom uvjerenju iz Kliničkog centra u Istočnom Sarajevu se navodi: "udarac na lijevoj strani grudnog koša, abrazija na području donjeg dijela grudne kosti, lezije lijevog iliotibialnog trakta; rentgenski snimak pokazuju mogući prelom desetog rebra na lijevoj strani."

ii) U drugom slučaju navodnog zlostavljanja u policijskoj stanici u Istočnom Sarajevu dana 27. marta 2011. godine, lice je izjavilo da je udarano pesnicama i nogama dok je bilo vezano liscama za radijator i da je nekoliko staklenih boca bačeno na njega. U evidenciji pritvorenih lica navodi se da je lice stiglo u policijsku stanicu bez vidljivih povreda, ali prema potvrdi o premještanju lica u kancelariju tužioca, imalo je "vidljive povrede u vidu ožiljaka iznad lijevog oka i na nosu". U njegovom zdravstvenom kartonu u Zatvoru u Istočnom Sarajevu piše: "povrede na grudima i nogama, ogrebotine na licu".

iii) Jedno lice sa kojim se delegacija sastala, navodi da ga je 7. aprila 2011. godine zaustavila policija u Mostaru, izvela iz kola i udarala o tjelu i genitalijama. Zbog zadobijenih povreda, on je odveden u Službu hitne medicinske pomoći, gdje je bio liječen i gdje su mu napravljeni rentgenski snimci. Prema zdravstvenom kartonu, "osjeća bol u desnom lumbalnom području i desnoj strani grudnog koša, kao i bol u glavi", i dijagnostikovano je da je pretrpio "udarac na srednjem i gornjem zadnjem djelu lijeve strane glave. Prelom rebara 8-9. Udarac na desnoj strani abdomena, udarac na lijevoj strani donjeg dijela leđa."

iv) Lice koje je pritvoreno u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci 1. juna 2010. godine je tvrdilo da su ga kriminalistički inspektori udarali bejzbol palicom po tjelu. U potvrdi Kliničkog centra u Banjoj Luci od 2. juna 2010. godine se navodi sledeće: "Modrice na lijevoj nadlaktici, modrice na desnoj strani gornjeg dijela leđa". Dva dana kasnije, zatvorski ljekar u Banjoj Luci je zabilježio u zdravstvenom kartonu zatvorenika "hematomi na desnom ramenu i lijevoj ruci 8 x 6 i 14 x 6 cm".

v) Drugo lice pritvoreno u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci, 3. juna 2010. godine, tvrdi da je zadobilo udarce štapom po gornjem djelu tjela dok je nosilo pancir, bilo vezano liscama za radijator u nezgodnom položaju nekoliko sati i bilo podvrgnuto nekolicini elektro-šokova izazvanim ručnim uređajem. U njegovom zdravstvenom kartonu u Zatvoru u Banjoj Luci, se navodi da se žalilo na zlostavljanja u policiji i "tvrdi da je zadobio udarac po desnom uhu od policijskih inspektora". U bolnicu je upućen 8. juna 2010. godine, gde je diobio dijagnozu: prsnuće bubnjića u desnom uhu.

vi) Lice koje je pritvoreno radi ispitivanja u policijskoj stanici u Prijedoru, početkom jula 2010. godine i pušteno sledećeg dana, tvrdi da su ga inspektori iz Banje Luke udarali bejzbol palicom po tjelu i da je zadobilo više udaraca nogom u glavu dok je bilo vezano liscama. U njegovom otpusnom pismu iz Klinike za maksilofacijalnu hirurgiju od 16. jula 2010. godine se navodi da je primljen kao pacijent na lečenje zbog slomljene donje vilice. On je tvrdio da je, kada su ga ponovo uhapsili početkom avgusta 2010. godine isti kriminalistički inspektori, bio ošamaren nekoliko puta uz prijetnju ponovnim premlaćivanjem ukoliko ne pristane da dā pismeno priznanje.

vii) Lice uhapšeno 1. oktobra 2010. godine i odvedeno u centralnu policijsku stanicu u Banjoj Luci, tvrdi da su ga kriminalistički inspektori udarali pesnicama, nogama i bejzbol palicom. Sledećeg dana je odveden u Klinički centar Banja Luka na liječenje i ljekarsko uvjerenje glasi: "Ogrebotina na desnom obrazu i iznad desnog oka; modrice na desnom bedru; modrice na lijevoj nadlaktici. Delegacija je kasnije posjetila kancelariju određenog kriminalističkog inspektora u Centralnoj policijskoj stanici u Banja Luci, koji je navodno izvršio zlostavljanje, i pronašla tri bejzbol palice u kancelariji ovog inspektora.

viii) Lice uhapšeno na ulici i odvedeno u policijsku stanicu u Banjoj Luci 5. februara 2011. godine, tvrdi da je više puta udarano rukama i nogama u prostorijama kancelarije kriminalističkih inspektora. Lice je potom odvedeno u Klinički centar Banja Luka na liječenje i otpusno ljekarsko pismo glasi: "Pacijent je došao u našu ustanovu sa povredama koje mu je nanijela policija. On tvrdi da je bio tučen po cijelom tjelu, naročito po glavi, licu, gornjim i donjim ekstremitetima. Trpi jak bol u lijevom laktu, a posebno dok ga pokreće. Hematomi na području lijevog i desnog lakta. Desna ruka bolna na palpaciju, hematom vidljiv. Vidljivi hematomi po leđima, i sa bočnih strana butina."

ix) Takođe, delegacija CPT-a ima informacije o nekoliko ozbiljnih navoda o zlostavljanju koje je iznijela grupa lica osumnjičenih za učešće u slučaju otmice, koji je u nadležnosti Specijalnog tužioca za organizovani kriminal u Republici Srpskoj. Navodi o zlostavljanju su izneseni protiv istražitelja Specijalnog tužilaštva i kriminalističkih inspektora Centralne policijske stanice u Banjoj Luci, a odnose se na udarce po tijelu pendrecima i bejzbol palicom (dok je nošen pancir), stavljanje plastičnih kesu na glavu i izazivanje elektro-šokova ručnim uređajem. O ovim tvrdnjama se nedavno intenzivno govorilo i u štampi. Jedno od ovih lica se žalilo na navodno zlostavljanje prije nego je bilo izvedeno pred sudiju koji mu je trebao odrediti pritvor u oktobru 2010. godine; po nalogu sudije, on je pregledan u lokalnoj klinici i više povreda je zabilježeno u njegov zdravstveni karton (iako sudski medicinski pregled nije izvršen). Koliko CPT shvata, njegovu žalbu razmatra specijalni tužilac³.

9. Valja napomenuti da je delegacija CPT-a pronašla niz predmeta koji nisu bili označeni, kao što su bejzbol palice, sačmarice, lovački noževi, pajseri i metalne cijevi u sobama za ispitivanje u nekoliko policijskih stanica koje je posjetila. Nema legitimnog razloga iz koga se takvi predmeti trebaju držati u sobama koje se koriste za ispitivanje osumnjičenih. U većini slučajeva su policajci koji su bili na dužnosti potvrdili da predmete koji su oduzeti u toku krivičnih istraga treba unijeti u posebne evidencije, propisno označiti (uz navođenja broja krivičnog predmeta na koji se odnose) i pohraniti u za to određenu prostoriju. Osim navođenja na spekulacije o nepropisnom postupanju policajaca, predmeti ove vrste su potencijalni izvor opasnosti podjednako i za osoblje i za osumnjičene za krivična djela.

10. Ozbiljnost informacija prikupljenih u toku posjeta 2011. godine u pogledu zlostavljanja poziva na neposrednu i odlučnu akciju nadležnih organa. Svakako sve načine treba ispitati i iskoristiti kako bi se osiguralo da poruka o nultoj toleranciji na zlostavljanje pritvorenih osoba dostigne sve službenike za primjenu zakona na svim nivoima; oni treba da postanu svjesni, kroz konkretne akcije, da je vlada riješena da iskorijeni zlostavljanje lica lišenih slobode. Vladavina prava podrazumjeva, ne samo usvajanje odgovarajućih pravnih normi, već i preduzimanje neophodnih koraka da se osigura njihova primjena.

CPT preporučuje da ministri unutrašnjih poslova i policijski komesari pošalju snažnu poruku da je zlostavljanje pritvorenih osoba nezakonito, neprofesionalano i da će biti predmet ozbiljnih sankcija. Ovu poruku bi šefovi policije trebalo da ponavljaju u odgovarajućim intervalima. Dalje, nadležni organi treba da obezbjede da se istraga provede za svaku tvrdnju o zlostavljanju i da se utvrdi odgovornost viših službenika po rukovodećoj liniji.

Dalje, CPT preporučuje da se izvrši nezavisna istraga metoda koje koriste kriminalistički inspektori u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci u toku pritvaranja i ispitivanja osumnjičenih.

Što se tiče slučajeva i) i ii) iz stava 8. ovog člana, delegacija je obaviještena da je tužilac pokrenuo istragu; CPT bi želeo da bude informisan o ishodu. Komitet takođe želi da dobije informacije o ishodu istrage o tvrdnjama o zlostavljanju u slučaju ix), kao i kopiju zdravstvenog kartona podnosioca žalbe.

³ Dotično pritvoreno lice je izjavilo da ga nikada nije ispitao tužilac o navodnom zlostavljanju.

Što se tiče tvrdnji o zlostavljanju u vreme hapšenja, CPT priznaje da je hapšenje osumnjičenog često opasan zadatak, posebno ako se dotično lice opire ili je neko za koga policija ima dobar razlog da vjeruje da može biti naoružan i opasan. Okolnosti hapšenja mogu biti takve da dotično lice zadobije povrede (kao i policajci), iako to nije učinjeno sa svrhom zlostavljanja. **Međutim, kada su uhapšeni pod kontrolom, sila se ne smije upotrebljavati više nego što je neophodno i ne postoji opravdanje ukoliko se nešto takvo desi. Policajci treba da se redovno i na odgovarajući način podsjećaju na ove osnovne principe.**

CPT bi takođe želeo da dobije potvrdu da su svi nedozvoljeni predmeti sada sklonjeni iz prostorija za ispitivanje (tj. iz kancelarija kriminalističkih inspektora).

11. Kao što je navedeno u ranijim izvještajima, od suštinskog je značaja da policijski službenici vide zlostavljanje kao neprofesionalan način vršenja svojih dužnosti, kao i da je to krivično delo. To podrazumijeva stroge izborne kriterijume u vrijeme zapošljavanja i pružanje adekvatne stručne obuke, na početku i u toku radnog odnosa. Takva obuka treba da nastoje da obuhvati i razvije dvije stvari: prvo, da su svi oblici zlostavljanja sramni za ljudsko dostojanstvo kako za žrtve tako i za počinioca i da, kao takvo, nije u skladu sa vrijednostima obuhvaćenim Ustavom i zakonima, kao ni međunarodnim instrumentima ratifikovanim i obavezujućim za Bosnu i Hercegovinu; drugo, da je pribjegavanje zlostavljanju fundamentalno manjkav način dobijanja pouzdanih dokaza za borbu protiv kriminala. Sa bezbjednosnog stanovišta, naprednije metode ispitivanja i istražne tehnike će dovesti do boljih rezultata.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti treba da zauzmu višestruki pristup, koji se sastoji od: procesa zapošljavanja putem konkursa na osnovu strogih kriterijuma za izbor; edukativnog kursa za sve novo-zaposlene i redovno organizovanja posebnih seminara za razvijanje sposobnosti, koji će služiti policijskim službenicima kako da ažuriraju svoje vještine i znanja tako i da im razviju nove sposobnosti.

12. Mora da bude stvorena takva atmosfera da prijavljivanje zlostavljanja koje vrše kolege bude ispravna stvar; mora biti jasno da krivica za zlostavljanje ide dalje od stvarnih počinioca i na svakoga ko zna, ili bi trebalo da zna, da se zlostavljanje dešava a ne spriječi ga ili ne prijavi. Ovo podrazumijeva postojanje jasnog sistema ko je kome odgovoran za svoj rad, kao i usvajanje zaštitnih mjera za tzv. zviždače (tj. okvir za pravnu zaštitu pojedinaca koji objelodane informacije o zlostavljanju i drugim oblicima lošeg ponašanja). **U ovom kontekstu, CPT preporučuje usvajanje zakona o zaštiti zviždača.**

13. CPT želi da ponovo naglasi značajnu ulogu pravosudnih organa u sprečavanju zlostavljanja. Mnoge osobe sa kojima je delegacija razgovarala su izjavile da su njihovi pokušaji da se žale tužiocu ili sudiji pred kojeg su izvedeni ili ostali bez odgovora ili iskorišteni protiv njih. Očigledno, advokati im ne savjetuju da se žale, jer to samo komplikuju postupak i potkopava napore da se postigne sporazum o priznanju krivice. Ostala lica su rekla delegaciji da su službenici koji su ih zlostavljali poslije toga pratili u kancelariju tužioca i na sud i prijeli im dodatnim kaznama ukoliko se budu žalili.

U onim slučajevima u Republici Srpskoj u kojima tužilac ili sudija narede da se izvrši ljekarski pregled, lice biva poslato u službu hitne pomoći na pregled. Međutim, u većini slučajeva, do doma zdravlja pritvoreno lice ide u pratnji policijskih službenika za koje tvrdi da su ga zlostavljali. Dalje, medicinski pregled biva obavljen u prisustvu tih policajaca. Pored toga, pregled se u većini slučajeva ne uradi temeljito. Delegaciju CPT-a su obavijestili tužioci sa kojima se sastala, da se forenzički ljekarski pregled vrši samo u slučaju kada tužilac smatra ovaj korak neophodnim nakon što je dobio rezultate prvog ljekarskog pregleda.

14. Podrazumjeva se da tužioci i sudije treba da preduzimaju odgovarajuće radnje kada postoje indicije da je došlo do zlostavljanja u policiji. U tom smislu, **CPT ponavlja svoju preporuku da, kad god osumnjičeni za krivična djela koji su izvedeni pred tužioca ili sudiju, tvrde da su ih zlostavljali policijski službenici, tužilac, odnosno sudija treba da bilježi navode u pisanoj formi, naredi hitan forenzički ljekarski pregled i da preduzme neophodne korake da se uvjeri da su tvrdnje propisno istražene. Takav pristup treba da bude praćen i kada lice ima i nema vidljive spoljne povrede. Dalje, čak i u odsustvu izričitih tvrdnji o zlostavljanju, tužilac, odnosno sudija treba da traže forenzički medicinski pregled kad god postoje drugi razlozi da se vjeruje da je lice izvedeno pred njega mogla da bude žrtva zlostavljanja.**

Glavni tužioci u oba entiteta trebalo bi da se stalno podsjećaju tužioce da treba da postupaju u skladu sa gore-navedenim principima.

CPT takođe preporučuje da policajci za pratnju pritvorenog lica ljekaru ne budu isti oni protiv kojih su usmjerene tvrdnje o zlostavljanju. U takvim slučajevima, obaveza pratnje pritvorenih lica da ambulante bi trebalo da bude povjerena sudskim policajcima. Dalje, povjerljivost medicinskih pregleda treba poštovati i rezultate pregleda dati pritvorenom licu na uvid (pogledati takođe pragraf 20).

3. Zaštitne mjere protiv zlostavljanja

15. CPT je i dalje zabrinut zbog neadekvatne primjene u praksi formalnih odredaba o garanciji protiv zlostavljanja - naime, pravo pomenutih lica da obavijeste o svojoj situaciji bliskog rođaka ili neko treće lice po njihovom izboru; pravo na pristup advokatu i pravo na pristup ljekaru. Dalje, čini se da lica koje su lišili slobode policijski službenici nisu uvijek, bez odlaganja, obaviještene o svim svojim pravima.

16. Još jednom, mnoge osobe sa kojima je razgovarala delegacija CPT-a tvrde da im ostvarenje prava na obavještanje o pritvoru⁴ nije odobreno od samog početka njihovog lišenja slobode. Umjesto toga, prilika da se o njihovom pritvoru obavijesti rodbina je data tek nakon što je saslušanje u policiji završeno, a izjava napisana.

⁴ Kao što je propisano članom 5 državnog i entitetskih Zakona o krivičnom postupku.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti Bosne i Hercegovine obezbijede da svim pritvorenim licima bude priznato pravo da o svojoj situaciji obavijeste bliskog rođaka ili treće lica po njihovom izboru, od samog početka njihovog lišavanja slobode od strane policije.⁵

17. Što se tiče prava na pristup advokatu⁶, delegacija CPT-a je utvrdila da se situacija nije promijenila od prethodnih posjeta. Opet, uprkos jasnoj zakonskoj obavezi da se omogući pristup advokatu od samog početka lišavanja slobode, to se rijetko dešava. Samo mali broj pritvorenih lica sa kojima se delegacija susrela je rekao da im je omogućen pristup advokatu dok su bili u policijskom pritvoru, a većina tih ljudi su tvrdili da je pristup odložen do kraja preliminarnе istrage (tj. u roku od 24 sata nakon njihovog hapšenja i samo jednom su dali potpisanu izjavu). Ogromna većina je izjavila da oni nisu imali priliku da se konsultuju sa advokatom na samo prije pojavljivanja na sudu (odnosno u roku od 48 sati nakon što je lice prvi put uhapšeno od strane policije). I mnogi njih se žalilo da advokat po službenoj dužnosti koji je obezbijeđen za glavnu raspravu, nije radio ništa drugo do sjedio u tišini tokom postupka.

18. CPT je obavezan da ponovi svoju zabrinutost zbog ovakvog stanja. Komitet podsjeća da je tokom perioda nakon lišavanja slobode, rizik od zastrašivanja i zlostavljanja najveći. Shodno tome, mogućnost da lica odvedena u pritvor imaju pristup advokatu tokom tog perioda je osnovna zaštita od zlostavljanja.

Pravo na pristup advokatu mora da obuhvati pravo bilo kojeg lica koje je lišeno slobode da razgovara sa svojim advokatom na samo nakon prijema u policijsku stanicu. Lice treba da, u principu, ima pravo na prisutnost advokata tokom bilo kog ispitivanja, bilo prije ili poslije podizanja tužbe. Naravno, činjenica da je pritvoreno lice izjavilo da želi da ima pristup advokatu ne treba da spreči policiju da ga ispituju o hitnim pitanjima prije nego što stigne advokat. Aranžman takođe može biti napravljen za zamjenu advokata koji ometa pravilno obavljanje ispitivanja, gdje se podrazumijeva da takva mogućnost treba da bude strogo ograničena i da podliježe odgovarajućim zaštitama.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti Bosne i Hercegovine treba da obezbijede da je pravo na pristup advokatu, kako je gore definisano, i eksplicitno dato zakonom i efikasno ostvarljivo u praksi za svakoga ko je lišen slobode od strane organa za primjenu zakona, od samog početka lišavanja slobode.

19. Delegacija CPT-a je primila mnoge pritužbe na kvalitet savjeta koje daju advokati po službenoj dužnosti. Pitanje koje izaziva najveću zabrinutost za CPT je savjet koji očigledno advokati daju svojim klijentima, a to je da ne pokreću pitanje zlostavljanja jer bi tako ugrozili mogućnost postizanja povoljnog ishoda u sklapanju sporazuma o priznanju krivice. **CPT preporučuje da nadležni organi treba da skrenu pažnju Advokatskoj komori na gore pomenutu zabrinutost CPT-a.**

⁵ Mogućnost iznimnog odgađanja ostvarivanja tog prava treba biti jasno opisana u zakonu i takvo odgađanje treba uz odgovarajuće mjere zaštite (tj. odluka o odgađanju treba biti evidentirana u pisanom obliku zajedno s razlogom i da podliježe odobrenju tužioca ili sudije) biti strogo vremenski ograničeno.

⁶ Kao što je napisano članom 5 državnog i entitetskih Zakona o krivičnom postupku.

20. Pravo lica u policijskom pritvoru na pristup ljekaru još uvijek nije formalno garantovano zakonom u Bosni i Hercegovini. U toku posjete, određeni broj osoba koje su navodno zlostavljali policijski službenici je izjavio da im nije bila ponuđena mogućnost da se obrate ljekaru. Pravo na zdravstvenu zaštitu je obezbijeđeno samo kada to naredi tužilac ili sudija, ili kada zatvorska ustanova odbije da prihvati određenu osobu iz policije, jer su na njoj vidljive povrede.

CPT ponavlja svoju preporuku da se specifične zakonske odredbe usvoje na ovu temu, koje će propisati između ostalog da:

- **ljekar mora biti pozvan ili lice odvedeno u zdravstvenu ustanovu bez odlaganja, ukoliko pritvoreno lice zahtjeva ljekarski pregled. Dalje, čak i u odsustvu takvog zahtjeva, navedene mjere se moraju preduzeti ako je licu u policijskom pritvoru potrebna medicinska pomoć.**
- **lice koje je odvedeno u policijski pritvor ima pravo da ga pregleda, ako ono to želi, ljekar po sopstvenom izboru, pored bilo kakvog medicinskog pregleda izvršenog od strane ljekara koga su pozvale policijske vlasti (podrazumijeva se da pregled ljekara po sopstvenom izboru pritvorena osoba može izvršiti o svom trošku);**
- **svi ljekarski pregledi lica u policijskom pritvoru, bilo da se obavljaju u prostorijama policije ili u zdravstvenim ustanovama, treba da se odvijaju bez slušanja i, osim ako ljekar izričito ne zahtjeva drugačije u datom slučaju - van vidokruga policajaca;**
- **rezultati svakog pregleda, kao i sve relevantne izjave lica u pritvoru i zaključke ljekara, treba da evidentira u pisanoj formi ljekar i da ih učini dostupnim pritvorenom licu i na zahtjev njegovog advokata.**

21. Skoro sva lica sa kojima se sastala delegacija su izjavila da nisu bila informisana verbalno o svojim pravima po hapšenju, niti u policijskoj stanici sve dok nisu dali pismenu izjavu.

Kako je navedeno u prethodnim izveštajima, standardizovana evidencija pritvorenih lica (registar, odnosno knjiga osoba lišenih slobode) koja se nalaze u svim policijskim stanicama, predstavlja potencijalno važnu zaštitnu mjeru, kao i sredstvo za olakšavanje unutrašnjih i spoljašnjih mehanizama nadzora. Ona sadrže posebne dijelove koji se odnose na prava pritvorenih lica da obavijeste nekoga o lišavanju slobode i da kontaktiraju advokata. Drugi dio se tiče toga da li pritvoreno lice želi da zatraži ljekara. Ovi dijelovi treba da budu pročitani svim pritvorenim licama i oni bi trebalo da potpišu relevantne dijelove knjige pritvorenih lica, uz navođenje da li ili ne žele da koriste spomenuta prava.

Međutim, u Republici Srpskoj, ne samo da većina pritvorenih lica tvrdi da im odgovarajući dijelovi nikada nisu pročitani, već je i delegacija CPT-a primjetila da je značajan broj stavki u evidenciji pritvora nepravilno popunjen i djelovi koji se odnose na prava pritvorenih lica su često izostavljeni; takvo stanje stvari je primijećeno, na primjer, u knjigama Centralne policijske stanice u Banjoj Luci i posebno u policijskim stanicama u Istočnom Sarajevu. Očigledno da se u Specijalnom tužilaštvu za organizovani kriminal ne vodi evidencija o licima koja su u pritvorena, a dokumentacija koju je pregledala delegacija je sadržala više evidentnih netačnosti u vezi sa vremenom lišenja slobode ovih lica.

Dalje, delegacija je primjetila da knjige često pokazuju da su lica pritvorena na 23 časa i 55 minuta u policijskoj stanici prije nego što su prebačena u tužilaštvo, ne računajući činjenicu da se hapšenje zapravo desilo, u nekim slučajevima, i nekoliko sati prije dolaska pritvorenog lica u policijsku stanicu. Na primjer, u policijskoj stanici u Istočnom Sarajevu je jedno lice navodno uhapšeno zbog izvršenja provale u 1.30 časova, ali ovo lišavanje slobode je zabilježeno kao da se desilo u 5.10 časova, u trenutku kada je registrovano u policijskoj stanici.

CPT opet preporučuje vlastima da preduzmu neophodne korake kako bi se osiguralo da knjige o pritvoru budu tačno popunjene i da se jedna knjiga vodi za svaki pritvorski objekat gdje se nalaze lica lišena slobode. Dalje, CPT želi da dobije potvrdu od njih da period od 24 časa lišenja slobode od strane policije počinje od trenutka kada je pritvoreno lice uhapšeno, a ne od trenutka kada stigne u policijsku stanicu.

4. Materijalni uslovi

22. CPT smatra da je neophodno podsjetiti da policijske ustanove treba da ispunjavaju određene osnovne materijalne uslove, čak i ako je period pritvora relativno kratak (tj. po pravilu manji od 24 sata).

Svi policijski objekti za pritvor treba da budu čisti, razumne veličine za broj lica koji je inače tu smješten i da imaju odgovarajuće osvjetljenje (tj. dovoljno za čitanje, a isključeno u vrijeme spavanja) i ventilaciju; po mogućnosti, takvi objekti treba da imaju prirodno svjetlo. Dalje, objekti za pritvor treba da budu opremljeni sa predmetima za odmor (npr. fiksna stolica ili klupa) i trebalo bi obezbijediti čist dušek i čebad za lica koja moraju da ostanu preko noći u pritvoru.

Licima u pritvoru treba da bude dozvoljeno da zadovolje, kada je to potrebno, potrebe prirode u čistim i pristojnim uslovima, te da im se obezbijede adekvatni uslovi za pranje. Treba da imaju lak pristup vodi za piće i da dobijaju hranu u odgovarajuće vrijeme, uključujući najmanje jedan pun obrok (tj. nešto više od sendviča) svakog dana. Licima zadržanim 24 sata ili duže treba obezbijediti odgovarajuća sredstva za ličnu higijenu i, koliko god je to moguće, ponuditi vježbanje na otvorenom, svakog dana.

23. Nažalost, previše policijskih stanica koje su bile posjećene ne ispunjavaju ove minimalne uslove. Centralna policijska stanica u Banjoj Luci ne sadrži nikakve pritvorske ćelije. Lica uhapšena od strane policije su pritvorena u kancelarijama kriminalističkih inspektora na periode u trajanju do 24 sata, obično vezane liscama za različite predmete (orman, stolica, radijator). Ne postoje novčana sredstva predviđena da se pritvorenim licima da neko jelo, a lica sa kojima se delegacija sastala su izjavila da im nije data hrana dok su bili pritvoreni u policijskoj stanici; u nekim slučajevima, porodicama pritvorenih lica je bilo dozvoljeno da im donesu nešto da jedu.

U policijskoj stanici u Istočnom Sarajevu, jedna od dvije ćelije je bila veoma mala (4,5 m²) i ne treba da se koristi za pritvaranje lica preko noći. Nijedna od dvije ćelije nije opremljena sa odgovarajućim uslovima za odmor za ostanak preko noći, niti su pritvorenim licima bila data ćebad; lica koja su se susrela sa delegacijom izjavila su da su bila liscama vezana za stolicu ili radijator, čak i kada su ih noću pritvarali u ćelije i da im nije bilo dato ništa za jelo.

Delegacije CPT-a je takođe utvrdila da se uslovi u ćelijama u policijskim stanicama u Konjicu i Mostaru nisu popravili od prethodne posjete 2007. godine.⁷ U policijskoj stanici Mostar, četiri ćelije u podrumu koje su u funkciji su još uvijek veoma male (4,5 m); ćelije ove veličine nisu pogodne za noćenje u pritvoru. Dalje, one imaju ograničen pristup prirodnom svjetlu, loše vještačko osvjetljenje, neadekvatnu ventilaciju, i bile su prljave i neprijatnog mirisa. Pritvorenim licima koji ostaju tokom noći nije bio obezbijeđen dušek i morali su da leže na podignutoj drvenoj platformi ili metalnoj klupi. Ćelije nemaju ni jedno zvono za poziv, a osoblje nije prisutno u dijelu gdje je pritvor već ga obilazi svakih 30 minuta ili slično.

Sa pozitivne strane, dvije ćelije u Centru javne bezbjednosti Foča, koji je bio predmet neposrednog posmatranja u toku posjete 2007. godine, su bile zamjenjene sa jednom ćelijom (12m²). Ćelija je adekvatno opremljena i ima pristup prirodnom svjetlu i adekvatnu ventilaciju. Uslovi pritvora u pet ćelija specijalnog tužioca za organizovani kriminal u Banjoj Luci i u jednoj ćeliji u Istočnom Sarajevu okružnog tužioca su takođe na visokom nivou. Četiri ćelije u Federalnoj upravi policije u Sarajevu, šest ćelija namjenjenih za po dvije osobe u policijskoj stanici u Novom Sarajevu i dvije ćelije u policijskoj stanici u Bosanskoj Gradišci takođe obezbjeđuju odgovarajuće uslove za pritvor do 24 sata.

24. CPT preporučuje da se preduzmu neophodni koraci koji će da osiguraju da se kancelarije ne koriste kao *ad hoc* pritvorski objekti i da se pritvorena lica ne vežu liscama za radijatore ili dijelove namještaja. Pritvorena lica treba da budu smještena u prostorije, odnosno ćelije koje su napravljene specijalno za tu svrhu, nudeći odgovarajuće bezbjednosne uslove. Hitni koraci se trebaju preduzeti s ciljem da se uspostave odgovarajući aranžmani (uključujući novčana sredstva za hranu) za pritvaranje preko noći u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci.

Dalje, CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti nastave sa naporima da se osigura da sve policijske stanice, u kojima se lica mogu držati u pritvoru do 24 časa, ispune osnovne standarde koje je Komitet nabrojao u paragrafu 22 ovog izvještaja. Pored toga, aranžmani treba da osiguraju da se svim licima u pritvoru u policijskim stanicama ponudi hrana i voda u prikladno vrijeme (ne bi trebalo da policajci sami moraju da plaćaju hranu).

Uslovi pritvora u policijskim stanicama u Istočnom Sarajevu, Konjicu i Mostaru bi trebalo da budu preispitani, kako bi se popravili nedostaci iz paragrafa 23 ovog izvještaja.

⁷ Pogledati CPT/Inf (2009) 25, paragraf 23.

B. Zatvorske ustanove

1. Uvodne napomene

25. U 2011. godini, delegacija CPT-a je posjetila zatvore u Banjoj Luci, Doboju i Foči, provela ciljnu posjete zatvoru u Zenici, i po prvi put ispitala situaciju u pritvorskim objektima na nivou Države. Delegacija je takođe posjetila zatvore u Istočnom Sarajevu, Mostaru i Sarajevu, gdje je intervjuisala zatvorenike u pritvoru.

26. **Zatvor u Banjoj Luci**, koji se nalazi u neposrednoj blizini grada, otvoren je 1966. godine. Ustanova obuhvata trospratnu smještajnu jedinicu za zatvorenike koja je, u vrijeme posjete, bila u procesu nadograđivanja dodatnog sprata. Lica u pritvoru se drže na dva gornja sprata, u posebnoj zgradi u kojoj se takođe nalazi, u prizemlju, jedinica za pojačan nadzor i disciplinske ćelije. U prizemlju se takođe nalaze administrativne prostorije i radionice. U zatvoru se nalazi samo 150 osuđenika⁸ zbog trenutnih građevinskih radova; kad se jednom završe, kapacitet će porasti na 300. S druge strane, dio zatvora predviđen za pritvor radi punim kapacitetom sa 75 muškaraca i četiri žene koji su bili tu u pritvoru u vrijeme posete. Tu se takođe, na obližnjoj zatvorskoj farmi, nalazi mala zatvorska jedinica otvorenog tipa za 12 osoba.

Zatvor u Doboju, koji se nalazi u centru grada pored sudova, je prvobitno izgrađen 1958. godine, kao istražni zatvor i za zatvorenike osuđene za lakša krivična dela, ali i zatvorenici osuđeni za teža krivična djela često su držani u tom zatvoru u periodu posle 1995. godine. Međutim, nakon zatvorskih nereda u aprilu 2007. godine⁹, ova ustanova prihvata samo zatvorenike sa kaznom zatvora do tri godine. Zatvor se sastoji od dvospratne pravougaone zgrade sa dvorištem u sredini; osuđeni zatvorenici su smješteni u sobama koje su namjenjene za više lica, prije svega u prizemlju, a lica u pritvoru se drže u 18 ćelija na spratu. U vrijeme posete, u ustanovi se nalazio 101 osuđeni zatvorenik i 33 lica u pritvoru, a zvanični kapacitet je 122, odnosno 63 lica. Postoji mala jedinica otvorenog tipa za 12 osoba izvan grada.

Zatvor u Foči¹⁰, koji se nalazi na obalama rijeke Drine, na periferiji grada, ostaje jedini zatvor zatvorenog tipa u Republici Srpskoj; u vrijeme posjete, u njemu su se nalazila 330 zatvorenika (od kojih su 41 bili smješteni u ekonomsku jedinicu poluotvorenog tipa oko četiri kilometra od zatvora), a zvanični kapacitet je 350 zatvorenika. Delegacija je fokusirala svoju pažnju na smještaj u kolektivima (jedinicama) u Zgradi II, gdje se nalazi većina zatvorenika, kao i na jedinicu za pojačan nadzor i sanitetsku jedinicu. Delegacija je, takođe, posjetila novoizgrađeni objekat sa posebnim režimom koji bi trebalo da bude otvoren do kraja 2011. godine.

Zatvor u Zenici¹¹ ostaje jedini zatvor zatvorenog tipa u Federaciji; u vrijeme posjete, u njemu su se nalazila 763 zatvorenika, a zvanični kapacitet je 702 zatvorenika. Pored toga, Forenzički psihijatrijski odjel (Aneks) koji se nalazi van glavnog zatvorskog zida je imao 20 pacijenata. Delegacija CPT-a se posebno fokusirala na Paviljone II i IV, kao i na Aneks (vidi paragrafe 110 do 112 ovog izvještaja).

⁸ Službeno, zatvor je imao 211 zatvorenika, ali tu su ubrojani i oni zatvorenici koji su bili prebačeni u druge zatvore u toku renoviranja, kao i zatvorenici koji su pobjegli iz zatvora u poslednjih 20 godina.

⁹ Pogledati CPT/Inf (2009) 25, paragrafe 40 do 43.

¹⁰ Pogledati CPT/Inf (2009) 25, paragraf 25, za opis zatvora.

¹¹ Pogledati CPT/ Inf (2004) 40, paragrafe 41 i 64 do 68, za opis zatvora.

Smješten u centru grada, **Istražni zatvor u Sarajevu**¹² je i dalje pretrpan, sa 119 pritvorenih lica, a zvanični kapacitet je 110 lica. Istražno odeljenje **Zatvora u Istočnom Sarajevu**, koji se sastoji od devet ćelija, smješta 25 muških pritvorenika, a ukupni kapacitet je 36 pritvorenika. U pritvoru su se u odvojenoj jedinici za žene nalazile dvije žene. U **Zatvoru u Mostaru**, u pritvorskom dijelu se nalazi 35 muških pritvorenika, a kapacitet je 30 pritvorenika. **Objekat za pritvor na državnom nivou** je izgrađen 2005. godine od montažnih kontejnera i zvanični životni vijek mu je 10 godina. U vrijeme posjete, objekat je radio punim kapacitetom, smještajući 20 zatvorenika u ćelijama u kojima se drže po jedno lice.

27. U izveštaju o posjeti 2007. godine, CPT je naglasio mnogo ozbiljnih pitanja za zabrinutost u pogledu situacije u zatvorima koje je posjetio, naročito zlostavljanje zatvorenika koje vrše zatvorski službenici; naizgled nekontrolisano nasilje između zatvorenika; loše materijalne uslove; odsustvo svrsishodnog režima, nedostatak menadžerskih kapaciteta; neadekvatno pružanje zdravstvene zaštite i nedostatak spoljnog nadzora. Dalje, čini se da nije bilo strateškog pristupa mapiranju koherentne i sveobuhvatne politike za reformu zatvorskog sistema u Bosni i Hercegovini koja bi omogućila da se izađe na kraj sa očekivanim povećanjem broja zatvorenika i izazovnijim profilom zatvorenika (tj. lica osuđena za ratne zločine ili lica povezana sa organizovanim kriminalnim grupama). Zapažanja do kojih se došlo tokom posjete 2011. godine pokazuju da je nekoliko od ovih problema ostalo neriješeno. Međutim, sa pozitivne strane, delegacija CPT-a je uočila poboljšanje situacije u odnosu na postupanje osoblja sa zatvorenima i što se tiče problema nasilja između zatvorenika koji je ranije postojao u Zatvoru u Zenici.

28. U vrijeme posjete, 2011. godine, svaki od entiteta je nastavio da upravlja svojim zatvorima samostalno, dok je Ministarstvo pravde BiH bilo odgovorno za pritvorsku jedinicu Suda BiH i za nadgledanje projekta za izgradnju Zatvora na nivou BiH. Pokušaji da se uspostavi još usaglašeniji i efikasniji pristup zatvorkim problemima kroz Strategiju za reformu sektora pravde (Strategija) na državnom nivou nisu pokazali očekivane rezultate¹³.

Ipak, došlo je do nekoliko važnih pomaka, posebno u Republici Srpskoj, sa usvajanjem revidiranog i ažuriranog Zakon o izvršenju krivičnih sankcija 2010. godine (koji je sada usklađen sa zakonom na državnom nivou) i novim zakonima o maloljetničkom pravosuđu i o zatvorima zatvorenog tipa.

Nasuprot tome, Federacija Bosne i Hercegovine još uvijek nije revidirala i ažurirala svoj Zakon o izvršenju krivičnih sankcija iz 1998. godine, kako bi ga uskladila sa zakonom na državnom nivou iz 2004. godine. **CPT bi želio da budu obaviješten o roku za usvajanje novog Zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i Hercegovine.**

¹² Pogledati CPT/Inf (2004) 40, paragraf 40 i CPT/Inf (2009) 25, paragraf 25.

¹³ Pogledati izveštaj o Strategiji za reformu sektora pravde iz 2010. godine (Strateški stub 2 - Izvršenje krivičnih sankcija) od 22. decembra 2010. godine koju je pripremlilo Ministarstvo pravde BiH.

2. Zlostavljanje

29. Velika većina zatvorenika sa kojom je razgovarala delegacije CPT-a tokom 2011. godine se nije žalila na zlostavljanje koje bi vršilo zatvorsko osoblje. Konkretno, delegacija CPT-a je primijetila značajan napredak koji je postignut u Zatvoru u Zenici od posjete 2007. godine, sa ciljem da zaustavi zlostavljanje koje je vršilo osoblje. Međutim, u nekim drugim zatvorima koje je posjetila, delegaciji su saopštene tvrdnje o fizičkom zlostavljanju zatvorenika koje vrše neki članovi zatvorskog osoblja. Navodno zlostavljanje se odnosilo uglavnom na udarce šakama, udarce nogama i na udarce pendrecima po tijelu.

U Zatvoru u Banjoj Luci su izrečene detaljne pritužbe u vezi sa zatvorenicima koje su vlasti uhapsile nakon bjekstva iz zatvora; nakon povratka u zatvor, ova lica su, navodno, podvrgnuta udarcima šakama, udarcima nogama i udarcima pendrecima, od strane zatvorskog osoblja, u prostoriji za posjete, prije nego što su odvedeni u samicu, a poslije toga u jedinicu za pojačan nadzor.

Osim toga, u Zatvoru u Banjoj Luci je delegaciji prijavljeno nekoliko slučajeva zlostavljanja zatvorenika koje su vršili zatvorski čuvari. Svaki od ovih slučajeva se odnosio na lica koja su prekršila kućna pravila (vodili razgovor sa zatvorenikom u drugoj ćeliji, posjedovali mobilni telefon). Jedan konkretan slučaj navodnog zlostavljanja se desio početkom marta 2011. godine, nakon što je kod zatvorenika pronađen mobilni telefon. Zatvorenici u najmanje jedanaest različitih ćelija u pritvoru, i u jedinici za pojačan nadzor, izjavili su da su čuli krike koji dolaze iz pravca samice, u vrijeme kada je zatvorenik, o kojem je riječ, tamo odveden. Relevantni podaci pokazuju da zdravstveni radnik nije posjetio ovog zatvorenika za vrijeme njegovog boravka u samici, uprkos tome što to zakon nalaže¹⁴.

30. Da sumiramo, u toku posjete 2011. godine je primljeno manje tvrdnji o zlostavljanju zatvorenika koje je vršilo osoblje, u odnosu na prethodne posjete. Ipak, CPT želi da podsjeti da vlasti treba da uvedu mjere kako bi se obezbijedilo da svi zatvorski službenici i rukovodioci razumiju zašto je zlostavljanje neprihvatljivo i neprofesionalno, da treba da preduzmu odgovarajuću istragu navoda o zlostavljanju i da, štaviše, zlostavljanje dovodi do teških zakonskih sankcija.

CPT preporučuje da nadležni organi pošalju jasnu poruku svim čuvarima da zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo. Posebnu pažnju treba posvetiti situaciji u Zatvoru u Banjoj Luci. Dalje, trebalo bi preduzeti sve potrebne korake da se osigura da zlostavljanje bude predmet oštrih kazni.

¹⁴ Pogledati član 134, stav 3 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 2010. godine.

31. Što se tiče zastrašivanja, odnosno nasilja između zatvorenika, CPT je u obzir uzeo značajne mjere preduzete u Zatvoru u Zenici radi smanjivanja mogućnosti incidenata nasilja, i to kroz osnivanje dvije jedinice: zatvorenu (sa visokom bezbjednosnom zaštitom) i zaštitnu jedinicu (Paviljoni IV i VI), kao i kroz podjelu otvorenog dvorišta za vježbanje u više manjih dijelova. Ipak, brojne spavaonice u velikim kolektivima (jedinicama) u Paviljonu I, koje su zajedno imale 343 zatvorenika u vrijeme posjete, u kombinaciji sa neadekvatnim brojem zaposlenih, su još uvijek komplikovale napore u borbi protiv nasilja između zatvorenika.

Delegacija CPT-a je primila određeni broj tvrdnji o zastrašivanju između zatvorenika u Zatvoru u Foči. Kao što je slučaj u Zatvoru u Zenici, raspored smještaja, kao što je opisano u izvještaju o posjeti 2007. godine, sa kolektivima (jedinicama) koje obuhvataju nekoliko spavaonica sprečava osoblje da vrši adekvatan nadzor i kontrolu. Noću, vrata spavaonica ostaju otključana, što zatvorenima omogućava slobodno kretanja po kolektivu (na primjer, kolektivi 18, 20 i 22 su, u vrijeme posjete, smještali više od po 30 zatvorenika u po četiri spavaonice).

Otvaranje jedinice sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči može da ublaži situaciju omogućavajući da se problematični zatvorenici drže u alternativnom smještaju. Ipak, još uvijek će morati da se uvede rigoroznija i proaktivna ponašanja zaposlenih, radi identifikovanja kako potencijalnih izvršioaca tako i zatvorenika koji su u opasnosti od maltretiranja.

32. CPT je naglasio u prošlosti da dužnost zaštite, koju zatvorske vlasti duguju zatvorenima koji su u njihovoj nadležnosti, podrazumjeva odgovornost da ih zaštite od drugih zatvorenika koji bi željeli da im naude. Posebno, zatvorsko osoblje mora da bude budno na znakove problema i da bude i riješeno i pravilno obučeno da interveniše. Takva sposobnost intervenisanja će naravno zavisiti, između ostalog, od adekvatnog odnosa broja osoblja i zatvorenika (vidi paragraf 46 ovog izvještaja). Osim toga, zatvorski sistem u cijelini mora da razvije sposobnost da osigura da potencijalno nespojive kategorije zatvorenika ne budu smještene zajedno.

Dalje, zatvorsko osoblje vjerovatno neće biti u stanju da zaštiti zatvorenike ako se plaši za svoju bezbjednost, ili ako nema dovoljno efikasnu podršku uprave. Efikasno rješavanje problema nasilja između zatvorenika podrazumijeva postojanje dovoljnog broja osoblja i obezbjeđivanje da osoblje dobije potrebnu početnu obuku i usavršavanje tokom svoje karijere. Provođenje procjene individualnih rizika i potreba zatvorenika je takođe obavezno.

CPT preporučuje da nadležni organi osmisle koherentnu strategiju za borbu protiv nasilja između zatvorenika; dio ove strategije će morati da uključuje ulaganja daleko više sredstava u zapošljavanje dodatnog osoblja i unapređenje njihove obuke.

33. Kredibilitet zabrane mučenja i drugih oblika zlostavljanja se podriva svaki put kada službenici koji su odgovorni za takva krivična djela ne snose odgovornost za svoje postupke. Iz tog razloga, kad god postoje osnove da se vjeruje da je zatvorenik zlostavljan ili u zatvoru ili od strane policijskih službenika, prije nego što je pritvoren u zatvoru, neophodno je skrenuti pažnju Tužilaštva. U tom smislu, osnovna zaštita od zlostavljanja i nekažnjavanja je zahtjev za temeljit ljeakarski pregled zatvorenika nakon nasilnog incidenta ili upotrebe sile u ustanovi, kao i pregled svih novoprimitljenih pritvorenika.

U svijetlu informacija prikupljenih u toku posjete 2011. godine, čini se da medicinsko osoblje u zatvorima koje su posjetili, nije detaljno ili sa preciznošću dokumentovalo povrede zatvorenika, niti su naveli da li su ili ne primijecene povrede koje bi bile u skladu sa bilo kakvim tvrdnjama o zlostavljanju koje iznosi zatvorenik. Konkretno preporuke o bilježenju povreda će biti date kasnije u izveštaju (vidi paragraf 65 ovog izvještaja).

Komiteto preporučuje da se postojeće procedure u svim zatvorima u Bosni i Hercegovini preispitaju, kako bi se osiguralo da se, kad god povrede evidentira ljeakar, a koje su u skladu sa navodima o zlostavljanju koje iznese zatvorenik (ili koje, čak i bez navoda, ukazuju na zlostavljanje), sistematski skrene pažnja nadležnog tužioca na tu evidenciju, bez obzira na želje dotične osobe.

Osim toga, Komitet preporučuje da se, kada navodi o zlostavljanju koje vrši zatvorsko osoblje postanu predmet istrage, članovi osoblja koji su u pitanju prebace na dužnosti koje ne zahtevaju svakodnevni kontakt sa zatvorenicima, dok se čekaju rezultate istrage.

3. Jedinice sa visokom bezbjednosnom zaštitom i pojačan nadzor (sa intenzivnim tretmanom)

a. Jedinice sa visokom bezbjednosnom zaštitom

34. U toku posjete, delegacija CPT-a je imala priliku da posjeti novi Odjel sa visokom sigurnosnom zaštitom u Zatvoru u Zenici, kao i jedinicu sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči, koja će uskoro biti otvorena.

35. Zatvorenike u novi Odjel sa visokom bezbjednosnom zaštitom - Paviljon IV u Zatvoru u Zenici raspoređuje Interna komisija (koju čine pomoćnici direktora za bezbjednost i tretman, glavni zatvorski službenik, psiholog i kriminolog) na osnovu interne naredbe. Mjere zaštite koje postoje su potpuno neadekvatne, još uvijek nema saslušanja, nema vremenskog ograničenja za smještaj zatvorenika u taj odjel i nema žalbenog postupka. U praksi, zatvorenici su tamo smješteni tri do četiri mjeseca. Međutim, jedinica je počela funkcionisati tek od oktobra 2010. godine, a u vrijeme posjete, najmanje jedan zatvorenik se tamo nalazio već šest meseci. Dalje, mjesečnu ocjenu zatvorenika u toj jedinici vrše osoblje koje radi na bezbjednosti i tretmanu, bez bilo kakve konsultacije sa zatvorenicima.

CPT je već naglasila da mora postojati jasan pravni osnov za stavljanje zatvorenika u visoko bezbjednosnu jedinicu, koja bi trebalo da bude praćena odgovarajućim zaštitnim mjerama, a naročito:

- zatvorenik u odnosu na kojeg je smještaj u visoko bezbjednosno odjeljenje predviđen, ili u odnosu na kojeg je takav smještaj produžen, treba imati mogućnost da izrazi svoje stavove o tome, nakon što je u pismenoj formi obaviješten o razlozima za tu mjeru (s tim što se podrazumijeva da možda postoji razumno opravdanje za uskraćivanje konkretnih detalja vezanih za bezbjednost);
- naredba o smještanju zatvorenika u visoko bezbjednosno odjeljenje bi trebalo da bude preispitivana u redovnim intervalima (poželjno bi bilo bar kvartalno);
- zatvorenici treba da imaju pravo na žalbu nezavisnom organu protiv određivanja ili produženja smještaja u visoko bezbjednosno odjeljenje.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine treba da preduzmu neophodne korake da obezbijede jasnu zakonsku osnovu, uz odgovarajuće mjere zaštite i definisan proces ocjene, za smještaj zatvorenika u jedinicu sa visokom sigurnosnom zaštitom u Zatvoru u Zenici, u svijetlu gore navedenih primjedbi.

36. Što se tiče jedinice sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči, Zakon o posebnom režimu¹⁵ predviđa da se zatvorenici raspoređuju u ovu jedinicu po odluci ministra pravde, a na prijedlog direktora Zatvora. Raspored u ovu jedinicu prvo traje šest mjeseci, a prije završetka ovog početnog perioda, direktor zatvora treba da podnese prijedlog ministru pravde, preporučujući ili da mjere budu produžene ili da zatvorenik bude vraćen u opštu populaciju (član 6). Zakon ne predviđa ograničenje u pogledu perioda u kom lice može biti zadržano u jedinici sa posebnim režimom, niti sadrži bilo kakve odredbe koje se odnose na mogućnost da se žalba na raspored u ovu jedinicu podnese drugom organu.

¹⁵ Zakon o posebnom režimu izvršenja kazne zatvora je usvojila Narodna skupština Republike Srpske 16. marta 2010. godine.

CPT preporučuje da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne korake da osiguraju da se mjere zaštite, koje su opisane u paragrafu 35, primjenjuju na raspored zatvorenika u jedinicu sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči.

37. Paviljon IV u *Zatvoru u Zenici* (nekada korišten za forenzičke psihijatrijske pacijente) je u potpunosti renoviran 2010. godine, kako bi koristio kao visoko bezbjednosna jedinica koja smješta zatvorenike koji su problematični i koji remete red. Jedinica sadrži 28 dvokrevetnih ćelija na dva sprata, a na dan posjete je smještala 38 zatvorenika. Materijalni uslovi u jedinici bili su generalno dobrog standarda; ćelije imaju oko 15 m² površine, uključujući sanitarni dodatak (sa toaletom, lavaboem i tušom), pristup prirodnom svjetlu je dobar, a ćelije su dobro provjetrene. Svaka ćelija je bila opremljena jednim setom kreveta na sprat, ličnim ormarićima, stolom i stolicama, kao i sistemom zvona za poziv.

Režim u okviru jedinice zavisi od kategorizacije zatvorenika¹⁶. Sedam sati van ćelije je dozvoljeno svakog dana za osam zatvorenika kategorije A, koje mogu provesti u velikom otvorenom dvorištu za vježbe (do tri sata), maloj fitnes sali sa elementarnom opremom (dva sata) i u dnevnom boravku (dva sata). Zatvorenicima kategorije A je takođe dozvoljen pristup televiziji u okviru svojih ćelija. Preostalim zatvorenicima kategorije B ili C, njih 30, je bilo dozvoljeno četiri do pet sati van ćelija, od kog vremena bi mogli da provedu dva sata u otvorenom dvorištu za vježbe. Dalje, sve kategorije zatvorenika su se mogle međusobno družili tokom vremena koje su provodili van ćelija. Međutim, nisu bili napravljeni konkretnih **planovi izdržavanja kazne ili ciljevi** za zatvorenike pojedinačno dok su u jedinici, niti su postojale sesije za savjetovanje za zatvorenike, koje bi im pomogle da se ponovo integrišu u opštu populaciju; a ni organizovane aktivnosti (rad, sport itd.) nisu bili ponuđeni, takođe.

38. U *Zatvoru u Foči*, jedinica sa posebnim režimom za zatvorenike koji se smatraju problematičnim i koji remete red, predstavlja samostalni objekat koji se nalazi iza glavne zgrade i ograđen je vlastitim zidom. Ova jedinica sa dva sprata sadrži 38 ćelija za po jednu osobu (10 m²), svaka sa ugrađenom tuš kabinom i WC-om, adekvatno opremljena i sa adekvatnim pristupom prirodnom svijetlu. Prizemlje je namijenjeno za tri sobe za molitvu, prostor za rekreativne aktivnosti (stoni tenis) i sobu za radne aktivnosti, kao i sobu za osoblje. Na gornjem spratu se nalaze prostorije za više rukovodeće osoblje, vaspitače i medicinsko osoblje. Tri dvorišta za vježbe su namjenjena za prostor za pojedinačno šetanje (oko 30m sa 4m) i četvrto, veće dvorište za grupno druženje, koje će sadržavati neke sportske uređaje. Što se tiče režima, delegacija CPT-a je obaviještena da će biti sličan onome za zatvorenike sa pojačanim nadzorom (tj. pristup do dva sata vežbanju na otvorenom svakog dana, i ograničenim aktivnostima, ako uopšte budu postojale - vidjeti paragraf 42).

¹⁶ Svi zatvorenici su klasifikovani u jednu od tri kategorije (A, B i C). U početku zatvorenici su bili smješteni u kategoriju B. Svaka tri mjeseca kategorije se preispituju, a zatvorenicima je omogućen napredak u kategoriju A ili nazadovanje u kategoriju C, u zavisnosti od njihovog ponašanja.

39. CPT je u ranijim izveštajima naglasio da zatvorenici koji predstavljaju posebno visok rizik trebaju da, u granicama svojih zatvorskih jedinica, uživaju relativno opušten režim putem kompenzacije za njihovu tešku zatvorsku situaciju. Konkretno, oni bi trebalo da budu u stanju da se susreću sa svojim kolegama zatvorenicima u jedinici i da dobiju veliku mogućnost izbora aktivnosti. Posebni naponi treba da se preduzmu, kako bi razvila dobra internu atmosferu unutar visoko bezbjednosnih jedinica. Cilj treba da bude izgradnja pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika. To je u interesu ne samo humanog tretmana stanovnika jedinice, nego i zbog održavanja efikasne kontrole i bezbjednosti osoblja.

Postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti je isto tako važno - ako ne i više - kako u visoko bezbjednoj jedinici, tako i na normalnoj lokaciji. To može mnogo doprinijeti u suprotstavljanju štetnim posledicama na ličnost zatvorenika koji živi u atmosferi staklenog zvana takve jedinice. Omogućene aktivnosti bi svakako trebalo da budu raznolike (obrazovanje, sport, zanatski rad itd.). Što se tiče, naročito, radne aktivnosti, jasno je da bezbjednosni aspekti isključuju mnoge vrste poslova koji se organizuju na normalnoj zatvorskoj lokaciji. Ipak, to ne bi trebalo da znači da se jedino naporan rad može dodijeliti ovim zatvorenicima.

Kao što je opisano gore, Odjel sa visoko sigurnosnom zaštitom - Paviljon IV u Zatvoru u Zenici dozvoljava izvjestan stepen druženja i provođenja vremena van ćelije. Međutim, zatvorenicima se ne nude raznovrsne aktivnosti, niti im je omogućeno bilo kakvo organizovano savjetovanje koje bi im pomoglo u rješavanju osnovnih uzroka koji su doveli do njihovog smještaja u tu jedinicu. Većina zatvorenika u Paviljonu IV provodi 19 sati dnevno u svojim ćelijama.

Što se tiče jedinice sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči, iz informacija koje se date delegaciji CPT-a, čini se da zatvorenicima ove jedinice neće biti ponuđen svrsishodan režim. Član 11, stav 9 Zakona kojim se uređuje jedinica navodi da se rad može organizovati pod strogom kontrolom. Međutim, jedinica sadrži samo jednu malu sobu za druženje i jednu malu prostoriju za radne aktivnosti. Dalje, činjenica da će režim biti sličan onom koji se nudi u jedinici za pojačani nadzor predstavlja razlog za zabrinutost.

Komiteta preporučuje da se preduzmu koraci koji će zatvorenicima koji se nalaze u visoko bezbjednosnim jedinicama obezbjediti svrsishodan režim, koji uključuje širok spektar aktivnosti, u svijetlu gore navedenih primjedbi.

b. pojačan nadzor (sa intenzivnim tretmanom)

40. U zatvorima i u Banja Luci i u Foči, delegacija CPT-a je takođe posjetila odjeljenja za pojačan nadzor, u kojima zatvorenici mogu biti prvo smješteni na tri mjeseca, u skladu sa članom 141 Zakona Republike Srpske o izvršenju krivičnih sankcija. O smještaju u ovim odeljenjima odlučuje direktor ustanove, na prijedlog odjeljenja za bezbjednost i tretman. Mjera je namijenjena za zatvorenike koji su prijetnja miru u zatvoru (tj. postoji rizik od bjekstva ili nasilnog ponašanja prema drugim zatvorenicima ili imovini) ili kao dopunska mjera nakon izvršenja sankcije u samici, ako se smatra da razlozi za zatvaranje i dalje postoje. Zatvorenici sa kojima se delegacija sastala su izjavili da nisu dobili pismeno obrazloženje za njihovo stavljanje u blok za pojačani nadzor. Dalje, ne postoji mogućnost žalbe protiv naredbe direktora da stavi zatvorenika pod pojačan nadzor ili u vezi sa njegovim produženjem.

CPT preporučuje da nadležni organi u Republici Srpskoj preduzmu neophodne korake kako bi se osiguralo da zatvorenik pismenim putem bude obaviješten o razlozima za smještanje i svako produženje smještanja u jedinicu za pojačani nadzor i da mu se garantuje pravo na žalbu nezavisnom organu.

41. Jedinica za pojačani nadzor u *Zatvoru u Banjoj Luci* (Blok C) je imala devet osuđenika u šest ćelija. Ćelije su dovoljne veličine, odgovarajuće opremljene (uključujući i televizore), imaju pristup prirodnom svjetlu i ventilacija je adekvatna. Međutim, zatvorenicima nisu ponudene nikakve aktivnosti i bili su ograničeni na prostor u svojim ćelijama i do 22 sata svakog dana; u principu, oni su imali mogućnost da vježbaju dva sata na otvorenom, iako su neki zatvorenici izjavili da im je bio omogućen samo jedan sat vježbanja, svaki dan. Nije bilo plana za izdržavanje kazne ili intenzivnog savjetovanja koje bi pomoglo zatvorenicima da se ponovo integrišu u opštu zatvorsku populaciju. Kontakti sa drugim zatvorenicima bili su zabranjeni, i zatvorenik uhvaćen u komunikaciji sa zatvorenikom iz druge ćelije bi bio kažnjen sa nekoliko dana provedenih u samici.

Jedan zatvorenik koji je učestvovao u aktivnostima i koji nikad nije imao disciplinsku kaznu tokom četiri godine zatvora je prebačen u jedinicu za pojačani nadzor u julu 2009. godine. Iako je usmeno čuo da je razlog za premještaj bio "rizik od bjekstva ocjenjen kao visok", nikada nije dobio bilo kakvu pismenu odluku i od ovog njegovog premještaja je držan u uslovima sličnim samici. On se požalio da su izolacija, zabrana druženja sa drugim zatvorenicima i neizvjesnost u pogledu trajanja mjere, imale negativan uticaj na njegovo mentalno zdravlje.

42. C blok - jedinica za pojačani nadzor u *Zatvoru u Foči* se sastoji od deset ćelija u prizemlju zgrade I, i u njoj se nalazilo 14 zatvorenika u vrijeme posete. Neki od zatvorenika u jedinici su tu bili stavljeni radi sopstvene zaštite (vidi paragraf 45 ovog izvještaja). Ćelije su adekvatne veličine i adekvatno opremljene, ali pristup prirodnom svjetlu je ograničen, a vještačko osvjjetljenje nije bilo uključeno u toku dana.

Još tri ćelije, sastavljene sa krilom za izvršenje kazne upućivanja u samicu u Zgradi II, se takođe koriste za držanje zatvorenika pod pojačanim nadzorom; ove ćelije su u stanju propadanja i mnogi zatvorenici koji su smješteni u njima su se žalili na vlagu i nedostatak higijene.

Dalje, kao i u *Zatvoru u Banjoj Luci*, veliki nedostatak koji se odnosi na nepostojanje bilo kakvog svrsishodnog režima za zatvorenike koji su, osim mogućnosti da dva sata šetaju po betosnoj uskoj stazi, ograničeni na svoje ćelije 22 sata dnevno. Nema plana za izdržavanje kazne i razgovori sa vaspitačima nisu bili fokusirani na savjetovanje zatvorenika u svrhu pomaganja da se ponovo integrišu u opštu populaciju, već o tome da li zatvorenici imaju zahtjeve ili probleme.

43. Nekoliko zatvorenika sa kojima se sastala delegacija su proveli duže vrijeme pod pojačanim nadzorom (tj. više od šest mjeseci). Pored odsustva aktivnosti, zatvorenicima pod pojačanim nadzorom nije bilo dozvoljeno da se druže sa drugim zatvorenicima (osim kolege iz zatvorske ćelije) i njihov kontakt sa spoljnim svijetom je bio ograničen na jednu posjetu mjesečno, u trajanju od jednog sata, i nedeljno jedan telefonski poziv od 10 minuta, kao i pisanu korespondenciju. Uprkos tome što ime ovih jedinica sadrži riječi "sa intenzivnim tretmanom", zatvorenici smješteni u njima nisu, u stvari, imali koristi od dodatne podrške ili savetovanja.

44. Na isti način kao i za zatvorenike u visoko bezbjednosnim jedinicama, **CPT preporučuje da se preduzmu koraci da se obezbjedi da zatvorenici smješteni u jedinicu za pojačani nadzor imaju svrsishodan režim, koji će uključivati raznovrsne aktivnosti. Revidirani plan izdržavanje kazne treba da se sastavi zajedno sa zatvorenikom, postavljajući ciljeve i svrhu koju treba ostvariti da bi se uspješno integrisali u opštu populaciju. Svako preispitivanje smještaja zatvorenika treba da sadrži ponovnu ocjenu plana.**

Treba uložiti sve moguće napore da se omogući zatvorenicima da se druže sa drugim zatvorenicima. Za one zatvorenike koji su smješteni sami u svojim ćelijama, treba omogućiti da se druže sa drugim zatvorenicima u toku dana.

CPT preporučuje da u *Zatvoru u Foči* ćelije u prizemlju Zgrade II koje se koriste za smještaj pod pojačani nadzor budu renovirane kao prioritet i da sve ćelije imaju dovoljno svjetlosti da omogući zatvorenicima da čitaju.

Komitet bi želio da zna da li će u *Zatvoru u Foči* jedinica za pojačani nadzor nastaviti da radi nakon otvaranja visoko bezbjednosne jedinice i, ako hoće, u kojoj mjeri će se njena svrha i režim razlikovati od te jedinice.

45. Jedinice za pojačani nadzor u zatvorima u Banjoj Luci i Foči takođe smještaju zatvorenike koji su tu stavljeni radi spostvene zaštite. Takav smještaj može da traje duže od nekoliko mjeseci; u vrijeme posjete, jedna osoba je bila pod zaštitom devet mjeseci. Iako su ovi zatvorenici zadržali svoje privilegije i prethodnu kategorizaciju, oni su sa namjerom i svrhom stavljeni pod ograničeni režim i ograničeni su na svoje ćelije 22 sata dnevno, bez pristupa bilo kakvoj aktivnosti.

CPT priznaje da je primarna dužnost zatvorskih vlasti da se spreči nanošenje zla zatvorenicima pod njihovom kontrolom, i da potreba da se preduzmu zaštitne mjere u korist određenih zatvorenika, može neminovno imati negativne posledice na aktivnosti koje mogu biti ponuđene. Međutim, zatvorenike ne bi trebalo ostaviti da propadaju u svojim ćelijama 22 sata dnevno.

Dodatne mjere treba preduzeti za one zatvorenike koji su pod zaštitom više od nekoliko nedelja, kako bi im se obezbjedili odgovarajući uslovi i tretman, pristup aktivnostima, a edukativni kursevi i sport učinili izvodljivim. Osim toga, postoji potreba za proaktivnijim pristupom zatvorskih zdravstvenih radnika zatvorenicima pod zaštitom, naročito u pogledu psihološke i psihijatrijske njege, posebno zato što neki od njih mogu provesti duže vrijeme u jedinici za pojačani nadzor. Takođe, treba da se uradi individualna procjena njihovih potreba u redovnim intervalima i, tamo gdje je to potrebno, razmatra prebacivanje u drugi zatvor.

CPT preporučuje da nadležni organi preduzmu odgovarajuće korake da obezbijede zatvorenicima, koji su stavljeni pod zaštitu duže, a ne na kratak period, svrsishodne aktivnosti i pravilnu podršku zdravstvenih radnika.

4. Popunjenost radnih mjesta

46. U svojim prethodnim izvještajima o posjetama, CPT je naglasio važnost da svaki zatvor ima dovoljan broj dobro obučениh zatvorskih čuvara raspoređenih na efikasan i efektivan način. CPT je preporučio da se razmatra broj zaposlenih da bi se obezbjedilo da broj zaposlenih zatvorskih službenika bude dovoljan da garantuje bezbjednost osoblja i fizičkog i psihičkog integriteta zatvorenika.

Ukupan broj osoblja u *Zatvoru u Banjoj Luci* se sastojao od četiri smjene od po 25 zatvorskih službenika koji rade po 12 sati sa 230 zatvorenika (uključujući 80 njih u pritvoru), ali će se taj broj povećati na 380 nakon završetka renoviranja. Takođe, bilo je 15 zaposlenih na tretmanu zatvorenika, uključujući i osam vaspitača koji rade sa zatvorenicima. Broj zaposlenih u *Zatvoru u Doboju* je bio zadovoljavajući, sa 66 zatvorskih čuvara i osam zaposlenih na tretmanu, s obzirom na ukupan broj zatvorenika u ustanovi.

Međutim, u *Zatvoru u Foči*, broj zatvorskog osoblja¹⁷ na dužnosti u jednom trenutku nije bio dovoljan da omogući pravilnu kontrolu, nadzor i interakcije sa zatvorenicima. Na primjer, na dan posjete, bilo je osam čuvara na dužnosti unutar zatvora i još devet koji su bili zaduženi za različite aktivnosti i kapije. Zgrada II, u kojoj je smješteno gotovo 200 zatvorenika, je imala samo dva zatvorska čuvara koji su morali da pokrivaju sedam kolektiva na četiri sprata.

¹⁷ Ukupan broj zatvorskih službenika zaposlenih u *Zatvoru* je bio 98.

Što se tiče *Zatvora u Zenici*, CPT je primijetio da je ukupan broj zatvorskih službenika povećan sa 70 do 252. Ipak, brojevi još uvijek nisu adekvatni kada se uzme u obzir veličina zatvorske populacije, kao i njen sastav. Dalje, postoji potreba da se ojača odjeljenje za tretman, jer 14 vaspitača i jedan psiholog za više od 750 zatvorenika nije dovoljno za uspostavu smislenog programa rješavanja pitanja rehabilitacije i reintegracije.

CPT ponavlja svoju preporuku da nadležni organi razmotre trenutni broj zaposlenih u cijelom zatvorskom sistemu, počevši od zatvora u Foči i Zenici, a potom obavijeste Komitet o konkretnim mjerama. Broj zaposlenog zatvorskog osoblja mora biti dovoljan da garantuje bezbjednost osoblja i fizički i psihički integritet zatvorenika.

47. Zajedno sa povećanjem broja zaposlenih, neophodno je da se staviti naglasak na obezbjeđivanje odgovarajućeg znanja i vještina za zaposlene koji će im pomoći da izvršavaju svoje zadatke navedene u paragrafu 46 ovog izvještaja. To zahtjeva ne samo početni kurs obuke za sve zaposlene, nego i redovno stručno usavršavanje da bi se ažurirale i naučile nove vještine. Obuka treba da se posmatra kao doživotni proces i, pored toga što je orijentisana na ispunjavanje zahtjeva novog zakona, mora biti praktična i zasnovana na rješavanju problema, ali ne samo teorijski. Seminari, koji su do sada organizovani u kontekstu različitih programa Savjeta Evrope, će se na neki način baviti ovim pitanjem, ali ne mogu zamijeniti izradu redovnog stručnog programa obuke za zadovoljavanje potreba razvoja zatvorskog sistema u zemlji.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti treba da kreiraju sveobuhvatnu politiku ljudskih resursa koja će se odnositi na zatvorsko osoblje u oba entiteta, koja će obuhvatati početne obuke, redovno osvježanje znanja, specijalističke kurseve i kontinuiranu podršku.

48. Vlasti se još uvijek nisu adekvatno pozabavile razvojem pristupa profesionalnog upravljanja u zatvorskom sistemu. Trenutno, nema napredovanja u karijeri, nema sigurnosti za posao i nema planiranja među višim rukovodiocima zatvora. Zatvorski direktori nisu imenovani na svoja radna mjesta isključivo na osnovu njihovih sposobnosti, niti direktori zatvora prolaze neophodne obuke iz menadžmenta, kako bi se osiguralo da budu u stanju da rukovode svojim zatvorima efikasno i da prave planove za budućnost. Takvo stanje stvari podrija svaki pokušaj da se reformiše zatvorski sistem. U ovom kontekstu treba se pozvati na odredbe Evropskih zatvorskih pravila; u njima se naglašava značaj postojanja direktora u svakom zatvoru, a koji je pažljivo izabran zbog njegove ili njenu sposobnost da izvrši "ono što je jedan od najsloženijih zadataka u javnoj službi", što obuhvata unošenje osjećaja svrhe, liderstva i vizije na radno mjesto.¹⁸

CPT preporučuje da nadležni organi uvedu mogućnost stvaranja karijere profesionalnog rukovodioca u zatvorskom sistemu, i da direktori i viši rukovodioci prođu neophodnu obuku iz menadžmenta, kako bi kompetentno ispunjavali svoje zadatke.

¹⁸

Pogledati Pravilo 84 Evropskih zatvorskih pravila (2006) i komentare na ovo pravilo.

5. Materijalni uslovi

49. Pritvorski dio Zatvora u Banjoj Luci je bio u adekvatnom stanju, svaka ćelija je odgovarajuće opremljena (kreveti, lični ormani, sto, stolice i televizor), ima dobar pristup prirodnom svjetlu i ventilaciju, a vještačko osvjtljenje je bilo dovoljno. Štaviše, sanitarije u ćeliji su u potpunosti odvojene. Većina ćelija ispunjava zakonski uslov od 4m² životnog prostora po zatvoreniku. Međutim, **u nekoliko ćelija, ovaj minimalni standard nije ispunjen** (na primjer, u ćeliji 137 je bilo sedam zatvorenika na 24m²). **Određene pritužbe su primljene zbog nedostatka proizvoda za čišćenje, odnosno za održavanje higijene u ćeliji.**

Što se tiče zgrade u kojoj se nalaze osuđeni zatvorenici, po zapažanju delegacije, bilo je očigledno da će novi treći sprat ponuditi odgovarajući smještaj za zatvorenike, u skladu sa onim koji postoje na drugom spratu (tj. sobe za smještaj šest do osam zatvorenika). U vrijeme posjete, sobe i zajedničke prostorije u prizemlju i prvom spratu su bile oronule, i ventilacija je bila loša, ali postoji namjera da se ti spratovi renoviraju u dogledno vrijeme. **CPT poziva vlasti da izvrše neophodno renoviranje što je pre moguće.**

50. Zatvor u Doboju je renoviran nakon nereda u aprilu 2007. godine. Materijalni uslovi u više-krevetnim sobama za osuđene zatvorenike su uglavnom adekvatni. Međutim, izgleda da infrastruktura zatvora nije predviđena za više od 100 osuđenih zatvorenika u pristojnim uslovima; iznad tog broja, spavaonice bi postale pretrpane i pristup ograničenim zajedničkim objektima postao nemoguć. **CPT poziva nadležne organe da, u skladu sa tim, smanje zvanični kapacitet zatvora.**

Pritvorski deo zatvora se sastoji od 18 ćelija, od kojih svaka sadrži potpuno odvojen sanitarni dio i adekvatno je opremljena. Pristup prirodnom svjetlu i ventilacija su adekvatni, a vještačko osvjtljenje dovoljno. Nekoliko ćelija je označeno za znakom "zabranjeno pušenje", koji poštuju zatvorenici koji u njima borave. Ćelije koje smo posjetili su imale otprilike 12m², i svaka je smještala po tri zatvorenika.

51. Materijalni uslovi u Zatvoru u Foči su bili slični onima opisanim u izveštaju CPT-a o posjeti 2007. godine;¹⁹ kolektivi koje je posetila delegacija u obje zgrade, I i II, su bili u razumnom stanju. Međutim, delegacija je primijetila da **u nekim spavaonicama, u nekoliko kolektiva, nije bilo ni 4m² stambenog prostora po zatvoreniku, kako je predviđeno zakonom.**

52. Svaka od 20 ćelija koja su namijenjene za smještaj jedne osobe (12m²) u *pritvorskom objektu na državnom nivou* je pogodno opremljena (krevet, sto, stolica, police i televizor) i imaju potpuno odvojen toalet i tuš.

Pritvorski dio Zatvora u Istočnom Sarajevu se sastoji od devet ćelija, od kojih je svaka prostrana, sa velikim prozorima koji obezbjeđuju dobar pristup prirodnom svjetlu, a koje su i odgovarajuće opremljene (kreveti, police, sto, stolice, frižider, kuvalo za vodu i televizor) i imaju u potpunosti odvojen toalet i tuš.

¹⁹ Pogledati CPT/Inf (2009) 25, paragraf 61.

Materijalni uslovi u *Istražnom zatvoru u Sarajevu* su ostati u suštini isti kao i oni opisani u izveštajima o ostvarenim posjetama 2007. i 2009. godine²⁰. CPT sa zadovoljstvom konstatuje da su samice, koje su kritikovane u prethodnim izveštajima, potpuno renovirane, a sada pružaju dobre uslove (pristup prirodnom svjetlu, adekvatnu ventilaciju, sanitarne uslove u ćeliji, odgovarajući sto pričvršćen za pod i stolica).

6. Režim

53. CPT podsjeća da je cilj da se osigura da svi zatvorenici, uključujući i one u pritvoru, provedu razuman dio dana (tj. osam sati ili više) izvan svojih ćelija, uključeni u svrsishodne aktivnosti različite prirode: rad, po mogućnosti sa stručnom vrijednosti; obrazovanje, sport, rekreacija / druženja. Režim koji predviđa raznovrsne aktivnosti je od suštinske važnosti za dobrobit zatvorenika tokom njihovog zatvora i vitalna komponenta u pripremi za puštanje na slobodu.

54. Režim za zatvorenike u pritvoru u ustanovama koje su posjećene u oba entiteta i dalje je siromašan.

U *Zatvoru u Banjoj Luci*, zatvorenici nije ponuđen ni rad, ni rekreacija, a nisu bili potpuno lišeni kontakta sa ljudima samo zato što su bili smješteni u ćelijama namjenjenim za više osoba. Zatvorenici su ponuđena dva sata vježbe na otvorenom svaki dan, u skladu sa zakonom, ali se to događala samo zajedno sa drugim licima koji dijele ćelija; komunikacija između zatvorenika u različitim ćelijama je smatrana disciplinskim prekršajem. Preostala 22 sata dnevno, zatvorenici su bili zatvoreni u ćelije, gdje su imali pristup televiziji, knjigama, novinama i časopisima. Nije im dozvoljeno da zadrže olovku u svojim ćelijama (za pisma, bilješke o svom slučaju, ukrštene riječi itd), već su morali da pitaju službenika zatvora kad god su htjeli da napišu pismo. Ne postoji opravdan razlog za ovo ograničenje.

Slična situacija je vladala u pritvorskim dijelovima *Zatvora u Doboju i Istočnom Sarajevu*. Ipak, tokom dva sata vježbe na otvorenom su mogli da komuniciraju, čak i da se druže, sa zatvorenici iz drugih ćelija i, u *Zatvoru u Doboju* su imali pristup stonom tenisu i nekoliko mašina za vježbanje (koje je trebalo popraviti). Dalje, zatvorenici su mogli da zadrže olovku i papir u svojim ćelijama.

Nasuprot tome, u *pritvorskom objektu na državnom nivou*, koji smješta lica koja se terete za teška krivična djela (naročito ratne zločine i organizovani kriminal), zatvorenici je dozvoljeno da provedu veliki deo dana van svojih individualnih ćelija (između 9 i 19.30 sati) družeći sa drugim zatvorenici u biblioteci ili u dvorištima ispred, i oni svakodnevno imaju pristup dobro opremljenoj teretani.

Međutim, ni u jednom od pritvorskih dijelova zatvora koji su posjećeni, nisu organizovane aktivnosti, uprkos činjenici da zatvorenici provode i do četiri godine u tim dijelovima.

²⁰ Pogledati CPT / Inf (2010) 10, paragraf 24.

55. CPT uočava da je zatvorska uprava očigledno ograničena u svojim naporima da obezbijedi više vremena van ćelije, zbog zahtjeva istražnih sudija da drži zasebno sve zatvorenike koji su povezani sa istim slučajem, čak i nakon što su pomenuta lica provela nekoliko mjeseci u pritvoru. CPT mora naglasiti da pored redovnog preispitivanja neophodnosti nastavka pritvora, pravosudni organi trebaju ispitati neophodnost održavanja bilo kog drugog ograničenja koje su uveli.

CPT poziva nadležne organe da preuzmu neophodne korake da radikalno poboljšaju aktivnosti van ćelija za zatvorenike u pritvoru, sa ciljem ispunjavanja cilja iz paragrafa 53. Odgovarajuće korake treba preduzeti da se osigura da se ograničenja na zatvorenicima primenjuju samo kada je to strogo neophodno za održavanje reda i provođenje pravde, i to na najkraći vremenski period neophodan za tu svrhu.

56. U vrijeme posjete, broj osuđenih zatvorenika u Zatvoru u Banjoj Luci kojima je ponuđeno puno radno vrijeme za neke vrste posle je iznosio oko 30. Zatvorenici su takođe angažovani sa nepunim radnim vremenom, u velikom broju zatvorskih klubova, posebno za ikonografiju i slikanje, a imali su pristup fitnes sali i sportskim aktivnostima na otvorenom. Međutim, bilo je malo osoblja koje predvodi aktivnosti i nijedan edukativni kurs nije bio organizovan u vrijeme posjete.

Nije bilo praktično nikakvih organizovanih aktivnosti koje se nude zatvorenicima u *Zatvoru u Doboju*. Osim 15 zatvorenika koji su radili u kantini, na pranju veša i kuhinji, većina zatvorenika provode svoje dane radeći malo, osim gledanja televizije ili šetnje u dvorištu. Vježbe u teretani, što je jako pohvalno što ih ima, su bile ograničene na pet zatvorenika istovremeno.

U *Zatvoru u Foči*, broj svrsishodnih aktivnosti na raspolaganju zatvorenicima bio je veoma ograničen, a velika većina zatvorenika nije radila. Nikakve organizovane sportske ili rekreativne aktivnosti nisu bile ponuđene, iako su zatvorenici sami organizovali takmičenja između kolektiva tokom popodnevnog šetnje u velikom otvorenom dvorištu za vježbe. Pristup tegovima i sali za vježbanje je bio ograničen na oko 50 zatvorenika kategorije A (tj. zatvorenika koji su bili u najvišoj od tri klasifikacijske kategorije). Za većinu zatvorenika nije bilo organizovane aktivnosti i, osim dva sata vježbe na otvorenom svaki dan, oni su ograničeni na svoje kolektive tokom cijelog dana.

57. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske iz 2010. godine jasno navodi da se zatvorenicima trebaju obezbjediti obrazovne, kulturne, sportske, zabavne i druge aktivnosti (prije svega, rad)²¹. Dalje, zakon predviđa okvir za postizanje rehabilitacije i reintegracije zatvorenika u društvo, što je jedan od deklariranih ciljeva izdržavanja kazne zatvora. Međutim, ove zakonske odredbe ostaju uglavnom samo želje. Uprkos nekim naporima u Zatvoru u Banjoj Luci, previše osuđenih lica u ustanovama koje su posjećene, uključujući i one osuđene na dug period, ne troše svoje vrijeme u zatvoru produktivno. Potpun i smislen režim bi trebalo da bude uveden u svim zatvorima, a u suprotnom zatvor će služiti samo da se osigura da zatvorenici na kraju njihovog zatvaranja budu manje sposobni da se snalaze vani u zajednici koja mora poštivati zakone i da budu čak i zavisniji od kriminalne pod-kulture.

CPT preporučuje da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne mjere kako bi se osiguralo da su svim zatvorenicima u Banjoj Luci, Doboju i Foči ponudene aktivnosti svrsishodne i različite prirode, u skladu sa osnovnim ciljevima izricanja kazne zatvora, kako je predviđeno zakonom.

7. Zdravstvena zaštita

58. Zdravstvena služba u zatvoru bi trebala da budu u stanju da obezbijedi medicinski tretman i njegu, kao i fizikalnu terapiju, rehabilitaciju ili druge neophodne specijalne njege, u uslovima sličnim onima koje uživaju pacijenti u spoljnoj zajednici (ekvivalent zdravstvenoj zaštiti, uzimajući u obzir posebne potrebe zatvorske populacije). Obezbjedivanje uslova u pogledu medicinskog, njegovateljskog i pomoćnog medicinskog osoblja, kao i prostorije, instalacija i oprema, treba da bude usklađeno.

a. osoblje i uslovi

59. U Zatvoru u Banjoj Luci, zdravstveni tim se sastoji od jednog stalno zaposlenog ljekara i dva medicinska tehničara. Ljekar je prisutan radnim danima od 7 ujutru do 3 popodne, i pripravan je u toku vikenda, po noći i praznicima. Medicinski tehničari rade 12-časovne smjene od 7 do 19 časova, s tim da svaki radi dva dana, a zatim uzima dva dana slobodno. Posjete stomatologa se odvijaju jednom ili dva puta nedjeljno, u zavisnosti od potreba, posjete psihijatra tri puta mjesečno i laboratorijskog tehničara jednom nedjeljno.

Iz uvida u evidencije i intervju sa zatvorenicima, čini se da nema problema u pristupu zdravstvenim uslugama. Svaki dan zatvorsko osoblje podnese spisak zatvorenika koji su tražili da ih pregleda ljekar. Tokom marta 2011. godine, u prosjeku je oko 30 zatvorenika ljekar pregledao svakog dana; psihijatar je viđao 10 zatvorenika po sesiji i stomatolog oko osam po posjeti, a 31 konsultacija je održana sa spoljnim stručnjacima. Međutim, broj medicinskih sestara i zdravstvenih tehničara nije dovoljan za više od 200 zatvorenika i biće kritično neadekvatan kada broj zatvorenika poraste na blizu 400.

Materijalni uslovi zdravstvene službe su mali ali adekvatni.

²¹ Evropska zatvorska pravila (Pravila 26 do 28) takođe promovišu radne, rekreativne i obrazovne aktivnosti.

60. U *Zatvoru u Foči*, zdravstveni tim se sastoji od ljekara koji radi skraćeno radno vrijeme, a posjećuje ustanovu četiri sata svakog radnog dana, uz podršku sestre i dva medicinska tehničara. Medicinska sestra je bila prisutna radnim danima od 7 ujutru do 3 popodne, a medicinski tehničari su se smjenjivali u 12-časovnim smjenama svaki drugi dan, uključujući i vikende. Zubar je radio puno radno vrijeme. Širok spektar ljekara specijalista posjećuje zatvor po zahtjevu (kardiolog, gastroenterolog, hirurg, ortoped, oftalmolog, dermatolog, itd.) Psihijatar iz Psihijatrijske klinike Sokolac posjećuje Zatvor jednom mjesečno.

Pristup zdravstvenim uslugama nije izgledao problematičan i delegacija nije dobila nikakve pritužbe od zatvorenika. Brojke za prethodnih 16 mjeseci pokazuju da je ljekar pregledavao, u prosjeku, oko 15 zatvorenika svakog radnog dana. Oko 50 konsultacija je bilo provedeno dolaskom specijalista tokom marta 2011. godine i, ukoliko je bilo potrebno, upućivanja u bolnicu su bila odobrena (njih 19 u 2010. godini). Ipak, zatvor sa više od 300 zatvorenika treba da ima ljekara sa punim radnim vremenom; i dalje, kao i u Banjoj Luci, njegovateljske usluge i usluge pomoćnog medicinskog osoblja nisu dovoljne.

61. U *Zatvoru u Doboju*, ljekar posjećuje ustanovu tri puta sedmično²², a postoje i dva medicinska tehničara, koji se smjenjuju u 12-časovnim smjenama svaki drugi dan, uključujući i vikende. Broj zaposlenih se može smatrati kao dovoljan za veličinu populacije zatvorenika u vrijeme posjete.

Što se tiče zdravstvenog tima u *prитvorskom objektu na državnom nivou*, on se sastojao od ljekara sa punim radnim vremenom i dvije medicinske sestre za 20 zatvorenika. Ljekar je bio iskusen i nivo zaštite koja se pruža zatvorenicima je bio veoma dobar, što nije iznenađujuće s obzirom na sredstva namijenjena za ovaj objekat. Medicinski dio je opremljen, čist i dobro uređen.

62. U svijetlu gore navedenog, **Komiteta preporučuje da se preduzmu koraci da se ojača nivo zdravstvenog osoblja, kako bi se obezbjedilo:**

- **zapošljavanje najmanje dvije kvalifikovane medicinske sestre u Zatvoru u Banjoj Luci;**
- **u Zatvoru u Foči, aranžman koji će biti ekvivalent zapošljavanju ljekara sa punim radnim vremenom i dvije dodatne kvalifikovane medicinske sestre, od kojih bi jedna trebalo da bude kvalifikovana za mentalno zdravlje.**

²² Ljekar koji je bio zaposlen za stalno je napustio početkom 2010. godine.

63. U toku posjete 2011. godine, delegacija CPT-a je primijetila da u nekoliko zatvora postoje poteškoće u zapošljavanju ljekara sa punim radnim vremenom. Razgovori sa medicinskim osobljem u različitim zatvorima ukazali su na niz problema koji ometaju zapošljavanje kvalifikovanih ljekara. Očigledno, medicinsko osoblje doživljava rad u zatvoru kao zaposlenje koje je "visoko stresno, a od male koristi", jer je odgovornost značajna, radno vrijeme neograničeno, plata nekonkurentna i, iznad svega, postoji percepcija da su izolovani od ostatka medicinske profesije.

Za rješavanje ovog stanja, CPT smatra da ljekarima i medicinskim sestrama koji su zaposleni u zatvoru treba biti omogućena posebna obuka za obavljanje zdravstvene dužnosti u takvom okruženju, i da treba da imaju kontakt sa medicinskim osobljem u drugim zatvorima i primaju neku vrstu nadzora od iskusnijih kolega. Takođe treba napomenuti da u Bosni i Hercegovini oni nisu zaposleni direktno u ministarstvu zdravlja i nisi povezani sa bolnicom u toj zajednici, što dovodi do njihove izolacije od tokova u zdravstvenoj praksi. Korake bi trebalo preduzeti da se razvije koherentna zdravstvena služba za zatvore tako da bi se najbolja praksa iz jednog zatvora primjenjivala u cijeloj zatvorskoj službi i da se zatvorskim zdravstvenim radnicima obezbjedi odgovarajuća obuka i podrška, po mogućnosti uz učešće ministarstva zdravlja.

U svjetlu gore navedene primjedbe, CPT preporučuje da nadležni organi preduzmu neophodne korake da obezbjede odgovarajuću obuku i podršku zdravstvenom osoblju koje radi u zatvorima.

b. medicinski pregledi pri prijemu i evidentiranje povreda

64. CPT je dosledno naglasio važnost medicinskih pregleda zatvorenika po prijemu - posebno u institucijama koje predstavljaju tačke ulaska u zatvorski sistem. Takav pregled je neophodan, posebno u interesu sprečavanja širenja zaraznih bolesti, prevencije samoubistva i blagovremenog evidentiranja bilo kakve povrede.

U većini zatvorskih ustanova posjećenih 2011. godine je važila politika kojom se osiguravalo da svi novoprimitljeni zatvorenici budu medicinski pregledani na dan njihovog dolaska ili dan poslije. To je pozitivno. Međutim, ljekarski pregled nije uključivao sveobuhvatni fizički pregled, a rezultati nisu uvijek u potpunosti evidentirani.

CPT preporučuje da nadležni organi obezbijede da se sa svakim novopridošlim zatvorenikom adekvatno obavi razgovor i da fizički bude pregledan tokom prvog ljekarskog pregleda, a da rezultati budu u potpunosti evidentirani.

65. CPT je i dalje zabrinut zbog toga što su povrede posmatrane po dolasku, kao i one pretrpljene u zatvoru, često nepravilno evidentirane, ili čak nisu uopšte evidentirane u zatvorima koji su posjećeni. Na primjer, i u zatvorima u Istočnom Sarajevu i Mostaru, i u Istražnom zatvoru u Sarajevu, evidencije u medicinskoj dokumentaciji su bile raritet ili nisu postojale uopšte.

U tom pogledu, Komitet podsjeća da bi evidencija koja se vodi za ljekarski pregled zatvorenika trebala sadržavati:

- i) siže izjava koje je dalo dotično lice koje su relevantne za ljekarski pregled (uključujući i njegov opis zdravstvenog stanja i bilo kakve tvrdnje o zlostavljanju),
- ii) objektivne medicinske nalaze na osnovu detaljnog pregleda, i
- iii) ljekarske zaključke u svjetlu tačaka i) i ii).

Dalje, rezultati ljekarskog pregleda, koji su gore spomenuti, bi trebalo da budu dostupni zatvoreniku. U tom smislu, zatvoreniku nije potrebna dozvola sudije kako bi dobio kopiju svog zdravstvenog kartona, kao što je trenutno slučaj za privorenike.

CPT poziva nadležne organe da preduzmu korake kako bi se osiguralo da praksa u svim zatvorima bude dovedena u sklad sa gore navedenim razmatranjima.

c. medicinska povjerljivost

66. Nažalost, u svim posjećenim zatvorima, sa izuzetkom državnog pritvorskog objekta, zatvorski službenici su, generalno, prisutni tokom ljekarskih pregleda.

Dok posebne mjere bezbjednosti mogu biti zahtijevane u toku ljekarskog pregleda zatvorenika, kada zdravstveni radnici vide opasnost u konkretnom slučaju, ne može postojati opravdanje da zatvorski službenici budu sistematski prisutni tokom takvih pregleda; njihovo prisustvo je štetno za uspostavljanje poverenja i odgovarajućeg odnosa između ljekara i pacijenta i obično je nepotrebno sa stanovišta bezbjednosti. Štaviše, prisustvo bezbjednosnog osoblja može i odvratiti zatvorenika od davanja izvještaja o porijeklu bilo kakve povrede koju su pretrpeli.

CPT preporučuje da nadležni organi preduzmu korake da osiguraju da medicinska povjerljivost bude u potpunosti garantovana u svim zatvorskim ustanovama. To znači da bi svi ljekarski pregledi zatvorenika trebalo da se provode tako da ih ne mogu slušati zatvorski službenici i - osim ako ljekar ne zahtijeva drugačije u određenom slučaju - van njihovog vidokruga.

d. prenosive bolesti i pitanja vezana za drogu

67. Delegacija CPT-a je primjetila da je nekoliko zatvorenika koji su bolovali od neke prenosive bolesti primalo neophodnu terapiju u zatvorima posjećenim u Republici Srpskoj. Međutim, zdravstvena služba u zatvoru treba da obezbijedi da obrazovne informacije o prenosivim bolestima (naročito o hepatitisu, AIDS-u, tuberkulozi, dermatološkim infekcijama) redovno cirkulišu, kako među zatvorenicima, tako i među zatvorskim osobljem. Ni u jednom od posjećenih zatvora informacije o ovom problemu nisu date zatvorenicima ili osoblju. Komitet takođe smatra da zatvorskom osoblju treba obezbijediti obuku o stavovima koje treba usvojiti u pogledu hepatitisa B i C i pozitivnosti na HIV, i da im budu data odgovarajuća uputstva u pogledu zabrane diskriminacije i poverljivosti.

CPT preporučuje da nadležni organi obezbijede da zdravstvene službe u zatvorima pokrenu zdravstveno-informativni program o prenosivim bolestima u svim zatvorima, i obezbijede specifične obuke po pitanju prenosivih bolesti za osoblje zatvora.

68. CPT uviđa da pružanje podrške licima koja imaju problema sa drogom nije jednostavno, naročito u zatvorskom okruženju. Pomoć ponuđena takvim osobama treba da bude raznovrsna; programi detoksifikacije sa zamjenskim programima za pacijente koji su ovisni o opijatima treba da budu u kombinaciji sa pravim psiho-socijalnim i obrazovnim programima. Osnivanje krila bez prisustva droge u zatvorima može se takođe uzeti u obzir za pojedine kategorije zatvorenika, između ostalog i one koje su završili programe tretmana prije ili za vrijeme boravka u zatvoru ili za one koji ne uzimaju drogu.

Zloupotreba droge nije smatrana glavnom brigom od strane rukovodstva ili zdravstvenih službi u zatvorima koji su posjećeni u Republici Srpskoj, i činilo se da je *ad hoc* pristup usmjeren na one kod kojih je utvrđeno da imaju problema sa drogom; ni u jednom od posjećenih zatvora nije postojao politika zamjene metadonom. Nasuprot tome, u Zatvoru u Zenici i, u manjoj mjeri, u Zatvoru u Sarajevu, zloupotreba droge je bila priznata kao problem i postoji programi zamjene metadonom.

U odgovoru na izveštaj o posjeti 2009. godine²³, vlasti se pozivaju na Nacionalnu strategiju za nadzor nad opojnim drogama, sprečavanje i zloupotrebu opojnih droga u Bosni i Hercegovini za period 2009-2013. godine, i usvajanja različitih planova akcija, koji trebaju da uključe lica koje se nalaze u zatvoru. Međutim, u posjećenim zatvorima nije bilo dokaza o sveobuhvatnoj i koherentnoj politici o drogama.

CPT ponavlja svoju preporuku da sveobuhvatna strategija bude izrađena za pružanje pomoći zatvorenicima koji imaju problema sa drogom, kao jedan od aspekata nacionalne strategije za borbu protiv droge.

²³ Pogledati CPT/ Inf (2010) 11, str. 21. do 23..

8. Disciplina, izolacija i fizičko ograničavanje

69. U Republici Srpskoj, novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (Zakon), koji je stupio na snagu 28. februara 2010. godine predviđa tri vrste disciplinskih mjera koje se mogu nametnuti zatvorenicima: opomena; lišavanje privilegija za period od jednog do šest mjeseci i pritvaranje u samici do maksimalno 20 dana²⁴.

U oba entiteta, zakon predviđa saslušanje zatvorenika. U Republici Srpskoj, disciplinsku mjeru izriče disciplinska komisija koju u posjećenim zatvorima čine pravnici zaposleni u zatvoru i šefovi odjeljenja za bezbjednost i tretman. Zatvorenik može da podnese žalbu u roku od tri dana protiv izrečene sankcija direktoru zatvora, čija je odluka konačna.

Delegacija CPT-a je utvrdila da se disciplinski postupci uglavnom primjenjuju na fer način u Zatvoru u Banjoj Luci i u Zatvoru u Foči. Ipak, CPT ima jake rezerve u vezi sa činjenicom da je žalbu protiv disciplinske sankcije moguće uputiti jedino direktoru ustanove. **Komitet preporučuje da se preduzmu neophodni koraci da se osigura da zatvorenici imaju pravo na žalbu nezavisnom organu protiv bilo kakve izrečene disciplinske sankcije.**

70. CPT ima rezerve u vezi sa praksom koja je uočena u Zatvoru u Zenici, a koja se tiče stavljanja zatvorenika u samicu u Paviljonu II na duži vremenski period, posle navodnog prekršaja do okončanja disciplinskog postupka. Interni propis koji je donio direktor zatvora sada zahtjeva da zatvorenici koji su smješteni u samicama budu vraćeni u svoje smještajne jedinice, u roku od sedam dana, ako disciplinska komisija nije rješavala njihov slučaj u tom vremenskom periodu. Takva praksa nije uočena ni u jednoj od ostalih ustanova koje su posjećene.

Po mišljenju CPT-a, **mjeri trenutačne izolaciji zatvorenika bi trebalo pribjegavati samo kada je to apsolutno neophodno za održavanje reda, sigurnosti i bezbjednosti, i sa najkraćem vremenskim periodom neophodnim za tu svrhu. Dalje, izolovanog zatvorenika treba da posjeti neko od rukovodećeg osoblja, neposredno posle zatvaranja, tako da zatvorenik dobije priliku da iznese svoje stavove po tom pitanju. Takođe je veoma bitno da svako pribjegavanje stavljanju u samicu bude jasno predviđeno zakonom. Izolovanog zatvorenika takođe treba da posjećuju svakodnevno ljekar ili medicinska sestra.**

71. Pod posebnim mjerama za održavanje reda i bezbjednosti u Zakonu Republike Srpske iz 2010. godine, zatvorenik koji "uporno remeti red i disciplinu, i ugrožava bezbjednost institucije i predstavlja ozbiljnu prijetnju za ljude i imovinu u ustanovi" može biti smješten u administrativnu samicu u periodu od dva mjeseca, na osnovu odluke direktora zatvora²⁵. Žalba protiv ovog rješenja se može podnijeti ministru pravde u roku od tri dana, a njegova je odluka konačna. Ova mjera upućivanja u samicu može se produžiti do maksimalno 120 dana. Prema informacijama koje je delegacija dobila tokom posete, takvi zatvorenici se podvrgavaju režimu koji se sastoji od vježbe od jednog sata, svaki dan na otvorenom, bez pristupa aktivnostima i druženju sa ostalim zatvorenicima, i imali bi jednu posjetu mjesečno, u trajanju od jednog sata.

²⁴ Smanjeno sa 30 dana u odnosu na Zakon iz 2001. godine.

²⁵ Pogledati član 142 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske.

U vrijeme posjete nije postojao ni jedan slučaj zatvorenika koji je bio smješten u samici prema ovoj odredbi zakona. Ipak, CPT smatra da mjere zaštite koje se koriste za takvo smještanje u samici nisu trenutno adekvatne. Za početak, zatvorenik u odnosu na koga je smještanje u samici, u skladu sa ovom odredbom, predviđeno, treba imati mogućnost da izrazi svoje stavove po tom pitanju, nakon što je obaviješten u pismenoj formi o razlozima za mjeru (podrazumjeva se da možda postoji razumno opravdanje za uskraćivanje informacija zatvoreniku o specifičnim detaljima vezanim za bezbjednost). Dalje, jednom kad je odluka o smještanju potvrđena, sastanak punog sastava osoblja za interdisciplinarnе slučajeve bi trebao da se sazove, a zatvorenik pozvan da se izjasni pred ovim tijelom. Glavni zadatak tima za njeno preispitivanje bi trebao da bude da se uspostavi plan rada za zatvorenika, sa ciljem da riješi pitanja koja zahtjevaju da se zatvorenik drži u samici. Između ostalog, takođe bi trebalo da se razmotri da li su pojedina ograničenja, koja su nametnuta zatvoreniku, strogo neophodna - tako bi možda bilo moguće dozvoliti ograničena druženja sa drugim odabranim zatvorenicima. Zatvorenik treba da dobije pismenu, obrazloženu odluku od organa za preispitivanje i pouku o tome kako može uložiti žalbu na odluku. Pored toga, mjera bi trebalo da bude okončana čim prestane biti neophodna.

Osim toga, zatvorenici treba da imaju pravo na žalbu nezavisnom organu protiv izricanja mjere ili produženja perioda u samici.

Što se tiče režima, opšte je poznato da svi oblici upućivanja u samicu bez odgovarajuće mentalne i fizičke stimulacije vjerovatno, dugoročno, imaju štetne efekte, što rezultira pogoršanjem mentalnih sposobnosti i socijalne sposobnosti. Bitno je da se bilo kom licu koje je smješteno u samicu garantuje odgovarajući kontakt s ljudima i pristup nekim smislenim aktivnostima.

Osim toga, zatvorske zdravstvene službe trebaju biti veoma uviđavne prema situaciji svakog zatvorenika na koga se primijeni ova odredba i obavijestiti direktora zatvora kada se zdravstveno stanje zatvorenika ozbiljno ugrožava njegovim držanjem u samici²⁶.

U svijetlu gore navedenih primjedbi, CPT preporučuje da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne korake da uspostave odgovarajuće zaštitne mjere za lica smještena u administrativnoj samici.

²⁶ Pogledati takođe Pravilo 43, stavove (2) i (3) Evropskih zatvorskih pravila iz 2006. godine.

72. Novim Zakonom Republike Srpske iz 2010. godine se ne reguliše upotrebu sredstava prinude, izuzev što se tiče osoba podložnih aktima samopovređivanja, a koji su pod medicinskim nadzorom (član 140)²⁷. Dalje, Pravilnik o upotrebi vatrenog oružja i drugih sredstava prinude iz 2004. godine ne obuhvata neophodne zaštitne mjere koje treba da postoje kad god postoji potreba da se pribjegne upotrebi sredstava prinude.

CPT smatra da svaka mjera fizičkog ograničavanja u pogledu zatvorenika: mora da uključuje na odgovarajući način dizajniranu opremu koju pravilno primjenjuje odgovarajuće obučeno osoblje; mora se pratiti i evidentirati, uključujući i u centralnu evidenciju, i mora se provoditi na takav način da se održi dostojanstvo i bezbjednost zatvorenika. Dalje, mehanička ograničenja nikada se ne bi trebala primjenjivati kao kaznu ili kao pogodnost za osoblje. Štaviše, pribjegavanje takvim ograničenjima ne bi trebalo da se odvijaja u prisustvu drugih zatvorenika, i uvijek treba da postoji kontinuiran neposredan i lični nadzor osoblja, uz mjere koje traju samo do trenutka kada je to neophodno (npr. da se smiri zatvorenik), a obično su minute dovoljne prije nego li sati.

CPT preporučuje da nadležni organi preduzmu korake kako bi se obezbijedilo poštovanje gore navedenih kriterijuma, kroz usvajanje potrebnih propisa i obezbjeđivanje odgovarajuće obuke za osoblje.

73. Delegacija se sastala sa jednim zatvorenikom u Zatvoru u Banjoj Luci koji je, nakon što je pobjegao, bio smješten u samicu od 10. decembra 2010. do 3. marta 2011. godine. Drugim riječima, iako je zatvorenik o kome je riječ bio kažnjen sa 20 dana samice, on je zapravo proveo više od 80 dana u samici. Dalje, on je navodno bio vezan za kuku na zidu, u periodu od 60 dana.

Još jedan zatvorenik, koji je pokušao da pobjegne iz Zatvora u Banjoj Luci, 27. avgusta 2010. godine, je potom smješten sam u ćeliju u bloku za pojačani nadzor, u periodu od četiri i po mjeseca. On je naveo da je tokom ovog perioda bio vezan liscama za krevet, osim u vrijeme kada je imao jedan sat vježbe na otvorenom svakog jutra.

Po mišljenju CPT-a, gore opisani slučajevi, ako se potvrdi da su se desili, bi predstavljali primjere nehumanog i ponižavajućeg postupanja.

CPT preporučuje da nadležni organi provedu nezavisnu istragu o produženom boravku u samici i navodne duže upotrebe sredstava prinude prema ovim zatvorenicima, i da obavijeste Komitet o ishodu istrage.

²⁷ Član 144 Zakona navodi "vezivanje" kao jedno od sredstava prinude, a član 147 se odnosi na procedure kada se sila primjenjuje, uključujući i verbalna upozorenja i ljekarske preglede nakon primjene sile, ali se ne bavi pitanjem upotrebe sredstava prinude ili mjera zaštite koje treba da bude uspostavljene.

9. Kontakt sa spoljnim svijetom

74. CPT pridaje veliki značaj održavanju dobrog kontakta sa spoljnim svijetom za sva lica koja su lišena slobode. Vodeći princip bi trebalo da bude promovisanje kontakta sa spoljnim svijetom što je češće moguće; sva ograničenja takvih kontakata trebalo bi da budu isključivo zasnovana na razlozima bezbjednosti koji se mogu procijeniti²⁸.

U Zatvoru u Banjoj Luci, posjete pritvorenicima su ograničene na jednu posjetu mjesečno kroz staklo u trajanju od jednog sata, uz odobrenje istražnog sudije. CPT shvata u potpunosti da posjete kroz staklo moraju biti neophodne u nekim slučajevima; međutim, to ne bi trebalo da predstavlja pravilo. Dalje, iz intervjua sa zatvorenicima i dnevnicima o posjetama proizilazi da je zatvorenicima omogućeno najviše 15 minuta posjete, daleko ispod dozvoljenog vremena po važećim propisima, čak i kada posjetioci putuju nekoliko stotina kilometara da dođu do ustanove.

U Zatvoru u Doboju, ukoliko nije bilo naznaka za suprotno, većina zatvorenika u pritvoru imaju mogućnost jednu posjetu mjesečno sa kontaktom bez stakla, u trajanju od jednog sata. Slična situacija je i u Zatvoru u Istočnom Sarajevu.

Za osuđene zatvorenike, aranžmani za posjete u posjećenim objektima su, u cijelini, zadovoljavajući. Dozvoljena dužina trajanja posjete za svakog zatvorenika zavisi od njegove kategorizacije. Svi zatvorenici se u početku klasifikuju kao kategorija B što im omogućava da imaju tri sata posjeta mjesečno, što će biti povećano do pet sati ukoliko napreduju u kategoriju A ili svedeno na jedan sat ukoliko nazaduju u kategoriju C. U vrijeme posjete, oko jedna šestina (48) zatvorenika u Zatvoru u Foči je imala pravo na samo jednu posjetu mjesečno, u trajanju od jednog sata. Pristup telefonima nije predstavljao problem u bilo kom od posjećenih zatvora

75. **CPT preporučuje da nadležni organi preispituju aranžmane za posjetu, u cilju:**

- **produženje vremena za posjete koje je na raspolaganju zatvorenicima u pritvoru i osuđenim zatvorenicima, po mogućnosti na najmanje jedan sat sedmično;**
- **obezbjedivanja da zatvorenici u pritvoru i osuđeni zatvorenici mogu da primaju posjete u uslovima razumnog kontakta.**

²⁸ Pogledati Evropska zatvorska pravila, Pravilo 24, stav 2.

10. Žalbe i inspeksijske procedure

76. Efikasne žalbe i inspekcije su osnovne zaštite protiv zlostavljanja u zatvorima. Zatvorenicima trebaju biti otvorene mogućnosti žalbe, kako unutar tako i izvan zatvorskog sistema, kao i pravo na povjerljiv pristup nadležnom organu²⁹. Pored rješavanja pojedinačnih slučajeva koji se zaprime, CPT smatra da pažljiva analiza žalbi može biti korisno sredstvo u identifikovanju pitanja koja treba riješiti na opštem nivou.

77. U zatvorima koji su posjećeni u Republici Srpskoj, zatvorenici mogu podnijeti žalbe zatvorskom osoblju, uključujući i direktora, kao što je opisano u izvještaju o posjeti 2007. godine.³⁰ Zatvorenici se takođe mogu obratiti kancelariji ombudsmana; međutim, čini se da ne postoji politika koja bi garantovala tajnost takve prepiske. Na primjer, zatvorenici u pritvoru u Banjoj Luci moraju svu prepisku u otvorenoj koverti predati zatvorskom osoblju. U Zatvoru u Foči, direktor je obavijestio delegaciju CPT-a da zatvorenici mogu pisati u povjerenju kancelariji ombudsmana, ali pri pregledu određenih administrativnih spisa, kopija pisma kancelariji ombudsmana je pronađena u dokumentaciji dotičnog zatvorenika. Dalje, većina zatvorenika sa kojima se delegacija sastala je izrazila mišljenje da sva prepiska, uključujući i onu za kancelariju ombudsmana ili neko drugo spoljno tijelo za žalbe, mora da se podnose u otvorenim kovertama.

CPT preporučuje da informacije o mogućnostima za podnošenje žalbe budu date svakom zatvoreniku, uključujući i pravo da komunicira na poverljivoj osnovi sa vanjskim organima za žalbe, kao i da zatvorene kutije za žalbe budu postavljene u zatvorima.

78. CPT pridaje poseban značaj redovnim posjetama svim zatvorskih ustanovama nezavisnog tijela sa ovlaštenjem da prima žalbe - i ako je potrebno, preduzima mjere u vezi sa žalbama zatvorenika, kao i da posjećuju prostorije zatvora. Nova jedinstvena kancelarija državnog ombudsmana ima zadatak da vrši inspekcije na terenu. Sada, kancelarija ombudsmana ima posebnu jedinicu koja je specijalizovana za zatvorska pitanja i tokom protekle dvije godine je provela posjete svim zatvorima u zemlji.

²⁹ Član 83, stavovi 3 do 6 Zakona o izvršenju krivičnih sankcija u Republici Srpskoj iz 2010. godine daje pravo osuđenim zatvorenicima da se za zaštitu svojih prava žale upravniku zatvora i drugim nadležnim organima, uključujući ombudsmana.

³⁰ Pogledati CPT / Inf (2009) 25, paragraf 80.

C. Imigracioni centar u Lukavici

1. Uvodne napomene

79. Po prvi put, CPT je posjetio imigracioni centar u Lukavici kojim rukovodi državna Služba za poslove sa strancima u okviru Ministarstva bezbjednosti. Centar se nalazi u šumovitom području u Istočnom Sarajevu i ima zvanični kapacitet da primi 80 muškaraca, 15 žena i 15 lica u dva porodična apartmana. U vrijeme posjete, Centar je smještio 30 stranih državljana, uključujući i tri neudate žene i dvije majke sa četvoro djece.

CPT smatra da treba uložiti svaki napor da bi se izbjeglo pribjegavanje lišavanja slobode ilegalnog migranta koji je maloljetan. Poštujući princip "najbolji interesi djeteta", kako što je formulisano u članu 3 Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta, pritvor djece je rijetko opravdan i, po mišljenju Komiteta, ne može biti motivisan isključivo odsustvom boravišnog statusa. Preciznije, maloljetnici nikada ne trebaju biti u pritvoru. Dalje, Centar u Lukavici nije prilagođen potrebama djece.

CPT preporučuje da nadležni organi izbegavaju, koliko je to moguće, zadržavanje porodica sa djecom. Dalje, maloljetnici bez pratnje ne smiju biti pritvoreni u Centru u Lukavici.

80. Osnovi za pritvor u Centru u Lukavici su navedeni u Zakonu o kretanju i boravku stranaca i azilu iz 2008. godine.³¹ Član 99 Zakona propisuje "nadzor" (tj. pritvor) sa ciljem deportacije nakon donošenja rješenja o protjerivanju stranca. Takođe predviđa pritvor stranca kada postoji sumnja da može pobjeći, da predstavlja opasnost po javni red, bezbjednost ili javno zdravlje, ili je dao lažne izjave o svom identitetu ili se identitet ne može utvrditi.

Prema članu 101 Zakona, stranac može da uloži žalbu Ministarstvu bezbjednosti na rješenje o stavljanju pod nadzor u roku od 24 sata i, ukoliko Ministarstvo ne ukine rješenje o stavljanju pod nadzor ili ne odgovori u roku od 24 sata od prijema žalbe, tužba se može podnijeti Sudu Bosne i Hercegovine u roku od naredna 24 sata. Sud mora da donese odluku u roku od tri dana.

Zakon predviđa da stavljanje pod nadzor ne može biti duže od 30 dana (član 100), međutim, ovaj period može se produžiti rješenjem Službe Ministarstva bezbjednosti za poslove sa strancima za još 30 dana do ukupno 180 dana (član 102). Dalje, u izuzetnim slučajevima, Zakon (stav 5 člana 102) dozvoljava Službi za poslove sa strancima da produži dužinu stavljanja pod nadzor na više od 180 dana. Podzakonski akt o nadzoru i udaljenju stranaca iz Bosne i Hercegovine od oktobra 2008. godine, nalaže, u članu 12, stav 3 da rok od 180 dana može biti produžen "kada stranac sprečava svoje udaljenje, ili kada stranac ne može da se udalji iz bilo kog drugog razloga." Ne postoji vremensko ograničenje za ovo produženje.

³¹ ogledati službene novine Bosne i Hercegovine br. 36/08 od 6. maja 2008. godine.

CPT traži od vlasti Bosne i Hercegovine da uvedu maksimalan rok za stavljanje pod nadzor, odnosno pritvor, stranih državljana na osnovu zakona o strancima; takav rok već postoji u većini evropskih zemalja.

81. Delegacija nije dobila gotovo nikakve navode o zlostavljanju koje vrše zaposleni u Centru. Velika većina intervjuisanih zatvorenika je izjavila da prema njima korektno postupaju, a delegacija je zapazila opuštenu atmosferu između osoblja i korisnika.

2. Uslovi pritvora

82. Materijalni uslovi u Centru su uglavnom veoma dobri. Centar se sastoji od dvospratne zgrade za muške korisnike sa direktnim pristupom otvorenom prostranom dvorištu. U vrijeme posjete, 21 muški korisnik je bio smješten u prizemlju zgrade, prije svega u sobama razumne veličine koje su namjenjene za više osoba, a od kojih svaka sadrži dva seta kreveta na sprat, lični ormar, sto i stolice. Osvjetljenje i ventilacija su dobri. Svaka soba takođe sadrži potpuno odvojen sanitarni dio sa tuš kabinom, WC-om i lavaboom. Uslovi u ženskoj jedinici i porodičnim apartmananima su bili sličnog standarda.

Sve osobe sa kojima se delegacija sastala smatraju da je hrana, odnosno ručak, koji dostavlja vanjski dostavljač, izuzetno dobra. Međutim, bilo je brojnih pritužbi zbog oskudnosti večernjeg obroka, što priznaje i upravnik Centra. CPT poziva vlasti da preduzmu korake da otklone i ovaj problem.

83. Što se tiče režima, korisnici mogu da budu van svojih soba cio dan i imaju, uopšteno, pristup dvorištu zgrade tokom cijelog dana. Takođe imaju pristup satelitskoj televiziji između 9 i 22.30 časova, kao i raznim knjigama, časopisima i novinama, a ima planova da se napravi mala biblioteka. Međutim, jedina organizovana aktivnost je svakodnevno igranje fudbala.

Za kratke boravke, što je slučaj za većinu od 700 lica koja su prošli kroz Centar od njegovog otvaranja 2008. godine, režim se može smatrati prihvatljivim. Međutim, u odnosu na lica koja moraju da ostanu u Centru više od nekoliko nedelja, dodatne mjere se moraju preduzeti u svrhu ponude svrsishodnih aktivnosti (obrazovne, rekreativne ili radne). To je još važnije za onih nekoliko lica koja su pod nadzorom već mjesecima i bez ikavih izgleda da će se to okončati.

CPT preporučuje da državni organi organizuju niz svrsishodnih aktivnosti za korisnike Centra. Što je duži period na koji se lica pritvaraju, aktivnosti koje se nude bi trebalo da budu što organizovanije.

3. Zdravstvena zaštita

84. U zdravstvenoj jedinici radi jedna medicinska sestra koja je prisutna radnim danima i na poziv u drugim prilikama. Sporazumi sa Domom zdravlja u Istočnom Sarajevu i dvije druge klinike omogućavaju ljekarima da posjete Centar kad god postoji potreba za tim i da medicinski tehničar može zamjeniti sestru kada je ona odsutna. Pristup stomatologu i privatnoj psihijatrijskoj praksi je takođe moguć. Ovi resursi su dovoljni za broj korisnika koji su se držali u Centru u vrijeme posjete. Međutim, broj medicinskih sestara bi morao biti povećan u slučaju kada bi Centar imao korisnika približno svom službenom kapacitetu.

85. Pristup zdravstvenoj zaštiti se čini, u cjelini, adekvatnim; svako lice koje dođe u ustanovu pregleda ljekar u roku od 24 časa, a zdravstveni karton bude otvoren. Medicinska dokumentacija se pravilno čuva, a svi incidenti budu evidentirani; na primjer, lica koja su stupila u štrajk glađu krajem oktobra 2010. godine je svakodnevno posjećivao lekara, mjereni su im šećer u krvi, krvni pritisak i težina i njihovo opšte fizičko stanje kontrolisano.

Delegacija se sastala sa ženom iz Etiopije, koja je očito bila prepatila produženo zlostavljanje i pokazivala je znake psihoze. Međutim, nikakvi koraci nisu preduzeti da je pregleda psihijatar, jer ona očigledno nije zatražila takav pregled. Delegacija je tražila da ženu pregleda psihijatar.

CPT preporučuje da zdravstvena jedinica zauzme proaktivniji pristup prema korisnicima Centra kojima je možda potrebna specijalistička njega. Redovne kontrole bi trebalo da se provode kod lica koje su pod nadzorom duže od 30 dana. Dalje, Komitet želi da bude informisan o pomoći koja je ukazana spomenutoj ženi iz Etiopije.

4. Ostala pitanja

86. CPT je konstantno naglašavao važnost da se obezbjedi da osoblje u centrima za strance bude pažljivo odabrano i da dobije odgovarajuću obuku. Osoblje, pored posjedovanja kvaliteta u oblasti međuljudskih odnosa, treba da bude upoznato sa različitim kulturama zatvorenika i bar neki od njih treba da imaju znanje odgovarajućih jezika. U idealnom slučaju, trebaju biti naučeni da prepoznaju moguće simptome reakcije na stres koje pokazuju lica stavljeni pod nadzor i da preuzmu odgovarajuće mjere.

U vrijeme posjete, Centar je imao ukupno 63 zaposlena, uključujući i četiri službenika ženskog pola (sa planovima da se zaposli još pet žena). Iako je broj osoblja za rad sa korisnicima i administrativnog osoblja bio više nego zadovoljavajući, **nije postojao kadar koji bi radio na organizaciji svrsishodnih aktivnosti za lica stavljeni pod nadzor.**

87. Kontakti sa spoljnim svijetom su uglavnom zadovoljavajući. Korisnici bi mogli primati posjetu svake sedmice po dva sata, nakon što posjetioci dobiju odobrenje od upravnika Centra, a dodatne posjete se uglavnom takođe odobravaju. Same posjete se održavaju u prostoriji pod vizuelnim nadzorom osoblja Centra. Dalje, ne postoje nikakva ograničenja na obavljanje telefonskih razgovora u oba pravca tokom dana. Međutim, **treba uložiti napore kako bi posjete bile bolje prilagođene djeci.**

88. Disciplinske sankcije za remećenje kućnog reda su predviđene članom 75 Pravilnika o radu Centra i uključuju mogućnost da se lice stavljeno pod nadzor stavi u izdvojeni smještaj u posebnu prostoriju do deset dana. Objekat ima tri opremljene ćelije za izdvojeni smještaj, ali teško da su ikada korištene. U prva tri mjeseca 2011. godine, samo jedna osoba je bila smeštena u izdvojeni smještaj u periodu od 10 dana, nakon što je pokušala da pobjegne.

Prigovor na odluku upravnika Centra da izrekne sankciju upućivanja u izdvojeni smještaj se može uložiti u roku od tri dana direktoru Službe za poslove sa strancima u okviru Ministarstva bezbjdnosti, ali ne odlaže izvršenje. Međutim, ne postoje zaštitne mjere koje bi garantovale pravično saslušanje u toku bilo kog disciplinskog postupka.

CPT preporučuje da lica koja se suočavaju sa disciplinskom prijavom imaju formalno zagarantovana sledeća prava:

- **da budu napismeno obaviještena o optužbama protiv njih i da dobiju dovoljno vremena da pripreme svoju odbranu;**
- **da budu lično saslušana pred organom koji donosi odluku;**
- **da pozovu svjedoke u svoju odbranu i da unakrsno ispituju svjedoke koji iznose dokaze protiv njih;**
- **da se žale nezavisnom organu protiv izrečenih sankcija;**
- **da dobiju kopiju disciplinske odluke koja ih obavještava o razlozima za odluku i o mogućnosti podnošenja žalbe.**

Dalje, disciplinski postupak treba da bude jasno objašnjen u relevantnom kućnom redu.

89. Nema evidencije žalbi. Umjesto toga, žalbe se podnose upravi Centra, u pisanoj formi, a kopija se ostavlja u pojedinačne dosije svakog korisnika Centra. Pregled dosijea je pokazao da su većina žalbi zapravo zahtjevi za novac, za telefon i cigarete, ili za puštanje na slobodu. Žalbe van Centra se mogu podnijeti državnom ombudsmanu i nevladinim organizacijama, koji inače vrše posjete Centru radi ispitivanja uslova i intervjuisanja lica. U praksi, takve pritužbe su uglavnom napravljane preko telefona.

90. Postoji prostor za poboljšanje pružanja informacija stranim državljanima pod nadzorom, čiji period nadzora je produžen na više od 30 dana. Glavna primjedba lica sa kojima se sastala delegacija je bila što ništa nisu znali o tome šta se dešava u njihovom slučaju i koliko dugo će ostati pod nadzorom. Oni su tvrdili da nemaju informacije o postupku žalbe na rješenje o stavljanju pod nadzor i da rješenja o stavljanju pod nadzor nisu bile prevedene na jezik koji je njima razumljiv. Dalje, neki su se žalili da nisu bili u stanju da se žale na rješenje o produženju administrativnog pritvora u roku od 24 časa, u skladu sa zakonom, i da im nije bio obezbjeđen pristup besplatnoj pravnoj pomoć. **CPT bi želio da dobije komentare vlasti u vezi sa ovim pitanjima.**

91. Tri lica u Centru su se nalazila pod nadzorom već 22 mjeseca ili duže, poslije oduzimanja državljanstva i odluke da se stave pod nadzor do njihovog proterivanja u skladu sa Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu, zbog toga što su predstavljali opasnost po nacionalnu bezbjednost. Ta lica su se žalila protiv rješenja o udaljenju iz zemlje po članu 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, tvrdeći da će, ako budu deportovani u svoje zemlje porijekla, biti u opasnosti od mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja. Evropski sud za ljudska prava je izdao privremene mjere sa zahtjevom da ta lica ne bi trebalo da budu deportovana sve dok Sud ne bude imao priliku da ispita osnovanost njihovih tužbi. U vrijeme posjete, delegacija CPT-a je obaviještena da ova lica ostaju pod nadzorom bar do onog trenutka kada Evropski sud bude donio odluku. Ta tri lica su rekla delegaciji CPT-a da neizvjesnost njihove zakonske situacije i strah od mogućeg deportovanja u svakom trenutku, uzrokuje ozbiljnu anksioznost.

CPT preporučuje da za te tri osobe bude obezbijedena adekvatna psihološka i psihijatrijska podrška. S tim u vezi, dodatni aranžmani se mogu razmatrati da im omoguće da provodu što više vremena sa svojim supružnicima i djecom.

D. Psihijatrijske ustanove

1. Uvodne napomene

92. Delegacija CPT-a je napravila drugu posjetu psihijatrijskoj klinici u Sokocu, gdje se fokusirala na muško odjeljenje i odjeljenje za sudsku psihijatriju. Sa zvaničnim kapacitetom od 200 mjesta, klinika je, u vrijeme posjete smještala 144 pacijenata od kojih je njih 20 držano na muškom odjeljenju i 59 na odjeljenju za sudsku psihijatriju³² (21 njih na zatvorenom odjeljenju).

Delegacija je takođe posjetila Psihijatrijsko odjeljenje Zatvora u Zenici³³, koji je imalo 20 pacijenata na dan posjete. Još tri pacijenta koja su trebala biti smještena na ovom odjeljenju su se nalazila u Paviljon VI.

93. Treba naglasiti na početku da delegacija nije čula nikakve navode o zlostavljanju pacijenata koje je vršilo osoblje u ove dvije psihijatrijske ustanove koje je posjetila i nije skupila druge dokaza o takvom postupanju. Dalje, nasilje između pacijenta ne predstavlja glavni problem u bilo kojoj od ustanova.

2. Psihijatrijska klinika Sokolac

a. Životni uslovi

94. Delegacija je primijetila da su preduzete određene mjere za poboljšanje materijalnih uslova u civilnom dijelu klinike od prethodne posjete 2009. godine. To je osobito uočljivo u muškom odjeljenju, gdje se znakove popravki mogu primijetiti po cijelom odjeljenju (zidovi ponovno okrečeni, pločice na podu zamijenjene i sl.). Također je hvale vrijedno da su spavaonice u svim ostalim odjeljenjima Klinike opremljene novim krevetima i madracima, a pacijenti su dobili prostor koji se može zaključati i u kojem će držati svoje lične stvari. Nadalje, sa početkom rada novog kotla i instalacijom novih radijatora, prostori za dnevni boravak pacijenata se sada ispravno griju. Rekonstruisana trpezarija pruža dobar prostor za objedovanje (iako je dostupna samo pacijentima na rehabilitaciji, odnosno iz otvorenog odjeljenja), a i praonica je takođe renovirana³⁴. Uopšteno, delegacija je primijetila da uprava ulaže napore kako bi sve prostorije, uključujući i sanitarni čvor, držala u prihvatljivom stanju održavanja i čistoće.

³² I otvoreno i zatvoreno odjeljenje Sudskog psihijatrijskog odjeljenja drže samo muške pacijente. Bilo je i osam žena sudskih pacijenata u Klinici u vrijeme posjete, koje su držane u Ženskom akutnom odjeljenju i Ženskom rehabilitacionom odjeljenju.

³³ CPT je prethodno posjetio Psihijatrijsku kliniku Sokolac 2003, 2004, 2007 i 2009. godine, a Forensičko-psihijatrijsko odjeljenje Zatvora u Zenici 2003, 2007 i 2009. godine. Izvještaji o tim posjetama (osim za izvještaja o posjeti 2004. godine) su dostupni na web stranici Komiteta:

<http://www.cpt.coe.int/en/states/bih.htm>

³⁴ Klinika je takođe kupila nova ambulantna kola.

Kad smo kod toga, opšta atmosfera u spavaonicama i dnevnom boravku u Muškom akutnom odjeljenju je ostala ozbiljna i bezlična, bez dekoracija, sa samo nekoliko komada namještaja. Nadalje, spavaonice na odjeljenju su još uvijek pretrpane, s vrlo malo ili nimalo prostora između kreveta. Što se tiče vježbanja na otvorenom, nekim pacijentima na odjeljenju je dopušteno da šetaju po bolničkom dvorištu u pratnji medicinske sestre. Međutim, onima za koje se smatra da postoji rizik od bijega je uskraćena mogućnost da idu vani zbog nedovoljnog broja zaposlenih, te nepostojanja obezbijeđenog prostora za vježbe na otvorenom.

95. Što se tiče Sudskog odjeljenja, delegacija je konstatovala da su napravljena neka skromna poboljšanja u životnim uslovima za sudske psihijatrijske bolesnike od prethodne posjete CPT-a, na primjer, pacijenti sada imaju pristup ličnom prostoru koji se može zaključati. Međutim, većina spavaonica je i dalje tijesna³⁵ uprkos činjenici da je broj pacijenata u jedinicu dodatno smanjen. Štaviše, većina spavaonica je opremljena samo krevetima, od kojih su mnogi bili u lošem stanju. Očito da je odlučeno da se neće ulagati u zgradu jer se čeka renoviranje nove forenzičke psihijatrijske ustanove u Sokocu (vidi Dio 4 ovog izvještaja) i prebacivanje svih sudskih pacijenata u taj objekat.

CPT je vrlo zabrinut dok konstatuje da velika većina pacijenata iz zatvorenog dijela Sudskog odjeljenja i dalje ima samo mogućnost da dva sata svakodnevno vježba na malom prostoru sličnom kavezu, koji se nalazi sa strane zgrade, koji nema dovoljno prostora za šetnju, a nema zaklona od lošeg vremena. Takvo stanje je neprihvatljivo.

96. CPT poziva nadležne vlasti da preduzmu potrebne mjere kako bi se poboljšali životni uslovi u Muškom akutnom odjeljenju i Sudskom odjeljenju Psihijatrijske klinike Sokolac, kako bi se naročito omogućilo da:

- **se broj pacijenata u spavaonicama održi na prihvatljivom nivou (najmanje 4 m² stambenog prostora po pacijentu);**
- **se obezbijede bolji uslovi u dnevnim boravcima i spavaonicama što se tiče opreme i dekoracija;**
- **se organizacija vanjskih vježbi za pacijente na Muškog akutnog odjeljenju i u zatvorenom odjeljenju Sudskog odjeljenja preispita, kako bi svi pacijenti mogli imati koristi od takve vježbe na razumno prostranoj površini, koja također treba da ima zaklon od lošeg vremena.**

³⁵ Na primjer, 10 kreveta na 29 m².

b. osoblje i liječenje

97. Popunjenost medicinskim kadrom u Psihijatrijskoj klinici Sokolac je poboljšana od posjete 2009. godine jer su zaposlena još tri ljekara,³⁶ od kojih je jedan raspoređen u Muško akutno odjeljenje, a drugi u Sudsko odjeljenje. Jedan psihijatar radi na Muškom akutnom odjeljenju,³⁷ a tri forenzička psihijatara (uključujući i direktora Klinike) na Sudskom odjeljenju.

Broj osoblja za njegu na Muškom akutnom odjeljenju i Sudskom odjeljenju je razlog za zabrinutost CPT-a od njegove prve posjete Psihijatrijskoj klinici Sokolac 2003. godine. Nažalost, situacija se nije poboljšala u vrijeme posjete 2011. godine, a na Muškom akutnom odjeljenju su zaposlene samo dvije medicinske sestre u svakoj smjeni, a jutarnju smjenu radnim danima (od 7 do 13:00 časova) pojačava glavna sestra. Što se tiče Sudskog odjeljenja, imaju dvije medicinske sestre na dužnosti i za otvoreno i zatvoreno odjeljenje, danju i noću, koje moraju da nadziru i rješavaju kliničke potrebe 60-ak sudskih psihijatrijskih pacijenata.³⁸ Po mišljenju CPT-a, tako nizak broj osoblja je očito nedovoljan da pruži odgovarajuću njegu, pomoć i nadzor i da obezbijedi sigurno okruženje za pacijente (i osoblje).

U bolnici su također zaposlena tri psihologa, pet socijalnih radnika, pedagog i radni terapeut. Ipak, postoji jasna potreba za još stručnog osoblja koje će biti kvalifikovano za organizaciju terapijskih aktivnosti i druge oblike psihosocijalnog tretmana, što je pogodno za nastajanje multidisciplinarnog pristupa.

CPT preporučuje da se popunjenost osobljem na Psihijatrijskoj klinici Sokolac preispita u svjetlu gore navedenih primjedbi, s tim da prioritet treba dati jačanju resursa osoblja za njegu.

98. Delegaciji CPT-a je rečeno da će se dio renovirane trpezarije koristiti kao centar za obuku, gdje će se za članove osoblja organizovati stručno usavršavanje, kako na početku zasnivanja radnog odnosa tako i na stalnoj osnovi. **CPT želi da dobije detaljne informacije o obuci i seminarima koji će biti organizovani za osoblje.**

99. Za većinu pacijenata u Psihijatrijskoj klinici Sokolac, liječenje se i dalje zasniva isključivo na farmakoterapiju, za koju izgleda da postoji dovoljna količina i prilično širok izbor psihotropnih lijekova. CPT je primijetio da su neki naponi napravljeni u jedinici za radnu terapiju kako bi se obezbijedili drugi oblici liječenja pacijenata, na primjer, oko 15 pacijenata dolazi u jedinicu svakodnevno, gdje imaju rehabilitacione i rekreativne aktivnosti, kao što su rad sa drvetom, pletenje, crtanje, stoni tenis itd. Osim toga, grupna terapija (s elementima koji se koncentrišu, između ostalog, na razvijanje svijesti pacijenata o svom stanju i potrebi za liječenjem) se organizuje svakog radnog dana za grupe do po 20 pacijenata.

³⁶ Prema informacijama koje je dala Klinika, svaki od njih također je završio specijalizovane psihijatrijske obuke.

³⁷ Ukupno, civilni dio Klinike zapošljava šest psihijatara.

³⁸ Osim toga, dva službenika za bezbjednost su prisutna u Sudskom odjeljenju u svako doba kako bi se osigurali opštu sigurnost u odjeljenju.

Međutim, gore navedene aktivnosti su uglavnom dostupne pacijentima iz otvorenih, odnosno rehabilitacionih jedinica. Samo mali broj pacijenata iz Muškog akutnog odjeljenja i Sudskog odjeljenja ima pristup jedinici za radnu terapiju³⁹ Ostali pacijenati iz ove dvije jedinice (osobito oni iz Muškog akutnog odjeljenja i zatvorenog dijela Sudskog odjeljenja) provode većinu dana lutajući besciljno hodnicima odjeljenja ili gledajući televiziju u prepunim sobama za dnevni boravak.

Nadalje, suprotno onome što je potvrđeno u odgovoru vlasti Bosne i Hercegovine na izvještaj CPT-a o posjeti 2009. godine,⁴⁰ medicinske evidencije koje je pregledala delegacija nisu sadržavale nikakvog traga o pojedinačnim planovima za liječenje pacijenata, koji bi postavljali ciljeve liječenja i određivali terapijska sredstva i odgovorno osoblje. S tim u vezi, delegacija je na Muškom akutnom odjeljenju zabilježila postojanje posebnih formulara koji su bili namijenjeni za ispunjavanje individualnih planova liječenja; međutim, ti su svi formulari bili prazni.

CPT ponavlja svoju preporuku da individualni plan liječenja treba da bude izrađen za svakog pacijenta (uzimajući u obzir posebne potrebe akutnih, dugotrajnih i sudskih pacijenata), te da se veći naponi moraju uložiti za organizaciju psiho-socijalne rehabilitacije, uključujući i programe za prevenciju ponavnog izvršenja krivičnih djela za pacijente na Sudskom odjeljenju.

100. CPT je zabrinut zbog broja smrtnih slučajeva u Psihijatrijskoj klinici Sokolac koji nisu bili praćeni autopsijom. Po mišljenju CPT-a, baš kao što je slučaj s drugim zatvorenim institucijama, kada pacijent koji je prisilno smješten u psihijatrijske bolnice umire,⁴¹ treba da uslijedi autopsija, osim ako medicinski autoritet nezavisan od bolnice odluči da autopsija nije potrebna.⁴²

Komitete preporučuje da ovaj pristup bude usvojen i rigorozno primijenjen u svakoj psihijatrijskoj ustanovi. Uopšteno, Komitet preporučuje da nadležni organi uvedu praksu provođenja detaljne istrage svakog smrtnog slučaja pacijenta, posebno s ciljem utvrđivanja da li postoje lekcije koje treba naučiti po pitanju operativnih postupaka.

³⁹ Na primjer, u vrijeme posjete samo tri ili četiri pacijenta iz zatvorenog dijela Sudskog odjeljenja su bili u jedinici.

⁴⁰ Pogledati CPT/Inf (2010) 11, str. 25, paragraf 9.

⁴¹ Ili kad takav pacijent umre nakon što je prebačen u drugu medicinsku ustanovu.

⁴² Pogledati Preporuku Rec(99)3 Komiteta ministara Vijeća Evrope Državama članicama o usklađivanju medicinsko-pravnih pravila o autopsiji.

c. korištenje sredstava prinude

101. CPT je u izvještaju o posjeti 2004. godine detaljno opisao pravila o korištenju sredstava za fizičko ograničavanje koja su navedena u Zakonu o zaštiti lica s mentalnim poremećajima u Republici Srpskoj (vidi CPT (2005) 4, paragraf 19). Valja podsjetiti da, u skladu sa zakonom: pacijenti trebaju biti upozoreni prije primjene mjere fizičkog ograničavanja, posezanje za sredstvima prinude mora uvijek izričito naložiti ljekar (ili se o njemu odmah obavijestiti ljekar); trajanje primjene mjera fizičkog ograničavanja ne smije prelaziti četiri sata (do osam sati u izuzetnim slučajevima), zdravstveno osoblje treba stalno da nadzire pacijenta na koga je primijenjena mjera fizičkog ograničavanja.

102. U Psihijatrijskoj klinici Sokolac, pacijenti mogu biti vezani za krevet s posebno izrađenim kožnim remenima. Očito da se ne pribjegava mjeri izdvajanja bolesnika na Klinici, jer nema odvojene obezbijeđene prostorije.

Delegacija je zaključila da nema znakova pretjeranog posezanja za fizičkim ograničavanjem u ustanovi.⁴³ Prema evidencijama, trajanje ograničenja obično ne prelazi nekoliko sati, a izgleda da je osiguran kontinuirani nadzor osoblja. Nadalje, postoji prava evidencija za bilježenje incidenata fizičkog ograničavanja. Kad smo kod toga, remenovi za ograničavanje se i dalje koriste u više-krevetnim spavaonicama, na očigled drugih pacijenata. Tu je također još jedno pitanje koje izaziva zabrinutost, a to je da medicinske sestre nisu prošle nikakvu posebnu obuku o korištenju sredstava prinude.

103. Po mišljenju CPT-a, imperativ je da svaka psihijatrijska ustanova ima sveobuhvatnu, jasno definisanu politiku o korištenju sredstava prinude. Ta politika bi trebala jasno staviti do znanja da pokušaji da se ograniči uzrujani ili nasilni pacijent treba, koliko je to moguće, da ne budu fizički (npr. verbalne upute), te da tamo gdje je fizičko ograničavanje je potrebno, treba u načelu biti ograničeno na kontrolu rukama. Ako je, izuzetno, u pitanju posezanje za sredstvima mehaničke prinude, ono bi trebalo biti prekinuto što je prije moguće. Nadalje, pacijent na koga se primjenjuje mjera ne bi trebao biti izložen pogledima drugih pacijenata, osim ako izričito ne zahtijeva drugačije ili kad je poznato da pacijent više voli društvo.

Psihičko i fizičko stanje pacijenta na kojeg se primjenjuju mehanička sredstva prinude treba u svako doba da stalno i direktno nadzire član zdravstvenog osoblja. Nadalje, osoblje treba proći obuku o tehnikama kontrole kako onim koje nisu fizičke tako i onim pomoću ruku kod uzrujanih ili nasilnih pacijenata. Takva obuka se ne treba samo koncentrisati na upućivanje zdravstvenog osoblja kako primijeniti sredstva prinude nego, jednako važno, treba osigurati da oni razumiju uticaj koji upotreba prinude može imati na pacijenta i da znaju kako da se brinu za pacijenta na koga je primijenjena ta mjera.

U vrijeme posjete, nacrt smjernica o korištenju sredstava prinude je pripremala uprava Psihijatrijske klinike Sokolac; **CPT preporučuje da se ove smjernice dovrše i provedu što je prije moguće, uzimajući u obzir gore navedena uputstva.**

⁴³ Prema evidenciji, bilo je 15 slučajeva u kojima je korištena mjera fizičkog ograničavanja u 2010. godini, 26 u 2009. godini i 30 u 2008. godini.

d. zaštite

104. U Republici Srpskoj, prisilnu hospitalizaciju reguliše Zakon o zaštiti lica s mentalnim poremećajima iz 2004. godine; ali su relevantne odredbe Zakona detaljno opisane u izvještaju CPT-a o posjeti 2004. godine (vidi CPT (2005) 4, paragraph 27).

105. Kao što je bio slučaj tokom prethodnih posjeta, delegacija CPT-a je naišla na brojne primjere u kojima su pacijenti koji su dovedeni na Kliniku (obično s policijom) imali mogućnost izbora dobrovoljne hospitalizacije na period od tri sedmice. Međutim, također im je rečeno da će, ako odbiju potpisati formular o saglasnosti, biti podvrgnuti prisilnoj hospitalizaciji, koja će trajati najmanje tri mjeseca. Nije iznenađujuće da je svih 77 pacijenata koji nisu sudski pacijenti, a koji su bili smješteni u Klinici u vrijeme posjete 2011. godini bilo službeno primljeno u ustanovu na dobrovoljnoj osnovi.⁴⁴ Zapravo, mnogima od njih, uključujući i svih 37 pacijenata na zatvorenom odjeljenju, nije bilo dozvoljeno da napuste kliniku (i kad god bi pobjegli nasilno su ih vraćali ili osoblje ili policija), pa stoga, oni bi trebali biti kategorizirani kao prisilno zatvorena lica i da im se daju odgovarajuće zakonom propisane zaštite.

U svjetlu gore navedenih primjedbi, CPT poziva nadležne vlasti da preispitaju proceduru smještanja pacijenata u Psihijatrijsku kliniku Sokolac, kako bi se osigurala usklađenost s postojećim propisima.

106. Pravni okvir u oblasti krivičnog postupka koji se odnosi na psihički bolesna lica se nije mijenjao od posjete CPT-a 2009. godine. Prema važećem zakonodavstvu, sud u Republici Srpskoj može narediti obavezno psihijatrijsko liječenje u odnosu na lica koja su počinila krivično djelo u stanju "bitno smanjene računljivosti", ako sud utvrdi da postoji opasnost izvršenja daljih krivičnih djela.⁴⁵ Mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja se može provoditi istovremeno s kaznom zatvora, sankcijom rada za opšte dobro na slobodi ili uslovnom kaznom i njeno trajanje je povezano s dužinom izrečene kazne.

Pregledom određenog broja zdravstvenih kartona pacijenata u Psihijatrijskoj klinici Sokolac se pokazalo da mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja podliježe redovnom preispitivanju nadležnog suda po službenoj dužnosti (obično svakih šest ili dvanaest mjeseci), na temelju psihijatrijskog izvještaja koji podnosi Klinika. Međutim, izgleda da sudski pacijenti nisu obično prisutni za vrijeme sudske rasprave, niti ih zastupa advokat. Nadalje, neki pacijenti tvrde da nisu dobili kopije izvještaja o psihijatrijskom vještačenju niti kopije relevantnih sudskih odluka.⁴⁶ **CPT preporučuje da se poduzmu koraci kako bi se prevazišli ti nedostaci.**

107. Na Psihijatrijskoj klinici Sokolac, delegacija je primijetila da je raširena percepcija da pacijenti koji su bili hospitalizirani protiv svoje volje, zbog njihove mentalne bolesti, nisu u stanju dati validan pristanak na liječenje. Nadalje, u slučaju "dobrovoljnog" smještanja, pacijentov pristanak na liječenje se traži nakon prijema (uključeno u formular o saglasnosti za smještanje u Kliniku) i prije nego što je klinička indikacija za određeni oblik liječenja utvrđena. U dokumentaciji

⁴⁴ Prema riječima osoblja, ima samo 3-4 prinudna prijema godišnje.

⁴⁵ Član 58, stav 1 Krivičnog zakona Republike Srpske iz 2003. godine.

⁴⁶ U nekim slučajevima je sud naredio da se odluka ne uručuje dotičnom pacijentu.

se nisu mogle pronaći informacije da li je dotični pacijent dobio detaljne informacije o dijagnozi, predloženom liječenju i mogućim nuspojavama.

CPT želi još jednom naglasiti da psihijatrijski bolesnici trebaju, u principu, biti stavljeni u poziciju da daju svoj slobodan i informisan pristanak na liječenje. Prijem neke osobe u psihijatrijsku ustanovu na osnovu prinude - bilo u kontekstu građanskog ili krivičnog postupka – se ne bi trebao tumačiti kao odobravanje liječenja bez njegove saglasnosti. Iz toga slijedi da svakom pacijentu treba, dobrovoljno ili prisilno, dati priliku da odbije - lično ili putem svog zastupnika - liječenje ili bilo koju drugu liječničku intervenciju. Svako odstupanje od ovog osnovnog principa treba se zasnivati na zakonu i odnositi samo na jasno i strogo definisane izuzetne okolnosti. Naravno, pristanak na liječenje se može kvalifikovati kao slobodan i informisan ako se zasniva na potpunim, tačnim i razumljivim informacijama o stanju pacijenta i predloženom liječenju. Dakle, svim pacijentima treba sistematski pružiti sve relevantne informacije o njihovom stanju i liječenju koji je predloženo za njih.

U svjetlu gore navedenih primjedbi, CPT još jednom preporučuje da se preduzmu koraci u Psihijatrijskoj klinici Sokolac da se napravi jasna razlika između postupka prinudnog smještaja i postupka za prinudno psihijatrijsko liječenje, Nadalje, psihijatrijskim bolesnicima (i ako nemaju pravnu sposobnost, takođe njihovim starateljima), treba dati potpune, jasne i tačne informacije prije potpisivanja pristanka na liječenje (uključujući i mogućnost da povuku svoju saglasnost). Relevantne informacije također treba dati pacijentima (i njihovim starateljima) tokom i nakon liječenja.

108. Dugogodišnja preporuku CPT-a da se sistematski svi novo-primljeni pacijenti (i njihove porodice) snabdiju s informativnom brošurom koja na razumljiv način objašnjava rutinu u ustanovi i prava pacijenata (uključujući i pravo žalbe relevantnim tijelima vani), još uvijek nije realizovana u Klinici.

CPT poziva nadležne vlasti da osiguraju da se takva brošura izradi i sistematski dijeli pacijentima i njihovim porodicama po prijemu.

109. Iako u Kliniku redovno dolaze inspekcije iz Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite i zdravstvenih organa vlasti na regionalnom nivou, van Klinike ne postoji nezavisno tijelo koje je odgovorno za kontinuirano praćenje zaštite pacijenata. S tim u vezi, delegacija je saznala da Komisija za zaštitu lica sa duševnim poremećajima još uvijek nije funkcionalna, uprkos jasnoj odgovornosti koja je propisana Zakonom iz 2004. godine za nadzor pitanja kao što su pristanak na liječenje, djelotvornost prava na žalbu protiv prinudnog smještaja, informacije koje se odnose na prava pacijenata i prirodu i nuspojave predloženog liječenja.⁴⁷

CPT ponavlja svoju preporuku da se hitno poduzmu koraci kako bi se osiguralo da Komisija postane funkcionalna u bliskoj budućnosti.⁴⁸

⁴⁷ Pored toga, Komisija je ovlašćena da prima žalbe od pacijenata i da postupa po njima.

⁴⁸ Pogledati takođe član 16, stav 3 Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom.

3. Forenzičko-psihijatrijski odjel KPZ Zenica (Aneks)

110. CPT sa zabrinutošću napominje da su uslovi života forenzičkih psihijatrijskih pacijenata u Forenzičko-psihijatrijskom odjelu KPZ Zenica ostali uglavnom isti kao oni koji su zapaženi tokom prethodne posjete CPT-a 2009. godine (pogledati CPT / Inf (2010) 10, st. 57 i 58). Trenutni objekat još uvijek ne obezbeđuje odgovarajuću sredinu za pružanje zdravstvene zaštite za pacijente koji tu moraju da se smjeste: dnevne sobe ostaju pretrpane i nikakvi koraci nisu poduzeti za stvaranje dnevnog boravka ili drugog mjesta za grupne terapije.

Liječenje pacijenata se i dalje zasniva na farmakoterapiji, još uvijek sa stavljanjem naglaska na sigurnosti držanja u zatvoru i zatvaranju, a ne na aktivnoj terapijskoj sredini. Ni jedan individualni plan liječenja nije napravljen, a norma ponašanja i dalje ostaje potpuni nedostatak mogućnosti za psihosocijalne i radne terapije. Osim vježbi vani i gledanja televizije u svojim sobama, pacijentima nisu ponuđene nikakve aktivnosti kojima bi ispunili svoje vrijeme.

Takođe nije bilo događanja u pogledu broja zaposlenih u Aneksu. Trenutni aranžman, gdje jedan ili dva psihijatra sa skraćenim radnim vremenom posjećuju ovu jedinicu tri puta sedmično po nekoliko sati, nije dovoljan. Nadalje, potpuno je neprihvatljivo da se cjelokupno osoblje sastoji od samo jedne medicinske sestre i da, kao rezultat toga, pacijenti budu samo pod nadzorom zatvorskog službenika u popodnevnim satima, noću i vikendom. Također zabrinjava da Aneks još uvijek nema angažovanog specijalizovanog osoblja, kao što su psiholog, socijalni radnik i radni terapeut.

111. U svjetlu gore navedenog, i sve dok Aneks ostaje u upotrebi (pogledati dio 4 ovog izvještaja), **CPT poziva vlasti Federacije Bosne i Hercegovine (ministarstva zdravstva, pravosuđa i socijalne politike) da preduzmu hitne korake da poboljšaju životne uslove, liječenje i broj zaposlenih u tom objektu.**

112. Delegacija navodi da su gotovo svi pacijenti u Aneksu još od prethodne posjete CPT-a.⁴⁹ Neki od pacijenata su i dalje u ovom objektu uprkos procjenama datim u izvještajima psihijataru iz Aneksa, a u kojima se navodi da njihovo mentalno stanje više ne zahtjeva ostanak u Aneksu i da bi mogli biti zbrinuti u zajednici. Međutim, očito nedostatak odgovarajuće njege i smještaja u vanjskoj zajednici, kao i loša saradnja s centrima za socijalni rad predstavljaju, po mišljenju osoblja, prepreku za otpuštanje pacijenata. CPT želi podsjetiti da osobe koje ostaju u bolnici - i stoga lišene slobode - isključivo kao rezultat nedostatka odgovarajućih vanjskih objekata je vrlo sporna situacija.

CPT ponavlja svoju preporuku da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine traže od relevantnih centara za socijalni rad i sudova (koji su odgovorni za pacijente) da podnesu formalan zahtjev za potpuno preispitivanje kliničkih potreba svih pacijenata smještenih u Aneksu kako bi se osiguralo da oni koji bi mogli bezbjedno živjeti na drugom mjestu ne

⁴⁹ Delegacija je obaviještena da su samo dva pacijenta otpuštena iz Aneksa i smještena u domove za socijalno zbrinjavanje.

ostaju u bolnici duže nego što je apsolutno potrebno. Nadalje, svaki trud bi trebao biti uložen da bi se osiguralo da oni pacijenti koji ne zahtijevaju bolničko liječenje budu u mogućnosti da budu pušteni u zajednicu.

113. Kao što je pomenuto ranije, tri forenzička psihijatrijska pacijenata, koja su bila primljena u Aneks u drugoj polovini 2010. godine, naknadno su smještena u Paviljon VI,⁵⁰ jer se smatralo da su isuviše opasni da budu smješteni u Aneks. U vrijeme posjete, tri pacijenta su bila smještena u zaključanim sobama 23 sata na dan i bio im je omogućen samo jedan sat vježbanja na otvorenom i ograničene mogućnosti druženja s drugim osobama. Nadalje, njihovo raspoređivanje u Paviljon VI je kršenje preuzete obaveze vlasti da više ne drže osobe koje imaju dijagnozu ozbiljne duševne bolesti u Zatvoru u Zenici.

CPT preporučuje da se hitno poduzmu koraci kako bi se ova tri sudska psihijatrijska pacijenta smjestila u okruženje koje im može pružiti odgovarajuće liječenje i životne uslove.

4. Jedinstvena forenzičko-psihijatrijska ustanova u Bosni i Hercegovini

114. Sporazum o osnivanju jedinstvene forenzičke institucije, kao zamjena za sudsko odjeljenje na Psihijatrijskoj klinici Sokolac i Forenzičko-psihijatrijski odjel Zatvora u Zenici, su konačno odobrili Vijeće ministara Bosne i Hercegovine i tri entitetske vlade u septembru 2009. godine. Nova bolnica ("Specijalna bolnica za forenzičku psihijatriju"), za koju se očekuje da će osigurati liječenje za forenzičke psihijatrijske bolesnike iz cijele zemlje, gradi se na prostoru bivše vojne bolnice u Sokocu, a prema informacijama dostupnim CPT-u, bit će u nadležnosti Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske.

115. U toku posjete 2011. godine CPT delegacija je imala priliku posjetiti gradilište novog bolničkog objekta, za koji je predviđen kapacitet od 200 mjesta. Delegacija je primijetila da je glavni dio rekonstrukcije cijele zgrade pri kraju, ali da su završni radovi usporeni.

S obzirom na stalno loše uslove u kojima se forenzički psihijatrijski pacijenti trenutno drže, **CPT preporučuje da vlasti Bosne i Hercegovine ulože sve napore kako bi prioritetno dovršili navedenu rekonstrukciju, a zatvorili, što je prije moguće, trenutne forenzičko-psihijatrijske jedinice u Klinici u Sokocu i Zatvoru u Zenici.**

Nadalje, Komitet bi želio da dobije detaljne informacije o novom objektu (naročito o životnim uslovima, postojanju prostora za socio-terapeutske aktivnosti i rekreaciju), aranžmane za angažovanje osoblja (broj i kvalifikacije) i predviđene mogućnosti liječenja.

⁵⁰ Dvojica u jedinicu sa visokom bezbjednosnom zaštitom i jedan u zatvorsku ambulantu u prizemlju.

E. Domovi za socijalno zbrinjavanje

1. Uvodne napomene

116. Delegacija CPT-a je napravila još jednu posjetu **Zavodu za zbrinjavanje mentalno invalidnih lica "Drin"**, kako bi se razmotrile mjere koje su vlasti preduzele na realizaciji preporuka vezanih za ovu ustanovu, a koje su date nakon posjete 2007.godine.⁵¹ U vrijeme posjete 2011. godine Zavod je smještao 520 pacijenata, od kojih je 320 držano u glavnoj zgradi sa pet spratova, a ostatak, koji su činili pacijenti sa psihijatrijskim bolestima, na odvojenoj lokaciji ("Urlenike") koja je udaljena nekoliko stotina metara.

117. Zavod je nastavio raditi kao ustanova za trajno zbrinjavanje, smještajući vrlo heterogenu mješavinu štićenika oba pola (djeca, odrasli, starije osobe, mentalno i fizički hendikepirani i psihički bolesne osobe, uključujući i forenzičke pacijente). Delegacija je primijetila da zdravstveno stanje mnogih pacijenata u Zavodu, naročito među onima s psihijatrijskim bolestima, ne zahtijeva od njih da ostaju u ustanovi ove vrste i da se lako mogu vratiti u zajednicu. Međutim, uprava Zavoda ističe da postoje poteškoće u otpuštanju pacijenata, zbog nedostatka odgovarajućih vanjskih uslova ili nespremnosti njihovih porodica.⁵²

Također treba napomenuti da veličina ustanove, u kombinaciji sa bezličnom atmosferom, pretrpanim objektima i nedostatkom smislenih aktivnosti, stvara potencijal za institucionalizaciju.⁵³ S tim u vezi, CPT je zabrinut zbog povećanja broja pacijenata u Zavodu od njegove prethodne posjete.⁵⁴ Štaviše, došlo se do zaključka da veliki dio novopridošlih pacijenata čine psihijatrijski bolesnici (npr. 27 od 31 pristiglih 2010. godine).

CPT preporučuje da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine poduzmu energične mjere kako bi se razvile alternative za institucionalno zbrinjavanje, kroz uspostavu odgovarajuće strukture u vanjskoj zajednici (pogledati takođe paragraf 127).

118. Delegacija nije čula nikakve tvrdnje niti skupila druge dokaze o zlostavljanju štićenika koje vrši osoblje Zavoda. Posebno u glavnoj zgradi, atmosfera je bila opuštena i odnosi između osoblja i pacijenata su bili dobri.

⁵¹ Pogledati CPT/Inf (2009) 25.

⁵² Delegaciji je rečeno da su mogli vratiti šest štićenika njihovim porodicama 2010. godine, a gotovo svakom povratku su prethodili dugotrajni pregovori s članovima porodice.

⁵³ Delegacija se sastala sa pacijentima, kojima, prema riječima osoblja, nije potrebna hospitalizacija, ali su odustali u svojim dugogodišnjim pokušajima da se vrati u zajednicu.

⁵⁴ Zavod je imao 480 štićenika u vrijeme posjete 2007. godine.

2. Životni uslovi, osoblje i liječenje

119. Životni uslovi u Zavodu se nisu mnogo razlikovali od onih iz 2007. godini i ostali su, u cjelini, zadovoljavajući. Delegacija je konstatovala da je u toku izgradnja novog kuhinjskog objekta i nove trpezarije. Nadalje, nova jedinica je bila u izgradnji, čime se planira osigurati smještaj za još oko 40 lica koja su sposobna za samostalni život. Međutim, delegaciji je rečeno da su radovi na ovoj jedinici zaustavljeni zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Kad smo kod toga, prenatrpanost spavaonica, koja je već primijećena tokom prethodne posjete, je u porastu na obe lokacije u ustanovi, s određenim brojem pacijenata koji su morali da spavaju na kaučima u dnevnim sobama. Nadalje, zajednička kupatila u glavnoj zgradi su u lošem stanju (npr. oštećena vrata, slomljene pločice itd.) i jedan jedini tuš u svakom kupatilu je nedovoljan da zadovolje potrebe pacijenata.

CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi sva lica u ustanovi dobila vlastite krevete u strogo odvojenim prostorijama za spavanje. U tom kontekstu, vlasti Federacije Bosne i Hercegovine bi trebale, između ostalog, dati visoki prioritet završetku nove smještajne jedinice. Koraci također trebaju biti poduzeti kako bi se poboljšalo stanje zajedničkih kupatila u glavnoj zgradi Zavoda i da se poveća broj tuš kabina u svakom kupatilu.

120. Broj osoblja u Zavodu "Drin" ostaje nedovoljan za broj njegovih štićenika. Što se tiče osoblja koje radi na odjeljenjima, određeni broj medicinskih sestara i njegovatelja je zaposlen od 2007. godine do danas. Zavod sada zapošljava 28 medicinskih sestara i 86 njegovatelja. Međutim, te brojke još uvijek nisu dovoljne, posebno uzimajući u obzir profil korisnika (na primjer, u dijelu sa 80 osoba sa poteškoćama u učenju radi jedna medicinska sestra i tri njegovatelja tokom dana, i jedan njegovatelj noću). Više osoblja koje radi na odjeljenjima će omogućiti veće mogućnosti za nadzor i interakciju između osoblja i štićenika na individualnoj osnovi.

Nadalje, ustanovu još uvijek samo jednom sedmično posjećuje psihijatar. Kao što je već CPT istaknuo u svom izvještaju o posjeti 2007. godine, psihijatrijska prisutnost je očito nedovoljna, imajući na umu da je u ustanovi smješteno oko 200 psihijatrijskih bolesnika. Ostali ljekari specijalisti posjećuju Zavod redovno; međutim, delegacija je bila zabrinuta kada je saznala da su posjete ljekara opšte prakse ograničene na dva puta sedmično, za razliku od punog radnog vremena koj je imao 2007. godine.

Zavod također zapošljava osam radnih terapeuta, četiri fizioterapeuta, tri socijalna radnika, psihologa, defektologa, logopeda, pedagoga i sportskog instruktora.

U svjetlu gore navedenih primjedbi, CPT preporučuje da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine poduzmu korake kako bi poboljšali broj zaposlenih u Zavodu "Drin", a naročito:

- da dalje povećaju broj osoblja koje radi na odjeljenjima (tj. medicinske sestre i njegovatelji);
- da se poveća prisutnost ljekara opšte medicine (po mogućnosti u aranžmanu koji je ekvivalentan punom radnom vremenu).

Nadalje, sve dok Zavod nastavlja smještati toliki broj psihijatrijskih bolesnika, CPT preporučuje da se preduzmu koraci kako bi se značajno pojačalo prisustvo psihijatra u ustanovi (po mogućnosti u aranžmanu koji je ekvivalentan punom radnom vremenu).

121. CPT želi da naglasi osjetljivost i saosjećanje koje je pokazalo osoblje Zavoda prema licima koja su im povjerena. Ipak, Komitet smatra - a to je ujedno i mišljenje uprave Zavoda - da postoji potreba da se osoblju osigura neprekidni trening i podrška u obavljanju njihovih dužnosti. U tom smislu, delegacija je obaviještena da su neki kratkoročni kursevu organizovani za osoblje u toku 2010. godine. CPT preporučuje da osoblje u Zavodu "Drin" bude obezbijedena dalja obuka i podrška kako bi izvršavali svoje obaveze profesionalno.

122. Lični zdravstveni kartoni lica koje borave u Zavodu su dobro čuvani i postoji plan individualnog liječenja za svako lice. Velika većina tih lica prima psihotropne lijekove, pristup kojima se do sada nije ispoljio kao problematičan.

Uprava je takođe pokušala da ponudi štíćenicima i druge terapijske pristupe, kao što su radna terapija, umjetnička, odnosno muzička terapija, obrazovne, društveno-terapijske i rekreacijske aktivnosti. Fizioterapeutske vježbe su bile organizovane za malu grupu štíćenika koji su imali pristup zatvorenoj teretani. Nadalje, u tekstilnim i stolarskim radionicama je zaokupljeno 15, odnosno 25 lica, dok je 20-ak lica radilo na poljoprivrednom dobru Zavoda. Osim toga, određen broj lica je bio uključen u higijenske ili poslove održavanja oko Zavoda, i u drugim poslovima, kao što je hranjenje štíćenika. Ostale aktivnosti su uključivale povremene izlete (kao što je kupovina u gradu, izleti itd.) u ljetnim mjesecima.

Ipak, većina štíćenika vodi monoton život, provodeći dane u sobama (gdje igraju igre na ploči, čitaju ili gledaju televiziju) ili vani u dvorištu. Postoji jaka potreba za daljim razvojem terapeutskih, profesionalnih i rekreativnih aktivnosti i uključivanjem većeg broja štíćenika u te aktivnosti.

CPT preporučuje da se preduzmu koraci u Zavodu "Drin" kako bi se osiguralo da više štíćenika koristi psiho-socijalne i radne terapeutske aktivnosti prilagođene njihovim mentalnim sposobnostima i fizičkoj pokretljivosti.

123. CPT ima ozbiljne reserve u vezi sa praksom koju je zapazio u glavnoj zgradi Zavoda gdje se miješaju mentalno bolesni štićenici sa onima koji zaostaju u učenju. Komitet je daleko od toga da je uvjeren da je takva praksa korisna za obje kategorije štićenika. **CPT želi čuti komentare organe Federacije Bosne i Hercegovine po tom pitanju.**

3. Sredstva prinude

124. Izgleda da je posezanje za sredstvima prinude rijetko. Prema internim smjernicama o korištenju mjera ograničenja, vrlo uznemiren štićenik može, nakon konsultacija s psihijatrom, biti vezan za krevet (koristeći pamučne remenove s četiri ili pet rupa za kopčanje), ali ne duže od dva sata. U odjelu Urlenike postoji odvojena soba u kojoj se stavljaju štićenici za koje se smatra da mogu nanijeti povrede drugima ili sami sebi. Član osoblja mora biti prisutan svaki put kad je lice podvrgnuto mehaničkim sredstvima prinude.

Međutim, ne postoji odvojena evidencija slučajeva vezivanja i izolacije.⁵⁵ Također je zabrinjavajuća činjenica da se vezivanje primjenjuje unutar Zavoda i naočigled ostalih štićenika.

CPT preporučuje da se uvede centralna evidencija u Zavodu "Drin", a koja će sadržavati potpune informacije o svakom primjeru korištenja sredstava prinude (posebno, vrijeme kada je mjera fizičkog ograničenja započeta i završena, okolnosti slučaja, razlozi za pribjegavanje mjeri, ime ljekara koji je naredio ili odobrio tu mjeru i opis bilo kakve povrede koju je pretrpio štićenik ili zaposlenik). Nadalje, lice protiv koga se primjenjuje mjera ne bi trebalo biti izloženo pogledima ostalih štićenika, osim ako to izričito ne zahtjeva ili je poznato da štićenik više voli društvo.

4. Postupak smještanja

125. Postupak smještanja u Zavod za socijalno zbrinjavanje je opisan u izvještaju CPT-a o posjeti 2007. godine⁵⁶ i ostao je nepromijenjen. To smještanje predlože staratelj dotične osobe (ili centar za socijalni rad u kojem je lice registrovano ili član porodice). Preduslovi za smještanje lica u Zavod za socijalno zbrinjavanje jesu da je osoba lišena poslovne sposobnosti, da ima psihijatrijski poremećaj ili mentalno oštećenje i već je imala bolničko liječenje. Ako su ti zahtjevi (i još neki drugi) ispunjeni, unutrašnja komisija Zavoda za socijalno zbrinjavanje razmatra zahtjev i odlučuje hoće li ili neće prihvatiti to lice. Nakon prijema, centar za socijalni rad ili porodica (zavisno od toga ko je staratelj), potpisuje ugovor sa Zavodom za socijalno zbrinjavanje pri čemu, u zamjenu za mjesečnu naknadu, Zavod brine za to lice i liječi ga. Zavod za socijalno zbrinjavanje se također obavezuje da će podnijeti godišnji izvještaj staratelju.⁵⁷

⁵⁵ Formular za primjenu sredstava prinude se ispunjava u svakom slučaju vezivanja, u kome se, međutim, ne bilježi vrijeme završetka mjere.

⁵⁶ Pogledati CPT/Inf (2009) 25, paragraf 128.

⁵⁷ Pogledati *ibid.*, paragrafi 136 and 137, za glavne zakonske odredbeo strateljstvu.

126. Svi štićenici Zavoda "Drin" su, odlukom suda, lišeni pravne sposobnosti (na neodređeno vrijeme ili na ograničeni vremenski period)⁵⁸ i imaju zakonskog zastupnika koga je imenovao nadležni centar za socijalni rad.

U izvještaju o posjeti 2007. godine, CPT je dao preporuke o uvođenju sudskog preispitivanja u smislu da li je osoba prisilno smještena u Zavod za socijalno zbrinjavanje ili na nagovor staratelja. U tom izvještaju je Komitet također izrazio svoju zabrinutost zbog prividnog nedostataka odgovarajuće zaštitne mjere za osobe koje su lišene pravne sposobnosti, a potom smještene u Zavod za socijalno zbrinjavanje i preporučio da relevantna tijela uvedu redovna automatska preispitivanja smještanja štićenika u domove za socijalno zbrinjavanje.

Tokom posjete 2011. godine se pokazalo da ni jedna od tih preporuka nije bila realizovana. **CPT stoga predlaže još jednom da nadležna tijela poduzmu potrebne korake kako bi se osiguralo da:**

- **sud bude obaviješten o svim odlukama da se lice prinudno smjesti u dom za socijalno zbrinjavanje, ili na nagovor staratelja, s ciljem traženja odobrenje suda za smještanje;**
- **potreba za stalnim smještanjem u dom za socijalno zbrinjavanje bude automatski redovno preispitivana.**

127. Generalno, vlasti Federacije Bosne i Hercegovine bi trebalo da razmotre trenutni pristup pitanju oduzimanja pravne sposobnosti osobama s dugogodišnjim problemima sa mentalnim zdravljem i njihovom držanju na neodređeno vrijeme u zatvorenoj ustanovi ovog tipa, bez ispravnog rješavanja njihovih zdravstvenih potreba. Promjena pristupa se može postići samo kroz osiguravanje da centri za socijalni rad i zdravstvene ustanove rade zajedno kako bi izgradili službu za mentalno zdravlje u lokalnoj zajednici. U isto vrijeme, relevantni zakoni će, u skladu sa tim, morati biti izmijenjeni, uključujući i izmjene koje će sprečiti praksu nepotrebnog lišavanja pravne sposobnosti i na periode neodređenog trajanja.⁵⁹ Ograničenje prava nekog lica ne bi trebalo biti na temelju same činjenice da ona ima psihički poremećaj, a nalazi se u zatvorenoj ustanovi. Lišenje pravne sposobnosti, koja može biti potrebno kako bi zaštitili pacijenta i njegove finansijske interese, treba da ispunjava dodatne uslove i da prati poseban postupak.

Nadalje, CPT smatra da treba postojati nacionalni plan za mentalne zdravstvene usluge koji će riješiti izazove s kojima se suočavaju psihijatrijske ustanove i domovi za socijalno zbrinjavanje (uključujući pitanja finansiranja) i nastoji razviti proces deinstitutionalizacije⁶⁰ (npr. centri za mentalno zdravlje u zajednici i domovi za grupe iz zajednice).

U svjetlu gore navedenih primjedbi, CPT preporučuje da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine preduzmu korake za reorganizovanje sistema zbrinjavanja lica sa duševnim poremećajima.

⁵⁸ 515 štićenika je lišeno pravne sposobnosti na neodređeno vrijeme.

⁵⁹ Pogledati također Preporuku Rec(99)4 Komiteta ministara Savjeta Evrope Džavama članicama o principima pravne zaštite nesposobnih odraslih lica.

⁶⁰ Također se treba pozvati na UN-ovu Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, koju je Bosna i Hercegovina je ratifikovala 2010. godine.

PRILOG I

SPISAK PREPORUKA, KOMENTARA I ZAHTJEVA ZA DAVANJE INFORMACIJA KOJE JE DAO CPT

Saradnja između CPT-a i organa vlasti Bosne i Hercegovine

komentari

-Komitet vjeruje da će u budućnosti, akreditivna pisma dobijena od državnih vlasti važiti za sva mjesta u Bosni i Hercegovini, gdje ljude lišene slobode mogu da drže javne vlasti, kao i da će svo relevantno osoblje biti obaviješteno o mandatu i ovlašćenju Komiteta (paragraf 5).

Agencije za primjenu zakona

Mučenje i drugi oblici zlostavljanja

preporuke

- da ministri unutrašnjih poslova i policijski komesari pošalju snažnu poruku da je zlostavljanje pritvorenih osoba nezakonito, neprofesionalno i da će biti predmet ozbiljnih sankcija. Ovu poruku bi šefovi policije trebalo da ponavljaju u odgovarajućim intervalima. Dalje, nadležni organi treba da obezbijede da se istraga sprovede za svaku tvrdnju o zlostavljanju i da se utvrdi odgovornost viših službenika po rukovodećoj liniji (paragraf 10);
- da se izvrši nezavisna istraga metoda koje koriste kriminalistički inspektori u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci u toku zpritarvanja i ispitivanja osumnjičenih (paragraf 10);
- vlasti treba da zauzmu višestruki pristup, koji se sastoji od: procesa zapošljavanja putem konkursa na osnovu strogih kriterijuma za izbor; edukativnog kursa za sve novo-zaposlene i organizovanja posebnih seminara za razvijanje sposobnosti, na redovnoj osnovi, koji će služiti policijskim službenicima kako da ažuriraju svoje vještine i znanja tako i da im razviju nove sposobnosti (paragraf 11);
- da se usvaji zakonodavstvo o zaštiti zviždača (paragraf 12);
- kad god osumnjičeni za krivična djela koji su izvedeni pred tužioca ili sudiju, tvrdi da su ga zlostavljali policijski službenici, tužilac, odnosno sudija treba da bilježi navode u pisanoj formi, naredi hitan forenzički ljekarski pregled i da preduzme neophodne korake da se uvjeri da su tvrdnje propisno istražene. Takav pristup treba da bude praćen i kada lice ima i nema vidljive spoljne povrede. Dalje, čak i u odsustvu izričitih tvrdnji o zlostavljanju, tužilac, odnosno sudija treba da traže forenzički medicinski pregled kad god postoje drugi razlozi da se vjeruje da je osoba izvedena pred njega mogla da bude žrtva zlostavljanja. (paragraf 14);

- Glavni tužioci u oba entiteta trebalo bi da stalno podsjećaju tužioce da treba da postupaju u skladu sa gore-navedenim principima (paragraf 14);
- policajci za pratnju pritvorenog lica kod ljekara ne budu isti oni protiv kojih su usmjerene tvrdnje o zlostavljanju. U takvim slučajevima, obaveza pratnje pritvorenih lica da ambulante bi trebalo da bude poverena sudskim policajcima. (paragraf 14);
- povjerljivost medicinskih pregleda treba poštovati i rezultate pregleda dati pritvorenom licu na uvid (paragraf 14).

komentari

- **sila se ne smije upotrebljavati više nego što je neophodno i kada je uhapšeni pod kontrolom, ne postoji opravdanje za njegovo udaranje. Policajci treba da se redovno i na odgovarajući način podsjećaju na ove osnovne principe** (paragraf 10).

zahtjevi za dostavljanje informacija

- ishod istrage koja je pokrenuta u slučajevima pod tačkama i) i ii) iz paragrafa 8 (paragraf 10);
- ishod istrage žalbe o zlostavljanju u slučaju pod tačkom ix) iz paragrafa 8, kao i kopija zdravstvenog kartona podnosioca žalbe (paragraf 10);
- potvrdu da su svi nedozvoljeni predmeti odnešeni iz prostorija za ispitivanje (tj. kancelarija kriminalističkih inspektora) (paragraf 10).

Zaštitne mjere protiv zlostavljanja

preporuke

- da vlasti Bosne i Hercegovine obezbjede da svim pritvorenim licama bude priznato pravo da o svojoj situaciji obavijeste bliskog rođaka ili treće lica po njihovom izboru, od samog početka njihovog lišavanja slobode od strane policije (paragraf 16);
- da vlasti Bosne i Hercegovine treba da obezbijede da je pravo na pristup advokatu, kako je definisano u paragrafu 18, i eksplicitno dato zakonom i efikasno ostvarljivo u praksi za svakoga ko je lišen slobode od strane organa za primjenu zakona, od samog početka njihovog lišavanja slobode (paragraf 18);
- da nadležni organi treba da skrenu pažnju Advokatske komore na zabrinutost CPT-a u pogledu kvaliteta usluga koje pružaju advokati po službenoj dužnosti (paragraf 19);

- da se specifične zakonske odredbe usvoje o pristupu ljekaru, koje će propisati između ostalog da:
 - ljekar mora biti pozvan ili lice odvedeno u zdravstvenu ustanovu bez odlaganja, ukoliko pritvoreno lice zahtjeva ljekarski pregled. Dalje, čak i u odsustvu takvog zahtjeva, navedene mjere se moraju preduzeti ako je osobu u policijskom pritvoru potrebna medicinska pomoć.
 - lice koje je odvedeno u policijski pritvor ima pravo da ga pregleda, ako ono to želi, ljekar po sopstvenom izboru, pored bilo kakvog medicinskog pregleda izvršenog od strane ljekara koga su pozvale policijske vlasti;
 - svi ljekarski pregledi lica u policijskom pritvoru, bilo da se obavljaju u prostorijama policije ili u zdravstvenim ustanovama, treba da se odvijaju bez slušanja i, osim ako ljekar izričito ne zahtjeva drugačije u datom slučaju - van vidokruga policajaca;
 - rezultati svakog pregleda, kao i sve relevantne izjave lica u pritvoru i zaključke ljekara, treba da evidentira u pisanoj formi ljekar i da ih učini dostupnim pritvorenom licu i na zahtjev njegovog advokata (paragraf 20);
- da vlasti preduzmu neophodne korake kako bi se osiguralo da knjige o pritvoru budu tačno popunjene i da se knjiga vodi za svaki pritvorski objekat gdje se nalaze lica lišena slobode (paragraf 21).

zahtjev za dostavljanje informacija

- potvrda da period od 24 časa lišenja slobode od strane policije počinje od trenutka kada je pritvoreno lice uhapšeno, a ne od trenutka kada stigne u policijsku stanicu (paragraf 21).

Materijalni uslovi

preporuke

- neophodno je preduzeti korake koji će da osiguraju da se kancelarije ne koriste kao ad hoc pritvorski objekti i da se pritvorena lica ne vežu lisicama za radiatorne ili dijelove namještaja. Pritvorena lica treba da budu smještena u prostorije, odnosno ćelije koje su napravljene specijalno za tu svrhu, nudeći odgovarajuće bezbjednosne uslove (paragraf 24);
- hitni koraci se trebaju preduzeti s ciljem da se uspostave odgovarajući aranžmani (uključujući novčana sredstva za hranu) za pritvaranje lica preko noći u Centralnoj policijskoj stanici u Banjoj Luci (paragraf 24);
- da vlasti nastave sa naporima da se osigura da sve policijske stanice, u kojima se lica mogu držati u pritvoru do 24 časa, ispune osnovne standarde koje je Komitet nabrojao u paragrafu 22 ovog izvještaja. Pored toga, aranžmani treba da osiguraju da se svim licima u pritvoru u policijskim stanicama ponudi hrana i voda u prikladno vrijeme (paragraf 24);
- Uslovi pritvora u policijskim stanicama u Istočnom Sarajevu, Konjicu i Mostaru bi trebalo da budu preispitani, kako bi se popravili nedostaci iz paragrafa 23 ovog izvještaja (paragraf 24).

Kazneno-popravni zavodi (Zatvori)

Uvodne napomene

zahtjev za dostavljanje informacija

- dinamika usvajanja novog zakona o izvršenju krivičnih sankcija Federacije Bosne i Hercegovine (paragraf 28).

Zlostavljanje

preporuke

- da nadležni organi pošalju jasnu poruku svom odgovornom osoblju da zlostavljanje zatvorenika nije prihvatljivo. Posebnu pažnju treba obratiti na situaciju u Banjalučkom zatvoru (paragraf 30);
- da se preduzmu svi neophodni koraci kako bi se osiguralo da svako zlostavljanje bude strogo kažnjivo (paragraf 30);
- da nadležni organi izrade jedinstvenu strategiju u borbi protiv nasilja između zatvorenika; dio ove strategije će morati uključiti investiranje mnogo više resursa u zapošljavanje dodatnog osoblja i unapređivanje njihove obuke (paragraf 32);
- da se preispitaju postojeće procedure u svim zatvorima u Bosni i Hercegovini kako bi se osiguralo da se, kada god ljekari evidentiraju povrede koje se u skladu sa navodima o zlostavljanju koje iznese zatvorenik (ili koje, čak i bez optužbi ukazuju na zlostavljanje), sistematski skrene pažnja nadežnog tužioca, bez obzira na želje dotične osobe (paragraf 33);
- kada su navodi o zlostavljanju koje vrši zatvorsko osoblje predmet istrage, da se ti članovi osoblja premjeste na dužnosti koje ne zahtijevaju svakodnevni kontakt sa zatvorenicima dok se ne završi istraga (paragraf 33).

Jedinice sa visokom bezbjednosnom zaštitom i pojačani nadzor (sa intenzivnim tretmanom)

preporuke

- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine preduzmu neophodne korake da obezbijede jasnu zakonsku osnovu uz odgovarajuće mjere zaštite i definisan proces ocjene, za smještaj zatvorenika u jedinicu sa visokom bezbjednosnom zaštitom u Zatvoru Zenica, u svjetlu primjedbi iz paragrafa 35 (paragraf 35);
- da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne korake da osiguraju da se mjere zaštite, koje su opisane u paragrafu 35, primjenjuju na raspored zatvorenika u jedinicu sa posebnim režimom u Zatvoru u Foči (paragraf 36);

- da se preduzmu koraci koji će zatvorenicima koji se nalaze u visoko-bezbjednosnim jedinicama obezbijediti svrsishodan režim, koji uključuje širok spektar aktivnosti, u svjetlu primjedbi iz paragrafa 39 (paragraf 39);
- da nadležni organi Republike Srpske preduzmu neophodne korake kako bi osigurali da zatvorenik bude pismeno obaviješten o razlozima za smještaj u jedinici za pojačani nadzor i za bilo kakvo produženje tog smještaja, i da mu bude garantovano pravo na žalbu nezavisnom organu (paragraf 40);
- da se preduzmu koraci da se obezbjedi da zatvorenici smješteni u jedinicu za pojačani nadzor imaju svrsishodan režim, koji će uključivati raznovrsne aktivnosti. Revidirani plan izdržavanje kazne treba da se sastavi zajedno sa zatvorenikom, postavljajući ciljeve i svrhu koju treba ostvariti da bi se uspješno integrisali u opštu populaciju. Svako preispitivanje smještaja zatvorenika treba da sadrži ponovnu ocjenu plana (paragraf 44);
- da se ulože svi mogući napori da se omogući zatvorenicima da se druže sa drugim zatvorenicima. Za one zatvorenike koji su smješteni sami u svojim ćelijama, treba omogućiti da se druže sa drugim zatvorenicima u toku dana (paragraf 44);
- da se ćelije u prizemlju Zgrade II zatvora Foča koje se koriste za smještaj pod pojačani nadzor budu renovirane kao prioritet i da sve ćelije imaju dovoljno svjetla kako bi zatvorenici mogli čitati (paragraf 44);
- da nadležni organi preduzmu odgovarajuće korake da obezbijede zatvorenicima koji su stavljeni pod zaštitu duže, a ne na kratak period, svrsishodne aktivnosti i pravilnu podršku zdravstvenih radnika (paragraf 45).

zahtjev za dostavljanje informacija

- da li će jedinica za pojačani nadzor nastaviti da radi nakon otvaranja visoko bezbjednosne jedinice i, ako hoće, u kojoj mjeri će se njena svrha i režim razlikovati od te jedinice (paragraf 44).

Popunjenost radnih mjesta

preporuke

- da nadležni organi razmotre trenutni broj zaposlenih u cijelom zatvorskom sistemu, počevši od zatvora u Foči i Zenici, a potom obavijeste Komitet o konkretnim mjerama. Broj zaposlenog zatvorskog osoblja mora biti dovoljan da garantuje bezbjednost osoblja i fizički i psihički integritet zatvorenika (paragraf 46);
- da vlasti treba da kreiraju sveobuhvatnu politiku ljudskih resursa koja će se odnositi na zatvorsko osoblje u oba entiteta, koja će obuhvatati početne obuke, redovno osvježavanje znanja, specijalističke kurseve i kontinuiranu podršku (paragraf 47);
- da nadležni organi uvedu mogućnost stvaranja karijere profesionalnog rukovodioca u zatvorskom sistemu, i da direktori i viši rukovodioci prođu neophodnu obuku iz menadžmenta, kako bi kompetentno ispunjavali svoje zadatke (paragraf 48).

Materijalni uslovi

komentari

- u nekoliko ćelija pritvorskog odjeljenja Zatlora u Banjoj Luci nije ispunjen minimalan standarda od 4m² po zatvoreniku (paragraf 49);
- primljeno je nekoliko žalbi u pritvorskou odjeljenju Zatlora u Banjoj Luci na nedostatak sredstava za čišćenje kako bi se održala higijena (paragraf 49);
- CPT traži od vlasti da što je moguće prije renoviraju prizemlje i prvi sprat zgrade Zatlora u Banjoj Luci u kojoj su smješteni osuđeni zatvorenici (paragraf 49);
- CPT poziva nadležne organe da smanje zvanični kapacitet Zatlora u Doboju u svjetlu primjedbi iz paragrafa 50 (paragraf 50);
- u nekim spavaonicama nekoliko kolektiva u zgradama I i II u Zatlora u Foči nema minimalnih 4m² po zatvoreniku što je po zakonu propisano (paragraf 51).

Režim

preporuke

- da nadležni organi preduzmu neophodne korake da radikalno poboljšaju aktivnosti van ćelija za zatvorenike u pritvoru, sa ciljem ispunjavanja cilja iz paragrafa 53. Odgovarajuće korake treba preduzeti da se osigura da se ograničenja na zatvoreniciu primenjuju samo kada je to strogo neophodno za održavanje reda i provođenje pravde i to na najkraći vremenski period neophodan za tu svrhu (paragraf 55);
- da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne mjere kako bi osigurale da svim zatvoreniciu u Banjoj Luci, Doboju i Foči ponuđene aktivnosti svrsishodne i različite prirode, u skladu sa osnovnim ciljevima izricanja kazne zatlora, kako je predviđeno zakonom (paragraf 57).

komentari

- ne može se pronaći opravdan razlog da se zatvoreniku u pritvoru zabrani posjedovanje olovke ili penkala u ćeliji (paragraf 54).

Zdravstvena zaštita

preporuke

- koraci koji se trebaju preduzeti da bi se pojačao broj zdravstvenog osoblja:
 - u Zatvoru u Banjoj Luci zaposliti najmanje dvije kvalifikovane medicinske sestre;
 - u Zatvoru u Foči aranžman ekvivalentan zapošljavanju ljekara sa stalnim radnim vremenom i još dvije kvalifikovane medicinske sestre, po mogućnosti da jedna od njih bude kvalifikovana za mentalno zdravlje (paragraf 62);
- da nadležni organi preduzmu neophodne korake kako bi obezbijedili odgovarajuću obuku i podršku zdravstvenom osoblju koje radi u zatvorima, u svjetlu primjedbi iz paragrafa 63 (paragraf 63);
- da nadležni organi obezbijede da se sa svakim novopridošlim zatvorenikom adekvatno obavi razgovor i da fizički bude pregledan tokom prvog ljekarskog pregleda, a rezultati u potpunosti evidentirani (paragraf 64);
- da nadležni organi preduzmu korake kako bi osigurali da praksa u svim zatvorima bude dovedena u sklad sa razmatranjima iz paragrafa 65 (paragraf 65);
- da nadležni organi preduzmu korake kako bi osigurali da medicinska povjerljivost bude u potpunosti garantovana u svim zatvorskim ustanovama. To znači da bi svi ljekarski pregledi zatvorenika trebalo da se provode tako da ih ne mogu slušati zatvorski službenici i - osim ako ljekar ne zahtijeva drugačije u određenom slučaju - van njihovog vidokruga (paragraf 66);
- da nadležni organi obezbijede da zdravstvene službe u zatvorima pokrenu zdravstveno-informativni program o prenosivim bolestima u svim zatvorima, i obezbijede specifične obuke po pitanju prenosivih bolesti za osoblje zatvora (paragraf 67);
- da se izradi sveobuhvatna strategija za pružanje pomoći zatvorenicima koji imaju problema sa drogom, kao jedan od aspekata državne strategije za borbu protiv droge (paragraf 68).

Disciplina, izolacija i fizičko ograničavanje

preporuke

- da se preduzmu neophodni koraci kako bi se obezbijedilo da zatvorenici imaju pravo na žalbu nezavisnom organu protiv bilo koje izrečene disciplinske sankcije (paragraf 69);
- da vlasti Republike Srpske preduzmu neophodne korake da uvedu adekvatnu zaštitu za osobe smještene u administrativnu samnicu, u svjetlu primjedbi iz paragrafa 71 (paragraf 71);
- da nadležni organi preduzmu korake kako bi osigurali poštovanje kriterijuma o upotrebi sredstava prinude iz paragrafa 72 kroz usvajanje neophodnih odredbi i propisa o odgovarajućoj obuci osoblja (paragraf 72);

- da organi vlasti provedu nezavisnu istragu o produženom boravku u samnici i navodne duže upotrebi sredstava prinude prema zatvorenicima iz paragrafa 73 i da informišu CPT o ishodu te istrage (paragraf 73).

komentari

- do pribjegavanja mjeri trenutačne izolacije zatvorenika bi trebalo doći samo kada je to apsolutno neophodno za održavanje reda, sigurnosti i bezbjednosti i sa najkraćem vremenskim periodom neophodanim za tu svrhu. Dalje, izolovanog zatvorenika treba da posjeti neko od rukovodećeg osoblja, neposredno posle zatvaranja, tako da zatvorenik dobije priliku da iznese svoje stavove po tom pitanju. Takođe je veoma bitno da svako pribjegavanje samici bude jasno predviđeno zakonom. Izolovanog zatvorenika takođe treba da posjećuju svakodnevno ljekar ili medicinska sestra (paragraf 70).

Kontakt sa vanjskim svijetom

preporuke

- nadležni organi bi trebali pregledati aranžmane za posjete s ciljem:
 - da se produži vrijeme namijenjeno za posjete koje je na raspolaganju zatvorenicima u pritvoru i osuđenim zatvorenicima, po mogućnosti na najmanje sat vremena sedmično;
 - da se omogući i osuđenim zatvorenicima i zatvorenicima u pritvoru da primaju posjete u uslovima razumnog kontakta (paragraf 75).

Žalbe i inspekcija

preporuke

- da informacije o mogućnostima za podnošenje žalbi budu date svakom zatvoreniku uključujući i pravo da komunicira na poverljivoj osnovi sa vanjskim organima za žalbe, kao i da zatvorene kutije za žalbe budu postavljene u zatvorima (paragraf 77);

Imigracioni centar u Lukavici

Uvodne napomene

preporuke

- da nadležni organi izbegavaju, koliko je to moguće, zadržavanje porodica sa djecom. Dalje, maloljetnici bez pratnje ne smiju biti pritvoreni u Centru u Lukavici (paragraf 79);
- da vlasti Bosne i Hercegovine uvedu maksimalan rok za stavljanje pod nadzor, odnosno pritvor stranih državljana na onovu zakona o strancima (paragraf 80).

Uslovi pritvora

preporuke

- da državne vlasti razviju seriju smislenih aktivnosti za zatvorena lica. Što je duži period na koji se lica pritvaraju, aktivnosti koje se nude bi trebalo da budu što organizovanije (paragraf 83).

komentari

- CPT poziva vlasti da preduzmu korake kako bi osigurale da večernji obrok ne bude oskudan (paragraf 82).

Zdravstvena zaštita

preporuke

- da zdravstvena jedinica zauzme proaktivniji pristup prema zatvorenim osobama kojima možda treba posebna njega. Redovne kontrole bi trebalo da se provode kod lica koje su pod nadzorom duže od 30 dana (paragraf 85).

Zahtjev za dostavljanje informacija

- pomoć ukazana Etijopljanki spomenutoj u paragrafu 85 (paragraf 85).

Ostala pitanja

preporuke

- da licima koje se suočavaju sa disciplinskim optužbama budu zagantovana sljedeća prava:
 - da budu napismeno obaviještena o optužbama protiv njih i da dobiju dovoljno vremena da pripreme svoju odbranu;
 - da budu lično saslušana od strane organa koji donosi odluku;
 - da pozovu svjedoke u svoju odbranu i da unakrsno ispitaju svjedoke koji iznose dokaze protiv njih;
 - da se žale nezavisnom organu protiv izrečenih sankcija;
 - da dobiju kopiju disciplinske odluke koja ih obavještava o razlozima za odluku i o mogućnosti podnošenja žalbe (paragraf 88);
- da se disciplinski postupak detaljno objasni u relevantnom kućnom redu (paragraf 88);
- da se trima osobama spomenutim u paragrafu 91 obezbijedi odgovarajuća psihološka i psihijatrijska pomoć. U vezi sa ovim moglo bi se razmotriti da im se omogući da provedu više vremena sa svojom djecom i supružnicima (paragraf 91).

komentari

- u Centru je bilo nedovoljno osoblja da bi se organizovale smislene aktivnosti za korisnike (paragraf 86);
- trebalo bi učiniti napore da prostor za posjete u Centru bude više prilagođen djeci (paragraf 87).

Zahtjev za dostavljanje informacija

- izjašnjenje organa vlasti po pitanju žalbi lica pod nadzorom na probleme opisane u paragrafu 90 (paragraf 90).

Psihijatrijske ustanove

Psihijatrijska klinika Sokolac

preporuke

- da nadležne vlasti preduzmu neophodne mjere kako bi se poboljšali životni uslovi na Muškom akutnom odjeljenju i Sudskom odjeljenju Psihijatrijske klinike Sokolac, kako bi se naročito omogućilo:
 - da se broj pacijenata u spavaonicama drži na prihvatljivom nivou (najmanje 4m² životnog prostora po pacijentu);
 - da se obezbijede bolji uslovi u dnevnim boravcima i spavaonicama po pitanju opreme i dekoracije;
 - da se organizuju vanjske vježbe za pacijente na Muškom akutnom odjeljenju i u zatvorenom dijelu Sudskog odjeljenja preispita, kako bi svi pacijenti mogli imati koristi od takve vježbe na razumno prostranoj površini, koja također treba da ima zaklon od lošeg vremena (paragraf 96);
- da se popunjenost osobljem na Psihijatrijskoj klinici Sokolac preispita u svjetlu primjedbi iz paragrafa 97, s tim da prioritet treba dati jačanju resursa osoblja za njegu (paragraf 97);
- da individualni plan tretmana svakog pacijenta bude izrađen (uzimajući u obzir posebne potrebe akutnih, dugotrajnih i forenzičnih pacijenata) i da se veći naponi moraju uložiti za organizaciju psiho-socijalne rehabilitacije, uključujući i programe za sprečavanje ponovnog izvršenja krivičnih djela za pacijente na Sudskom odjeljenju (paragraf 99);
- da se izvrši autopsija kada god umre pacijent koji nije svojom voljom smješten u bolnicu, osim ako medicinski autoritet nezavisan @Ä ÅÜËÏ ce ne odluči da autopsija nije potrebna (paragraf 100);
- da nadležne vlasti uvedu praksu provođenja detaljne istrage svakog smrtnog slučaja pacijenta, naročito s ciljem utvrđivanja da li postoje lekcije koje treba naučiti po pitanju operativnih postupaka (paragraf 100);
- da smjernice koje se tiču upotrebe sredstava prinude budu završene i provedene što je moguće prije na Psihijatrijskoj klinici Sokolac, uzimajući u obzir uputstva iz paragrafa 103 (paragraf 103);
- da nadležni organi vlasti preispitaju proceduru smještanja pacijenata na Psihijatrijsku kliniku Sokolac s obzirom na primjedbe iz paragrafa 105, kako bi se osigurala usklađenost sa postojećim propisima (paragraf 105);
- da se preduzmu koraci kako bi se popravili nedostaci opisani u paragrafu 106 koji se tiču procedure vezane za mjeru obaveznog psihijatrijskog liječenja (paragraf 106);

- da se preduzmu koraci u Psihijatrijskoj klinici Sokolac da se napravi jasna razlika između postupka prinudnog smještaja i postupka za prinudno psihijatrijsko liječenje, uzimajući u obzir primjedbe iz paragrafa 107 (paragraf 107);
- psihijatrijskim bolesnicima (i ako nemaju pravnu sposobnost, takođe njihovim starateljima), treba dati potpune, jasne i tačne informacije prije potpisivanja pristanka na liječenje (uključujući i mogućnost da povuku svoju saglasnost). Relevantne informacije također treba dati pacijentima (i njihovim starateljima) tokom i nakon liječenja (paragraf 107);
- da odgovorne vlasti omoguće da se informativna brošura, koja na jasan način prikazuje rutinu u ustanovi i prava pacijenata, izradi i sistematski dostavi pacijentima i njihovim porodicama po prijemu (paragraf 108);
- da se preduzmu hitni koraci kako bi se osiguralo da Komisija za zaštitu lica sa mentalnim poremećajem postane funkcionalna u bliskoj budućnosti (paragraf 109).

zahtjev za dostavljanje informacija

- detaljne informacije o kursevima obuke dostupnim osoblju Psihijatrijske klinike Sokolac (paragraf 98).

Forenzičko psihijatrijski odjel zatvora Zenica

preporuke

- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine (Ministarstva zdravstva, pravosuđa i socijalne politike) preduzmu hitne korake da poboljšaju životne uslove, liječenje i broj zaposlenih u Forenzičko-psihijatrijskom odjelu (paragraf 111);
- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine traže od relevantnih centara za socijalni rad i sudova (koji su odgovorni za pacijente) da podnesu formalan zahtjev za potpuno preispitivanje kliničkih potreba svih pacijenata smještenih u Aneksu kako bi se osiguralo da oni koji bi mogli bezbjedno živjeti na drugom mjestu ne ostaju u bolnici duže nego što je apsolutno potrebno. Nadalje, svaki trud bi trebao biti uložen da bi se osiguralo da oni pacijenti koji ne zahtijevaju bolničko liječenje budu u mogućnosti da budu pušteni u zajednicu. (paragraf 112);
- da se hitno poduzmu koraci kako bi se ova tri sudska psihijatrijska pacijenta smjestila u okruženje koje im može pružiti odgovarajuće liječenje i životne uslove (paragraf 113).

Jedinstvena forenzičko-psihijatrijska ustanova u Bosni i Hercegovini

preporuke

- da vlasti Bosne i Hercegovine ulože sve napore kako bi prioritetno dovršili navedenu rekonstrukciju, a zatvorili, što je prije moguće, trenutne forenzičko-psihijatrijske jedinice u Klinici u Sokocu i Zatvoru u Zenici (paragraf 115).

zahtjev za dostavljanje informacija

- o novom objektu, "Specijalnoj bolnice za forenzičku psihijatriju" (naročito, o životnim uslovima, postojanju prostorija za socio-terapeutske aktivnosti i rekreaciju), aranžmane za angažovanje osoblja (broj i kvalifikacije) i predviđene mogućnosti liječenja (paragraf 115).

Domovi za socijalno zbrinjavanje

Uvodne napomene

preporuke

- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine preduzmu energične mjere u razvijanju alternativa institucionalnoj brizi kroz osnivanje odgovarajućih struktura u vanjskoj zajednici (paragraf 117).

Životni uslovi, osoblje i liječenje

preporuke

- sa se preduzmu koraci kako bi se svima koji žive u Zavodu za zbrinjavanje mentalno invalidnih lica "Drin" obezbijedio zaseban krevet u odvojenom smještaju za spavanje. U vezi sa ovim vlasti Federacije Bosne i Hercegovine bi, između ostalog, trebale dati najviši prioritet završetku nove smještajne jedinice (paragraf 119);
- da se preduzmu koraci kako bi se poboljšalo stanje u zajedničkim kupatilima u glavnoj zgradi Zavoda "Drin" i da se poveća broj tuševa u svakom kupatilu (paragraf 119);
- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine preduzmu korake u poboljšanju broja osoblja u Zavodu "Drin" imajući u vidu primjedbe iz paragrafa 120 a naročito:
 - da se još poveća broj osoblja po jedinicama (tačnije medicinskih sestara i njegovatelja);
 - da se poveća prisustvo ljekara opšte prakse (po mogućnosti na puno radno vrijeme) (paragraf 120);
- da se preduzmu koraci kako bi se značajno obnovilo psihijatrijsko prisustvo u Zavodu "Drin" (što bi bilo ekvivalent najmanje punom radnom vremenu barem jednog psihijatra) (paragraf 120);

- da se osoblju iz Zavoda "Drin" omogući daljna obuka i podrška kako bi izvršavali svoje obaveze profesionalno (paragraf 121);
- da se preduzmu koraci u Zavodu "Drin" kako bi oni koji su tu smješteni imali više koristi od psiho-socijalnih i radnih terapijskih aktivnosti prilagođenih njihovim mentalnom potencijalu i fizičkoj pokretljivosti (paragraf 122).

zahtjev za dostavljanje informacija

- izjašnjenje vlasti Federacije Bosne i Hercegovine o uočenoj praksi miješanja mentalno oboljelih i štíćenika koji imaju teškoće u učenju u Zavodu "Drin" (paragraf 123).

Sredstva prinude

preporuke

- da se u Zavodu "Drin" izradi centralna evidencija koji bi sadržavala pune informacije o svakoj upotrebi mjera fizičkog ograničavanja (a naročito vrijeme kada mjera počne i završi se, okolnosti slučaja, razlozi za upotrebu mjere, ime doktora koji ju je naredio ili odobrio, i podaci o svim eventualnim povredama koje su zadobili i osoblje i štíćenici) (paragraf 124);
- da kažnjeni štíćenik ne bude u kontaktu sa ostalim štíćenicima, jedino ukoliko izričito zatraži suprotno ili kada se zna da štíćenik više voli društvo nego da bude sam (paragraf 123).

Procedura prijema

preporuke

- da odgovorne vlasti preduzmu neophodne korake kako bi osigurale:
 - da sve odluke o smještanju lica u dom za socijalno zbrinjavanje koje su prinudne ili na insistiranje staratelja budu prijavljene sudu sa ciljem da se traži sudsko odobrenje za prijem;
 - da potreba za kontinuiranim smještanjem štíćenika u dom za socijalno zbrinjavanje bude automatski redovno preispitivana (paragraf 126);
- da vlasti Federacije Bosne i Hercegovine učine korake kako bi reorganizovale sistem zbrinjavanja osoba sa mentalnim poremećajima imajući u vidu primjedbe iz paragrafa 127 (paragraf 127).

PRILOG II

**LISTA DRŽAVNIH VLASTI I ORGANIZACIJA SA KOJIMA JE DELEGACIJA CPT-a
ODRŽALA KONSULTACIJE**

A. Vlasti na nivou Države

Ministarstvo pravde

Bariša ČOLAK
Mustafa BISIĆ

Ministar
Pomoćnik ministra za izvršenje krivičnih
sankcija

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

Saliha DŽUDERIJA
Minka SMAJEVIĆ

Pomoćnik ministra
Službenik za vezu sa CPT-om

Ministarstvo sigurnosti

Dragan METKIĆ
Adnan DLAKIĆ
Mevludin DŽINDO
Jasmin PLJEVLJAK

Direktor, Služba za poslove sa strancima
Savjetnik
Savjetnik
Savjetnik

Državna granična policija

Vinko DUMANČIĆ

Direktor

Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA)

Nebojša PUŠARA
Drako PAVLIĆ

Inspektor
Inspektor

B. Federacija Bosne i Hercegovine

Ministarstvo unutrašnjih poslova

Elvedina HODŽIĆ

Izvršni sekretar Ministarstva

Ministarstvo zdravlja

Vesna ŽILJEVIĆ-SERTIĆ

Šef Pravnog odjeljenja

Ministarstvo pravde

Hidajet TRAKO	Pomoćnik ministra
Miralem DURANOVIĆ	Inspektor

Ministarstvo rada i socijalne politike

Miroslav MAUHAR	Šef odsjeka
-----------------	-------------

C. Republika Srpska

Ministarstvo unutrašnjih poslova

Stanislav ČAĐO	Ministar
Gojko VASIĆ	Direktor policije
Zoran RENOVICA	Komandir, Policijska stanica Istočno Sarajevo

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite

Nedeljko MILAKOVIĆ	Pomoćnik ministra
--------------------	-------------------

Ministarstvo pravde

Džerard SELMAN	Ministar
Duško ŠAIN	Šef odsjeka
Nenad MIRKONJ	Zatvorski inspektor

D. Drugi organi vlasti

Javni tužilac Republike Srpske

Amor BUKIĆ	Glavni tužilac
Miodrag BAJIĆ	Specijalni tužilac za borbu protiv organizovanog kriminala, korupcije i privrednog kriminala
Vitomir SOLDAT	Glavni tužilac Okružnog tužilaštva Banjaluka

Ombudsmen za ljudska prava Bosne i Hercegovine

Jasminka DŽUMHUR	Ombudsmen
------------------	-----------

E. Međunarodne i nevladine organizacije

Predstavnici Helsinškog komiteta za ljudska prava
Predstavnici policijske misije Evropske unije (EUPM)